

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**REFET BELE'NİN
ASKERÎ VE SİYASÎ HAYATI
(1881–1963)**

Yüksek Lisans Tezi

Halit KAYA

Ankara - 2008

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**REFET BELE'NİN
ASKERÎ VE SİYASİ HAYATI
(1881–1963)**

Yüksek Lisans Tezi

**Öğrencinin Adı
Halit KAYA**

**Tez Danışmanı
Prof.Dr. Oğuz AYTEPE**

Ankara - 2008

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**REFET BELE'NİN
ASKERÎ VE SİYASÎ HAYATI
(1881–1963)**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Oğuz AYTEPE

Tez Jürisi Üyeleri

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
Prof.Dr. İzzet ÖZTOPRAK
Prof.Dr. Ş.Bige SÜKAN
Prof.Dr. Oğuz AYTEPE

Tez Sınavı Tarihi : 11 Temmuz 2008

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

**Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Enstitü Müdürü**

ÖZET

Refet Bele'nin askerî ve siyasi hayatını konu alan bu çalışmamızda amacımız, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve sonrasında büyük hizmetleri olan bu şahsiyetin Cumhuriyet tarihindeki yerini ortaya koymaktır.

Refet Bele Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra Makedonya'da çetelerle mücadele etmiş, Harp Akademisi'nde eğitimine devam ederken Çanakkale Ordusu ile İtalyan Seferberliği'ne ve daha sonra Balkan Savaşı'na iştirak etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Sina-Filistin Cephesinde, özellikle İkinci Gazze Muharebesi'nde büyük yararlıklar göstermiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde Jandarma Genel Komutanı olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkanlar ve Milli Mücadele'ye ilk katılanlar arasında yerini almıştır. Amasya Tamimi'ni imzalamış ve Sivas Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiştir. 10 Aralık 1919'da Nazilli'de Aydın Kuvayı Milliye Komutanlığını üstlenmiş ve daha sonra iç isyanların bastırılmasında büyük yararlıklar göstermiştir. 9 Kasım 1920'de Batı Cephesinin, ikiye ayrılmasının ardından Güney Cephesi Komutanlığına atanmıştır. Milli Mücadele'de iki kere İçişleri ve bir kere Milli Savunma Bakanlıklarında bulunmuştur.

I. Dönem İzmir ve II. Dönem İstanbul milletvekilliklerinde bulunmuş ve Mudanya Mütarekesi'nden sonra Trakya'nın teslim alınmasıyla görevlendirilmiştir. 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında yer almıştır. İzmir Suikast Girişimi ile ilgili olarak yargılanarak beraat etmesinin ardından 8 Aralık 1926'da kendi isteğiyle askerlikten emekliye ayrılmıştır.

1935 yılında V. Dönem İstanbul bağımsız milletvekili olduktan sonra 1950 yılına kadar VI., VII. ve VIII. Dönem İstanbul milletvekilliklerinde bulunmuştur. Refet Bele, 8 Nisan 1950'de Beyrut'taki Filistin Mültecileri İstişare Komisyonuna Türkiye Delegeğine atanmış ve bu görevi 22 Şubat 1961 tarihine kadar sürdürmüştür.

2 Ekim 1963'te İstanbul'da vefat eden Refet Bele'nin naaşı Zincirlikuyu'daki aile mezarlığına defnedilmiştir.

ABSTRACT

Our primary objective in the present study dealing with Refet Bele's military and political life is to elucidate the place of this personality who has performed outstanding duties in the establishment of the Turkish Republic and afterwards in Republic's history.

After having graduated from the military college, Refet Bele has struggled against the armed bands in Macedonia and joined first the Italian mobilization along with the Çanakkale army and then the Balkan war, while studying at the war academy. He made great contributions at the Sinai-Palestinian Front and particularly in the Battle of Gaza during the World War I and became the Commander of the Gendarmerie towards the end of the World War I.

After having been invited by Mustafa Kemal, he took his position among those who disembarked to Samsun and joined the Turkish National Struggle for Independence with Mustafa Kemal. He signed the Amasya Circular, and was chosen to the membership of the Committee of Representatives. He undertook the Commandership of the Nationalist Forces of Aydın on 19 December 1919, and then made great contributions in suppressing the interior rebellions. After that the West Front was divided to two parts, he was appointed to the Commandership of the South Front on 9 November 1920. In the Turkish National Struggle, he worked as Minister of Defense once, and Minister of Internal Affairs two times.

He did the Deputy of Istanbul at first and second term, and was charged with taking Thrace after the Armistice of Mudanya. He took his position among founders of the Progressive Republic Party founded on 17 November 1924. After being tried in connection with the Izmir Assassination Attempt and being acquitted, he retired from the military profession with his own will on 8 December 1926.

In 1935, after becoming the fifth term independent Deputy of Istanbul, he did the sixth, seventh, and eighth term Deputy of Istanbul until 1950. Refet Bele was appointed to the Turkish delegate at the Consultation Commission of Refugee of Palestine in Beirut on 8 April 1950, carried on this job till 22 February 1961.

The corpse of Refet Bele who died on 2 October 1963 in Istanbul was buried to the family cemetery in Zincirlikuyu.

ÖNSÖZ

“Refet Bele’nin Askerî ve Siyasi Hayatı (1881–1963)” konulu çalışmamızda; Türk Kurtuluş Savaşı ve siyasi hayatında önemli bir yeri olan Refet Bele’nin askerî ve siyasi hayatını inceledik.

Bu çalışmada öncelikle tetkik eserleri inceledik. Daha sonra TBMM Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet ve Osmanlı Arşivleri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, MSB Arşivi, TİTE Arşivi ve TTK Arşivinden faydalandık. İçişleri ve Dışişleri Bakanlığı Arşivlerine de müracaat ettik. Ancak İçişleri Bakanlığı Arşivinde tez konumuz olan Refet Bele hakkında dosya ve kayıt bulunamaması, Dışişleri Bakanlığı Arşivinde ise tasnif çalışmaları devam etmekte olması sebebiyle bu iki bakanlığa ait arşivlerden istifade etmemiz mümkün olmadı. Yaptığımız bu arşiv çalışmalarında elde ettiğimiz bilgi ve belgeleri diğer kaynak ve tetkiklerle birlikte değerlendirdik. Ayrıca Refet Bele’nin kızı Zeynep Asuman Begüm Bele (Aldemir) ve torunu Refet İlban ile söyleşi yaparak, Refet Bele aile arşivindeki belgelerden ve fotoğraflardan faydalandık.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde, Mehmet Özdemir tarafından 1992 yılında “Refet Bele” başlıklı bir doktora tezi yapılmıştır. Bu doktora tezi hazırlanırken konuya ilişkin tetkik eserlere ve hatıralara ilaveten İstiklal Harbi dönemi için ATASE Arşivi belgelerinden, Cumhuriyet dönemi için döneme ait gazetelerden yararlanılmıştır. Biz bu tezi yapmaya karar vermeden önce Refet Paşa’nın torunu Refet Bey ile görüştük. Refet Bey yapacağımız araştırma için kendisi ve Refet Paşa’nın kızı Begüm Hanım ile görüşebileceğimizi, buna ilaveten ellerindeki belge ve fotoğraflardan da yararlanabileceğimizi ifade ettiler. Görüşme neticesinde yapmaya karar verdiğimiz “Refet Bele’nin Askerî ve Siyasi Hayatı (1881-1963)” adlı tezimizi hazırlarken daha önce Mehmet Özdemir tarafından hazırlanan doktora tezinden farklı olarak, ATASE Arşivi’nin yanı sıra kaynakçada belirttiğimiz diğer arşivlerden ve doktora tezinden sonra yayımlanmış birçok kitap ve makaleden yararlandık.

Yaptığımız bu araştırma ve incelemeler neticesinde tezimizi giriş ve dört ana bölümde kronolojik sırayla yazmaya çalıştık.

Giriş bölümünde; Osmanlı Devleti'nin son döneminin genel bir değerlendirmesi yapılarak Refet Bele'nin yetişmesinde etkisi olan olaylardan ve Refet Bele'nin ailesi, tahsili ile Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki görevlerinden bahsedilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü, Refet Bey'in Birinci Dünya Savaşı'ndaki faaliyetlerine ayrılmıştır. Bu bölümde; Birinci Dünya Savaşı'nda Sina-Filistin cephesinde görev alan Refet Bey'in 4. Ordu karargâhında İstihbarat Şube Müdürü olarak başlayan ve 22. Kolordu komutanlığına kadar devam eden görevleri, bu cephede iştirak ettiği harekât ve savaşlar anlatılmıştır. Sina-Filistin cephesindeki olaylardan bahsederken sık sık yer isimleri kullanıldığından Sina-Filistin harekât alanına ait bir harita EKLER bölümüne konulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümü, Refet Bey'in Milli Mücadele dönemindeki faaliyetlerine ayrılmıştır. Bu bölümde; Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin işgallere maruz kalmasından, buna karşı Türk Milli Mücadelesi'nin başlaması ve Refet Bey'in Milli Mücadele dönemindeki faaliyetlerinden söz edilmiştir. Özellikle Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkışı, Amasya Tamimi, resmi görevinden istifası, Sivas Kongresi ve manda meselesi, Aydın cephesi, iç ayaklamalardaki çalışmaları, Güney Cephesi Komutanlığı ve Milli Savunma Bakanı olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki faaliyetleri açıklanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü, Türk Kurtuluş Savaşı'nı sona erdiren Mudanya Mütarekesi'nin ardından Refet Paşa'nın Doğu Trakya'yı teslim alması ve İstanbul'daki faaliyetlerine ayrılmıştır. Bu bölümde; özellikle Refet Paşa'nın görevlendirilmesi, İstanbul'daki konuşmaları, İstanbul idaresine el koyması ve Trakya'daki faaliyetleri açıklanmıştır.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümü; Refet Paşa'nın Cumhuriyet dönemine ait faaliyetlerine ayrılmıştır. Bu bölümde; Refet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile ortaya çıkan görüş ayrılıkları neticesinde muhalefete geçişi, Terakkiperver

Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ve kapatılması, İzmir Suikast Girişimi'ndeki rolü ve yargılanması ile bu olaydan sonra askerlikten ve milletvekilliğinden istifasından ölümüne kadarki görev ve faaliyetleri açıklanmıştır.

Çalışmamızın genel bir değerlendirmesini SONUÇ bölümünde ortaya koyarken, EKLER bölümünde ise; Refet Bele'nin kısa biyografisi, TBMM ve MSB Arşivindeki Refet Paşa'nın safahatına ait belgeler ile ailesinden alınan belgeler, Sina-Filistin cephesine ait bir harita, Refet Bele'nin kızı Begüm Hanım ve torunu Refet Bey ile yapılan söyleşi ve Refet Bele'ye ait fotoğraflar konulmuştur.

Bu çalışmanın başından sonuna kadar büyük sabır ve titizlikle eksik ve yanlışlarımı düzelteren, yorumları ile bana yol gösteren değerli hocam Prof.Dr. Oğuz Aytepe'ye, hazırlanması sırasında en büyük sabrı gösteren ve desteği sağlayan eşim Demet ve kızım Aslınur'a çok teşekkür ederim. Çalışmamın hazırlanması aşamasında büyük desteğini gördüğüm Hakan Bayramlık, Muzaffer Düzenli, Ayhan Baklacioğlu, Kemal Eker ve Aziz Onur'a minnetle teşekkür ederim. TBMM Arşivi, Kütüphanesi ile Mikrofilm Bölümü, Başbakanlık Cumhuriyet ve Osmanlı Arşivleri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi ile Kütüphanesi, Genelkurmay Merkez Kütüphanesi, MSB Arşivi, TİTE Arşivi, TTK Arşivi ile Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve TİTE çalışanlarına da araştırmamız boyunca bize gösterdikleri sabır ve yardımlar için teşekkür ederim. Ayrıca bize ellerindeki belgeleri ve fotoğrafları veren, kendileri ile söyleşi yaptığım Refet Bele'nin kızı Begüm Hanım ile torunu Refet Bey'e bana gösterdikleri ilgi ve yardımlardan dolayı çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	XI

GİRİŞ

OSMANLI DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ VE REFET BEY

1. Osmanlı Devleti'nin Çöküşünden Milli Mücadele'ye	1
2. Refet Bey'in Ailesi ve Yetiştirilmesi	7

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE REFET BEY

1.1 Refet Bey'in Sina-Filistin Cephesine Gidişi	10
1.2 Birinci Kanal Seferi	11
1.3 İkinci Kanal Seferi	12
1.4 Geri Çekilme ve Sina Çölü'nün Tahliyesi	14
1.5 Filistin Savunması ve Tellelrefah Muharebesi	17
1.6 Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri	17
1.7 Gazze-Birüssebi Muharebeleri ve El Magar Muharebesi	19
1.8 Nablus Meydan Muharebesi ve Geri Çekilme Harekâtı	22
1.9 Refet Bey'in I. Dünya Savaşı'nda Aldığı Madalya ve Nişanlar	24

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE VE REFET BEY

2.1	Mondros Mütarekesi ve Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu.....	25
2.2	Jandarma Genel Komutanı Refet Bey.....	26
2.3	Milli Mücadele Başlıyor: Samsun'a Çıkış.....	27
2.4	Amasya Tamimi.....	31
2.5	Resmi Görevinden İstifası.....	33
2.6	Erzurum Kongresi.....	37
2.7	Sivas Kongresi ve Manda Meselesi.....	38
2.8	Konya Valisi Cemal Bey Olayı.....	43
2.9	Aydın Cephesi Komutanlığı.....	45
2.10	İstanbul'un İşgali ve TBMM Seçimleri.....	53
2.11	12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey Meselesi.....	55
2.12	İç Ayaklanmalar.....	56
2.12.1	Düzce Bolu Ayaklanmaları.....	56
2.12.2	Çerkeş ve Ereğli Olayları.....	58
2.12.3	Birinci Yozgat Ayaklanması.....	59
2.12.4	İçişleri Bakanlığı ve Konya Ayaklanması.....	64
2.13	Türkiye Komünist Fırkası.....	66

2.14	Refet Bey'in Güney Cephesi Komutanlığı	67
2.14.1	Batı Cephesinin Yeniden Düzenlenmesi ve Kuvayı Milliye'nin Tasfiyesi	67
2.14.2	Demirci Mehmet Efe Ayaklanması.....	69
2.14.3	Çerkez Ethem Ayaklanması	74
2.14.4	Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri.....	80
2.14.5	Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri	82
2.15	İnebolu Görüşmeleri	86
2.16	Milli Savunma Bakanlığı ve Sakarya Meydan Muharebesi.....	88
2.17	“Harp Encümeni Fevkaladesi” Kurulması Girişimleri ve Refet Paşa'nın Milli Savunma Bakanlığında İstifası.....	93
2.18	Milli Savunma Bakanlığı'nın Sonrası.....	96
2.19	Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesi.....	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REFET PAŞA İSTANBUL'DA

3.1	Refet Paşa'nın Doğu Trakya'yı Teslim Almak Üzere Görevlendirilmesi ve Yapılan Hazırlıklar	101
3.1.1	Refet Paşa'nın Görevlendirilmesi	101
3.1.2	Refet Paşa'ya Verilen Görev ve Yetkiler	104
3.1.3	Refet Paşa'yı Karşılama İçin Yapılan Hazırlıklar	105

3.2	Refet Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri.....	107
3.2.1	İstanbul'a Gelişi ve Karşılması	107
3.2.2	Ziyaret ve Konuşmaları	110
3.2.3	İlk Resmi Temasları	113
3.2.4	İstanbul'da İdareye El Konulması.....	115
3.2.5	Trakya'nın Teslim Alınması ile İlgili Temaslar.....	122
3.2.6	Padişah Vahdettin'in Yurt Dışına Kaçışı ve Refet Paşa'nın Halife Abdülmecit Efendi ile İlişkileri.....	124
3.2.7	Refet Paşa'nın Çalışmaları Hakkında TBMM'de Yapılan Görüşmeler	127
3.3	Refet Paşa'nın Trakya'daki Faaliyetleri.....	128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ VE REFET PAŞA

4.1	Mustafa Kemal Paşa ile Başlayan Görüş Ayrılıkları	134
4.2	İçişleri Bakanı Ferit Bey Olayı ve Refet Paşa'nın İstifa Girişimi	139
4.3	Gensoru Görüşmeleri ve Refet Paşa'nın İstifası	143
4.4	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	146
4.5	İzmir Suikastı Girişimi ve Refet Paşa'nın Yargılanması	153
4.6	Refet Bele'nin Son Yılları.....	159
	SONUÇ	164
	KAYNAKÇA	169

EKLER

EK-1	Tümgeneral İbrahim Refet Bele'nin Kısa Biyografisi	186
EK-2	TBMM Azasının Tercümeihal Kağıdı.....	189
EK-3	Askerî Safahat Cetveli	189
EK-4	Harp Akademileri Diploması	191
EK-5	Tümgeneral Olma Belgesi.....	192
EK-6	Sina Filistin Harekât Alanı Haritası	193
EK-7	Refet Bele'ye Ait Fotoğraflar	194
EK-8	Zeynep Asuman Begüm Bele (Aldemir) ve Refet İlban ile YapılanSöyleşi.....	211
	ÖZGEÇMİŞ	219

KISALTMALAR

AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
ABE	: Atatürk'ün Bütün Eserleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.s.	: Adı geçen söyleşi
AKDITYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
A.	: Arşivi
ASD	: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATASE Bşk.lığı	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
ATASE A.	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
ATBD	: Askerî Tarih Belgeleri Dergisi
ATTB	: Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
B	: Belge No
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDH	: Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bs.	: Baskı / Basım
C	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	: Çeviren
D	: Dosya No / Devre / Dönem

F	: Fihrist / Fon Kodu
G	: Gömlek No
Gnkur. Bşk.lığı	: Genelkurmay Başkanlığı
Haz.	: Hazırlayan / Hazırlayanlar
HTBD	: Harp Tarihi Belgeleri Dergisi
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
K	: Klasör / Kutu No
Kol	: Koleksiyon Adı
Ks.	: Kısım
MSB	: Milli Savunma Bakanı /Bakanlığı
MSB A.	: Milli Savunma Bakanlığı Arşivi
No	: Numara
s.	: Sayfa
S	: Sayı
TBMM A.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM GCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİH	: Türk İstiklal Harbi
TİHK	: Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha st Kademelerdeki Komutanların Biyografileri
TİTE A.	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi
TTK A.	: Türk Tarih Kurumu Arşivi
Y	: Yer No
Yay.	: Yayını / Yayınları / Yayınevi

GİRİŞ

OSMANLI DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ VE REFET BEY

1. Osmanlı Devleti'nin Çöküşünden Milli Mücadele'ye

Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası teşkil eden 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ile Türklerdin Avrupa'dan geri çekilme, Avrupa Devletleri'nin ise mukabil taarruzları dönemi başlamıştır.¹ Bunu, Ruslara Osmanlı sınırlarındaki Ortodoksları koruma hakkı tanıyan 1774 yılında imzalanan Kaynarca Antlaşması'nın ardından Rusların bu hakkı, Osmanlının içişlerine karışmak için Ermenileri araç olarak kullanmaya başlaması izlemiştir.² Osmanlı Devleti 18. Yüzyıl boyunca kaybettiği toprakları tekrar elde etmek için çaba göstermiş, ancak arka arkaya aldığı yenilgilerle işler daha kötüye gitmiştir.

1789 Fransız İhtilali'nin ardından gelişen milliyetçilik ve bağımsızlık akımı ile Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan bazı devletlerin kışkırtmalarıyla çıkan 1804 Sırp İsyanı ve 1821 Yunan isyanlarının neticesinde Sırpılar 1812 Bükreş Antlaşmasıyla muhtariyet elde ederken, 1829 Edirne Antlaşmasıyla bağımsız bir Yunan Devleti kurulmuştur.³ Bu olayların ardından Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları ve değişik yerlerinde isyan hareketleri artarak devam etmiştir.

Osmanlı Devleti bu tehditler ve toprak kayıpları karşısında kendi başına ayakta kalamayacağını anlaması üzerine "Denge Politikası" takip ederek tehdit olan büyük devletlere karşı diğer devletlerin desteğini alarak yaşamını devam ettirmeye çabalamıştır.⁴ Bu dönemde isyan hareketlerinin önüne geçmek ve büyük devletlerin müdahalelerine engel olmak için Tanzimat ve Islahat Fermanı gibi birçok ıslahat

¹ Veli Yılmaz, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1998, s.113-114.

² Erkan Şenşekerci ve Yılmaz Gülcan, **Türk Devrim Tarihi ve Atatürkçülük**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003, s.15.

³ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789–1960)**, 2.Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973, s.95-107.; Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789–1994)**, 4.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.129-152.; V.Yılmaz, **a.g.e.**, s.160-169.

⁴ V.Yılmaz, **a.g.e.**, s.153-154.

hareketlerinde bulunmuştur.⁵ Ayrıca 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya yönelik Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi düşünce akımları da ortaya çıkmıştır.⁶ Ancak bu yapılanlara ve bunca çabaya rağmen istenen sonuç bir türlü alınamamış ve her geçen gün Osmanlı Devleti biraz daha içinden çıkılmaz bir durumun içine girmiştir.

Bütün Slav kavimlerini Rusya'nın liderliği altında siyasal bakımdan birleştirmeyi amaçlayan "Panslavizm Hareketi"nin ve Avrupa diplomasisinin de işe karışması neticesinde 1875 yılından itibaren Balkanlarda yeni bir karışıklık başlamıştır.⁷ Balkanlarda bu karışıklık devam ederken, Rusya "Güneye İnme" politikasını uygulamak üzere "Slav kardeşlerini koruma ve Ortodoksluğa yardım" bahanesiyle 24 Nisan 1877'de savaş ilan etmiş ve Rus Ordusunun doğuda Erzurum, batıda da İstanbul önlerine gelmesi ile Ocak 1878'de savaş sona ermiştir.⁸ Ruslarla yapılan barış görüşmelerinin ardından 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması ve 13 Temmuz 1878'de bu antlaşmayı tasfiye eden Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin lehine bir durum yaratmış olmakla beraber, gerçekte onu temellerinden sarsmıştır. Ayastefanos Antlaşması'nın değiştirilmesi, başta Rusya olmak üzere, hemen hemen bütün Balkan Devletleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Sonuç olarak, Berlin Antlaşması uygulamaya başlamasından itibaren, Balkanlar'da çeşitli bunalımlar doğmaya, ayrıca Büyük Devletlerin girişimleriyle de Osmanlı Devleti yeni sorunlarla karşılaşmaya başlamıştır.⁹

Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'nın imzalandığı 1878 yılından İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılına kadar birçok sorunla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunların başlıcaları; Bosna-Hersek, Bulgaristan ile Doğu Rumeli'nin birleşmesi, Karadağ sınırının saptanması, Girit meselesi, Yunan sınırının

⁵ Uçarol, **a.g.e.**, s.180-183, 208-211.; Şenşekerci ve Gülcan, **a.g.e.**, s.25-31.

⁶ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1**, 4. Bası, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fak. Yay., AÜ Basımevi, Ankara, 1995, s.42-47, 60-69; Şenşekerci ve Gülcan, **a.g.e.**, s.31-35.

⁷ Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.257.

⁸ Uçarol, **a.g.e.**, s.337-339.; V.Yılmaz, **a.g.e.**, s.182-184.

⁹ Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.268-278.; Uçarol, **a.g.e.**, s.342-357.; V.Yılmaz, **a.g.e.**, s.185-190.

düzenlenmesi, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, Ermeni meselesi, Tunus'un Fransa tarafından işgali, İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesi ve Makedonya sorunlarıdır.¹⁰

Ayastefanos Antlaşmasıyla Bulgaristan'a verilen Makedonya'nın Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne geri verilmişti. Bu antlaşmayla başlayan bir dizi gelişmenin de ardından Bulgarlar, Makedonya'yı topraklarına katmak için "Makedonya Komitesi"ni kurmuşlardır. Diğer Balkan Devletleri Bulgarların güçlenmesini istemediği için buraların Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalmasını istemesine rağmen, Makedonya'daki Bulgar faaliyetleri üzerine bölgede hak iddia eden Yunanistan ve Sırbistan da, benzer komiteler meydana getirmiştir. Bundan sonra ise Balkan Devletleri, özellikle 1895 yılından itibaren, Makedonya'da olaylar çıkarmaya başladılar. Bundan böyle de bölge, sürekli bir kaynaşma ve sorunlar diyarı halini almıştır.¹¹ Her türlü yapılan çabaya rağmen Makedonya sorununa bir çözüm bulunamamış ve bölgedeki kaynaşma Balkan Savaşı'na kadar sürmüştür.

Böylece Balkanlar'ın durumunun gittikçe bunalımlı bir hale geldiği sıralarda, İngiliz Kralı ile Rus Çarı 8-9 Haziran 1908'de Reval'de yaptıkları görüşmenin ardından Makedonya'da ıslahat yapılmasının zorunlu olduğunu açıklamışlardı. Bunun üzerine, endişeye düşen İttihat ve Terakki Cemiyeti meydana gelebilecek müdahaleler önlemek ve devleti içine düştüğü güç durumdan kurtarmak için, meşrutiyeti ilan etmek için harekete geçmişti. İttihat ve Terakki'nin dayatması sonucu II. Abdülhamit 24 Temmuz 1908'te Meşrutiyeti tekrar ilan etmiştir.¹²

Yeni kurulan rejim içerde ve dışarda bir takım olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Bulgaristan 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Avusturya-Macaristan 6 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ülkesine kattığını Girit ise Yunanistan'a katıldığını ilan etmiştir. Bunların yanı sıra 13 Nisan 1909'da İstanbul'da meydana gelen gericiilik olayı (31 Mart Olayı) Selanik ve Edirne'den gelen kuvvetler (Harekât

¹⁰ Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.278-302.; Uçarol, **a.g.e.**, s.357-387.

¹¹ Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.297-302.; Uçarol, **a.g.e.**, s.384-387.; Gül Tokay, **Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)**, AFA Yayınları, İstanbul, 1996, s.31-39.

¹² Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.306-308.; Uçarol, **a.g.e.**, s.399-403.

Ordusu) tarafından bastırılmış ve II. Abdülhamit tahtan indirilerek yerine kardeşi Sultan V. Mehmet Reşat getirilmiştir.¹³

Balkanlarda bu gelişmeler devam ederken, İtalya bir dizi gelişmenin ardından 29 Eylül 1911’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan ederek Trablusgarp’a asker çıkarmıştı. Bir yanda Trablusgarp savaşı sürerken, bir yandan da 13 Mart 1912’de Bulgaristan ile Sırbistan arasında “Dostluk ve İttifak Antlaşması” imzalanmış ve bu antlaşmayı Balkan Devletleri arasındaki diğer birlik antlaşmaları takip etmiştir. Osmanlı Devleti Balkanlar’da gittikçe artan bu tehlike karşısında İtalyanlar ile yaptıkları görüşmeler neticesinde 18 Ekim 1912’de Uşi Antlaşmasını imzalayarak, Trablusgarp ile Bingazi İtalya’ya terk etmiş ve Oniki Ada Balkan Savaşları sonuçlanıncaya kadar koşuluyla İtalya’ya bırakmıştır.¹⁴

Birliklerini tamamlayan Balkan Devletleri 1912 yılı sonbaharında Osmanlı Devleti’ne karşı harekete geçmeye karar vermişlerdi. İlk olarak Karadağ 8 Ekim 1912’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiş, bunu 17 Ekim’de Bulgaristan ile Sırbistan ve 19 Ekim’de Yunanistan takip etmiştir. Arnavutlar da 28 Kasım 1912’de bağımsızlıklarını ilan etmişler ve I. Balkan Savaşı’nı sona erdiren 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması ile Edirne Bulgaristan’a kalmak üzere Midye-Enez sınırının batısında kalan tüm topraklar Balkan Devletlerine terk edilmiştir.¹⁵ Londra Antlaşması ve Makedonya’nın paylaşılma şekli Balkan Devletlerini tatmin etmemiş ve kendi aralarında yeni bir savaş çıkmıştı. Bunu fırsat bilen Osmanlı Devleti Edirne’yi geri almış ve Bulgarlar ile yapılan İstanbul Antlaşmasıyla sınırımız Meriç Nehri olmuştur. Diğer Balkan Devletleriyle de ayrı ayrı antlaşmalar imzalanmıştır. Böylece Balkan Savaşları’nın sonunda Türk hâkimiyeti altında kalan Batı Trakya’da Makedonya gibi sınırlarımızın dışında kalmıştır.¹⁶

¹³ Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.308-321.; Uçarol, **a.g.e.**, s.405-415.

¹⁴ Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.322-337.; Uçarol, **a.g.e.**, s.420-432.; V.Yılmaz, **a.g.e.**, s.195-196.

¹⁵ Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.339-343.; Uçarol, **a.g.e.**, s.437-441.

¹⁶ Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.343-349.; Uçarol, **a.g.e.**, s.441-445.; V.Yılmaz, **a.g.e.**, s.198-200.

Osmanlı Devleti'nde bu gelişmeler devam ederken Avrupa'nın merkezinde de tüm Dünyayı etkileyecek bir takım gelişmeler olmaktadır. Avrupa'daki ekonomik, politik ve askerî gelişmeler neticesinde 20. Yüzyılın başlarında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında Üçlü İttifak ve bunun karşısında bir denge unsuru olarak İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Üçlü İtilaf dediğimiz güç merkezleri ortaya çıkmıştı. 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan Veliahdı Franz Ferdinand ve eşinin bir Sırp tarafından Saraybosna ziyaretleri sırasında öldürülmesi üzerine Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Neticede bu olay, Avrupa'yı dört yıl sürecek dünya çapında bir savaşa sürüklemiştir.¹⁷

İtilaf Devletleri, Balkan Savaşları sonunda büyük kayıplara uğrayan Osmanlı Devleti'nin tarihten silinmesini bir an meselesi olarak gördükleri için I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın ittifak arayışlarına karşılık vermemişlerdir. Hatta savaşta Almanya'nın yanına yer alması üzerine gizli paylaşma antlaşmaları yapmışlardır.¹⁸

Osmanlı Devleti de İtilaf Devletlerinin kendisine karşı izlediği politikalar, son savaşlarda kaybedilen toprakların geri alınması ve Almanya'nın savaştan galip çıkacağı düşüncesi gibi nedenlerle Almanya ile yakınlaşmaya başlamıştı. Böylece, Almanya'nın İtilaf Devletlerine harp ilan etmesinden bir gün sonra, 2 Ağustos 1914'te imzalanan gizli Türk-Alman İttifakı Anlaşması ile İttifak Devletleri safına katılan Osmanlı Devleti, aynı tarihte güvenliği açısından seferberliğini ve silahlı tarafsızlığını ilan etmiştir.¹⁹

Türk Donanmasının 29 Ekim sabahı Odessa, Sivastopol, Novrosiski limanlarını bombalaması ve birkaç Rus gemisini batırmasının ardından, Rusların 1 Kasım'da, Türkiye'ye harp ilan ederek doğu sınırlarından taarruza geçmesi ile de

¹⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1980)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1983, s.100–104.; Uçarol, **a.g.e.**, s.460–463.

¹⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.107-108, 114-116, 124-25.; Uçarol, **a.g.e.**, s.464.; İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, AKDİTYK TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.1-5.

¹⁹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.107-109.; Uçarol, **a.g.e.**, s.465-466.; V.Yılmaz, **a.g.e.**, s.235-237.

harp Osmanlı Devleti için fiilen başlamıştır. Bu olay üzerine; Rusya 2 Kasım, İngiltere ve Fransa 5 Kasım'da, Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etmişlerdir.²⁰

İkiyüz yıldır devamlı toprak kaybeden Osmanlı Devleti; Toprak kaybına son vermek, Boğazları ve Doğu Anadolu'yu elinde bulundurmak, Arap Yarımadası ve Süveyş Kanalındaki kontrolünü kuvvetlendirmek, İslam âlemindeki liderliğini sürdürmek, İran, Azerbaycan ve Türkistan'daki Türkleri kendi önderliğinde birleştirmek suretiyle imparatorluğa eski saygınlığını kazandırmak istiyordu. Bu amaçlarını da gerçekleştirme hayali kuran Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1914'te İtilaf Devletleri'ne harp ilan etmiştir.²¹

Kaybettiği toprakları elde etmek ve eski görkemli günlerine dönmek amacıyla Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı Devleti birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin savaşın sonunda kaybettiği toprakları geri alması bir yana, Anadolu'da dahi güvenliği kalmamış ve toprakları birer birer işgal edilmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele ve ismini burada sayamadığımız birçok mümtaz şahsiyet yukarıda kısaca bahsetmeye çalıştığımız Karlofça Antlaşması'yla başlayan ve Birinci Dünya Savaşı'yla tamamlanan Osmanlı Devleti'nin yıkılışının en buhranlı ve şiddetli günleri olan 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan kısmına tanık olmuştur. Bu mümtaz şahsiyetler Balkanlar'daki ayaklanmalardan başlayarak Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki cephelerde savaşmış ve görevlerini hakkıyla yerine getirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına engel olmaları mümkün olamamış ve her türlü makam ve mevkilerini geride bırakarak Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Milli Mücadele'ye atılmış ve büyük emekleri geçmiştir.

²⁰ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.109-110.; Uçarol, **a.g.e.**, s.467.; V.Yılmaz, **a.g.e.**, s.237.

²¹ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1919–1922: Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi)**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1993,s.47, 51.

2. Refet Bey'in Ailesi ve Yetişmesi

İbrahim Refet (Bele) 1881 yılında İstanbul Beşiktaş'ta doğmuştur.²² Babası Mehmet Servet Bey, annesi Emine Hanım'dır.²³

Refet Bey ilk ve orta öğrenimini Selanik ve İstanbul'da tamamladıktan sonra²⁴ 13 Mart 1896'da Harp Okulu'na girmiştir.²⁵ Birinci Dünya savaşından sonraki Milli Mücadele'nin liderlerinin çoğu İstanbul'daki Harp Okulu'nda birlikte okumuşlardı.²⁶ Harp Okulu'ndan 25 Aralık 1898'de Piyade Teğmen rütbesiyle mezun olarak 3. Ordu emrine verilen Refet Efendi, 7 Ocak 1899'da söz konusu ordunun 67. Alay 3. Tabur 2. Bölüğüne ve 6 Ocak 1900'da 65. Alay 2. Tabur 4. Bölüğüne Takım Komutanı olarak tayin edilmiştir.²⁷

1902 sonbaharında Cuma-i Bala'nın Padeş, Harbin, Gredova ve Menlik ilçesinin Kresne köylerinde yaşanan ayaklanma Teğmen Refet Efendi'nin de üstün gayretleri sayesinde Osmanlı birlikleri tarafından bastırılmıştır.²⁸ Refet Efendi, 1903 yılında Makedonya'daki Bulgar ayaklanmasında büyük yararlılıklar göstermiştir.²⁹

²² **TBMM A.**, Refet Bele Dosyası "TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı"; **10 Ekim 2007 tarihli Zeynep Asuman Begüm Bele (Aldemir) ve Refet İlban'la Yapılan Söyleşi.** Doğum yeriyle ilgili değişik eserlerde değişik yerler -Selanik, İstanbul, Filibe, Tırnova- yazılmaktadır.

²³ **TBMM A.**, Refet Bele Dosyası "TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı"; Azmi Süslü ve Mustafa Balcıoğlu, **Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, AKDYYK AAM Başkanlığı, Ankara, 1999, s.63.

²⁴ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919–1923)**, 3.Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.519.

²⁵ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.63.

²⁶ Andrew Mango, **Atatürk**, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s.50.; Türk İstiklal Harbi'ne katılan komutanlardan bir kısmının Harp Okulu'na giriş-bitiriş tarihleri: Refet Bele (13 Mart 1896-25 Aralık 1898), Fahrettin Altay (14 Mart 1897-17 Ocak 1900), Cafer Tayyar Eğilmez (13 Mart 1898-1 Ocak 1901), Mustafa Kemal Atatürk (13 Mart 1899-10 Şubat 1902), Ali Fuat Cebesoy (13 Mart 1899-10 Ocak 1902), Kazım Karabekir (14 Mart 1900-16 Aralık 1902), İsmet İnönü ise Mühendishane-i Berri Hümayun (Topçu Okulu) mezunu (14 Şubat 1901-1 Eylül 1903). (**Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, 2.Baskı, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1989, s.98.; **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.)

²⁷ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.63.

²⁸ Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yayınları, Ankara, 1979, s.138.; Tokay, **a.g.e.**, s.41.

²⁹ Uzer, **a.g.e.**, s.164.

29 Aralık 1903'te üsteğmenliğe yükseltilerek 3. Ordu 107. Redif Alayı 3. Tabur 3. Bölüğü'ne Takım Komutanı olarak atanmıştır.³⁰ 12 Ocak 1905'te Selanik Merkez Jandarma Taburu Vodina Bölüğü'ne tayin edilmiştir.³¹ 10 Şubat 1906'da Yüzbaşı olan³² Refet Bey, 1908 yılında Harekât Ordusu'nda Jandarma Taburu'na komuta etmiş,³³ demir yolu ulaşımının sağlanması ile görevlendirilmiş³⁴ ve 13 Eylül 1909'da Jandarma tensikati (ıslahı) ile görevlendirilmiştir.³⁵

Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Refet Bey, Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulduğu ilk günlerden itibaren Talat Paşa'nın en yakın arkadaşlarından biri olmuştur.³⁶ 31 Mart Vakası'nın bastırılmasının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 5 Eylül 1909'da toplanan kongresinde Mustafa Kemal Paşa'nın "Cemiyet'in açık ve her hareketten mesul bir siyasi parti haline gelmesi mutlak lazımdır. Asker politikadan en esaslı bir şekilde çekilmelidir. Yoksa memleket kendi mukadderatına sahip olamaz, meçhul ve karanlık ihtimallere doğru gider..." şeklindeki tavsiyelerini ateşli bir şekilde desteklemiştir.³⁷

³⁰ **TİHK**, s.98-99.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.63.

³¹ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; **TİHK**, s.99.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.63.

³² **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; **TİHK**, s.98-99.

³³ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, 2.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s.56.

³⁴ K.Ekrem Uykucu, **1919'dan 1973'e Kadar Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s.52.

³⁵ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.63.

³⁶ Samih Nazif Tansu, **İttihad ve Terakki İçinde Dönenler**, Anlatan: Galip Vardar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960, s.51.; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, 1.Cilt, 7.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.42-43.; İsmet İnönü, **Hatıralar**, 1.Kitap, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.39.; Emel Akal, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, TÜSTAV – Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul, 2002, s.155.

³⁷ Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1922)**, 1.Cilt, 2.Baskı, Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, Pera, İstanbul, 1997, s.122.; Cemal Kutay, **Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılıımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)**, C: 4, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., İstanbul, 1992, s.175.

Ekim 1909'da Harp Akademisi'ne³⁸ başlayan Refet Bey³⁹, Harp Akademisi'nde öğrenci iken 26 Şubat 1910'da 3. Ordu 9. Alay 3.Tabur'da 4. Bölük Komutanlığı'na atanmıştır.⁴⁰ Harp Akademisi'ne devam ederken 1912 Haziran'ında Çanakkale Ordusu ile İtalyan Seferberliğine iştirak etmiş ve 16 Eylül'de de Balkan Savaşına katılmıştır.⁴¹ 1 Kasım 1912'de Harp Akademisi'ni birincilikle bitirmiş ve Genel Karargâh Kurmaylığına atanmıştır.⁴²

7 Ocak 1913'te Binbaşılığa yükseltilmiş ve 5 Eylül 1913'te Edirne Jandarma Alay Komutanlığına ve aynı zamanda Ordu Sahra Jandarma Komutanlığına atanmıştır.⁴³ 2 Aralık 1913'te 4. Rütbeden Osmanî Nişanı'yla⁴⁴ taltif edilen⁴⁵ Refet Bey, 20 Aralık 1913'te Alman Askerî Islah Heyeti Kurmaylığına görevlendirilmiş ve 18 Şubat 1914'te 2. Ordu Müfettişliği Kurmaylığına tayin edilmiştir.⁴⁶

³⁸ Harp Akademisi kurulduğu 1848 yılından meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılına kadar Harp Okulu'nun bir kısmı olup, Harp Okulu ile birlikte idare edilirdi. Bu dönemde Harp Okulu'ndan Teğmen olarak mezun olan subaylardan başarılı olanlar belli bir oranda Harp Akademisi'ne devam eder ve iki senelik bir eğitimin ardından Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olurdu. 1908 yılında Harp Akademisi için yeni usuller konularak, okul esaslı tekemmül ve terakkiye mazhar olmuştu. Harp Akademisi, Harp Okulu'ndan ayrılarak Genelkurmay Başkanlığı'na bağlanmıştı. Bu değişiklikle beraber Harp Okulu'ndan doğrudan Harp Akademisi'ne geçiş sistemi kaldırılarak yerine kıtaya çıkan subayların müsabakayla Harp Akademisine alınması usulü başlamıştı. Refet Bey'de yeni usulle kıtadan Harp Akademisine gelip, 64. sınıftan mezun olan subaylardandır. (Muharrem Mazlum İşkora, **Harp Akademileri Tarihçesi (1846–1965)**, C: 1, 2.Baskı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s.7–8, 45, 231–232.)

³⁹ Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.63.

⁴⁰ **TİHK**, s.98–99.

⁴¹ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; Çoker, **a.g.e.**, 3.Cilt, s.519.

⁴² **TİHK**, s.98–99.

⁴³ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; **TİHK**, s.98–99.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.63.

⁴⁴ Osmanî Nişanı: Sultan Abdülaziz'in 9 Aralık 1861 tarihli İrade-i Seniyesi ile çıkarılan nişanın nizamnamesinde her türlü devlet hizmetlerinde üstün başarılar göstermiş olanlara iftihar ve imtiyaz olmak üzere çıkarıldığı yazılıdır. Nişanın 1., 2., 3. ve 4. olmak üzere dört ayrı rütbesi (derecesi) vardır. (Ayten Denisenko, **Askeri Müze Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Madalya ve Nişanlar Kataloğu**, Askeri Müze, İstanbul, s.53-54.; **Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları**, Hazırlayan: Nusret Baycan, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1986, s.65.)

⁴⁵ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.

⁴⁶ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.63.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE REFET BEY

1.1 Refet Bey'in Sina-Filistin Cephesine Gidişi

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak yaptığı ve seferberlik ilan ederek Birinci Dünya Savaşı hazırlıklarına başladığı günlerde, Refet Bey'in atamasının yapıldığı 2. Ordu, Kafkas kıyılarına çıkarma yapma görevi verilmesi ihtimaliyle eğitim ve tatbikatlarına başlamıştı. Ancak, Donanmanın üstünlük sağlayamaması ve yapılan keşiflere göre çıkarma bölgesinin kış mevsiminde uygun olmadığı bildirilmesi üzerine 2. Ordu'nun çıkarma yapma ihtimali ortadan kalkmıştı. Bununla birlikte Mısır Seferi gündeme gelmeye başlamıştır.⁴⁷

Başkomutanlığın Kanal Seferi projesine karşı çıkan 4. Ordu Komutanı Zeki Paşa'nın yerine 18 Kasım 1914'te Bahriye Nazırı Cemal Paşa atanmıştı.⁴⁸ 4. Ordu Komutanlığına atanan Cemal Paşa, beraberinde Kurmay Başkanı Albay Von Frankenberg, Harekât Şube Müdürü Yarbay Ali Fuat (Erden) Bey, İstihbarat Şube Müdürü Binbaşı Refet Bey ve bazı liyakatli subaylarla birlikte 21 Kasım 1914 günü İstanbul Haydarpaşa Garı'ndan Suriye'ye hareket etmişti.⁴⁹ Refet Bey, Haydarpaşa Garı'ndaki bu uğurlama esnasında yeni yaptırdığı kum elbisesiyle karargâh içinde dikkati çekmekteydi. Refet Bey, Sina Çölünün cazibeli ve göz kamaştırıcı bir sembolü gibiydi. Ordu karargâhı İstanbul'dan itibaren yol boyunca uğradığı her yerde büyük bir coşkuyla ve güzel dileklerle karşılanmış ve uğurlanmıştı. 6 Aralık 1914'te Şam'a gelen Cemal Paşa ve karargâhı büyük bir tezahüratla karşılanmıştı.⁵⁰ Refet Bey 29 Kasım 1914'te 4.Ordu Karargâhında İstihbarat Şube Müdürlüğüne atanmıştı.⁵¹

⁴⁷ Ali Fuat Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, 2.Bası, Ulus Basımevi, Ankara, 1949, s.24–25.

⁴⁸ Görgülü, **a.g.e.**, s.138–139.

⁴⁹ Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1997, s.78.

⁵⁰ Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, s.31–34.

⁵¹ **TİHK**, s.99.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.63-64.

1.2 Birinci Kanal Seferi

Mısır Seferi için 8. Kolordu özel bir kuruluşa göre Kuvvei Seferiye (Sefer Kuvveti)'yi teşkil etmişti. Kolordu Komutanı Cemal (Mersinli) Paşa, Kurmay Başkanı Von Kress idi. Kolordu Komutanlığı'nın birinci kademeye, Refet Bey'in İstihbarat Şube Müdürü olarak görev yaptığı 4. Ordu Komutanlığı'nın ise bütün Kuvvei Seferiye'ye emir komuta etmesi planlanmıştı.⁵²

Kuvvei Seferiye'nin birinci kademesi olan 8. Kolordu, Birüssebi'de toplanmayı müteakip Tih Sahrası (Sina Çölü)'nü aşmak üzere 3 Ocak 1915'te büyük kısmıyla yürüyüşe başlamıştı.⁵³ Ordu Komutanı Cemal Paşa Refet Bey'in de içinde bulunduğu harp karargâhı ile 17 Ocak'ta Kudüs'ten ayrılarak aynı gün Birüssebi'ye ve 20 Ocak'ta İbin'e varmış ve geri hizmetlerini yoluna koymak için iki gün İbin'de kalmıştı.⁵⁴

Yürüyüş esnasında, 10. Tümen'in taburlarından birinin komutanı verilen develeri yetersiz bularak hareket etmemek için direndiği için durumu yerinde incelemek üzere Birüssebi'ye gönderilen Refet Bey, "Binbaşım. Eğer şimdi hareket etmezseniz cezanızı tarda indirmek için Fuat Bey'le beraber Cemal Paşa'nın bir saat ayaklarını öpmemiz gerekecek!" diyerek, zor anlarda çözüm bulma ve ikna kabiliyetini göstererek Tabur Komutanının ısrarını yenmiş ve taburun derhâl hareket etmesini sağlamıştır.⁵⁵

Birliklerin yürüyüşlerini tamamlamasını müteakip, taarruz için tertiplenme esnasında, Sağ Kanat Müfreze Komutanı Binbaşı Rıfat ile Urbanlara komuta eden Binbaşı Mümtaz arasında çıkan sorunlar nedeniyle Refet Bey 27 Ocak 1915'te bu iki grubun başına Sağ Kanat Kuvvetlerine komutan olarak görevlendirilmiştir.⁵⁶

⁵² **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, 4.Cilt 1.Kısım, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979, s.168-169, 177.; Görgülü, **a.g.e.**, s.140.

⁵³ **BDH**, 4.C. 1.Ks., s.189.

⁵⁴ Muzaffer; **1.Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akımı**, Gnkur.ATASE ve Denetleme Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2006,s.18.; Ali Fuat Bey, İbin'de aynı çadırda kaldığı Refet Bey'in, "Çok zeki, ateşli, sempatik olduğunu, her günkü olağan şeylerin içinde gülünecek noktalar bulunduğunu ve Sina Çölü'nde Refet Bey'le bulunmanın bir zevk olduğunu" söylemektedir. (Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, s.99-100.)

⁵⁵ Ali Fuat Erden, **Suriye Hatıraları**, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s.280.

⁵⁶ **BDH**, 4.C. 1.Ks., s.202.

Taarruzun, geceleyin baskın tarzında yapılarak taarruz hedefi olarak Kanalı batı kıyısında bir mevzinin ele geçirilmesine karar verilmiş⁵⁷ ve 25. Tümen 2/3 Şubat gecesi taarruza başlamıştı. İngilizler aydınlatma ile her yeri gündüze çevirerek taarruza şiddetli ateşle karşılık vermiş ve bu hücumu iştirak eden askerlerin büyük kısmı tombazlarla⁵⁸ karşıya geçmeye çalışırken şehit edilmiştir.⁵⁹

Refet Bey'in komuta ettiği Sağ Kol ise, 2/3 Şubat 1915 gecesi Kantara'ya taarruz yapmak üzere, asıl kuvvetleri ile ikiye ayrılmış ve düşman mevziine yaklaşmıştı. Güneş doğarken geniş bir cephe üzerinde düşmanla ciddi bir muharebe başlamış ve dalgalanmalarla akşama kadar süren bu muharebede müfreze, karşısında en az üç misli kuvveti oyalamıştı. Müfreze 4 Şubat akşamı emirle taarruzdan önceki yerine çekilmişti.⁶⁰

2/3 Şubat'ta Kanala yapılan baskın hareketi başarılı olamadığı gibi yiyecek ve su durumu Kanal önünde durmak içinde yeterli değildi. Ordu Komutanı Cemal Paşa, mevcut durumda Kanalı geçmeyi mümkün görmemesi üzerine çekilme kararı vermişti.⁶¹ Bu karar ile 10. Tümen 20 Şubat'ta Birüssebi bölgesinde, 8. Kolordu büyük kısmı ile 26 Şubat'ta Gazze bölgesinde toplanmıştı. Refet Bey'in komutasındaki Sağ Kanat da, 11 Şubat'ta El Ariş'e ulaşmıştır.⁶²

1.3 İkinci Kanal Seferi

Birinci Kanal Taarruzunun başarısızlığa uğraması ve geri çekilmenin başlamasıyla beraber, İkinci Kanal Seferi için de hemen karar alınmıştı. Bunun için, 5 Şubat 1915'te karargâhı İbin'de olmak üzere kolordu yetkisinde Von Kress'in komutasında Çöl Komutanlığı kurulmuştur.⁶³

⁵⁷ Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, s.114-115.

⁵⁸ Tombaz: Üzerine köprü kurulan, altı düz kayak biçiminde duba.

⁵⁹ **BDH**, 4.C. 1.Ks., s.211-212.

⁶⁰ Muzaffer, **a.g.e.**, s29-30.

⁶¹ Cemal Paşa, **Hatıralar**, 2.Baskı,Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.185.; Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri**, 2.Cilt, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1964, s.77.

⁶² Muzaffer, **a.g.e.**, s.34-35.

⁶³ **BDH**, 4.C. 1.Ks., s.247-252., 265.

28 Şubat 1915'te Yarbay olan Refet Bey, 7 Mart 1915'te 10. Tümen Komutanlığına atanmıştı.⁶⁴ Birinci Kanal Seferinden sonra Başkomutanlık tarafından 25. Tümen'den sonra bir tümen daha istenmesi ihtimali üzerine Ordu Komutanı Cemal Paşa, 10 Mart 1915'te Maan'da Hicaz Kuvvei Seferiye Komutanı olan Refet Bey'in komutasında bir mürettep (sonradan kurulmuş) tümen kurulmasını emretmişti. Başkomutanlık, 4. Ordu'nun yeniden teşkilatlanma teklifini kabul ederek 23. Tümen'in yeniden teşkil edilmesini emretmişti. 15 Haziran'da başlayıp 15 Temmuz 1915'te tamamlanan 4. Ordu'nun yeni teşkilatına göre karargâhı Kudüs'te ve Komutanı Cemal (Mersinli) Paşa olan 8. Kolordu 23. ve 27. Tümenlerden oluşmaktaydı. 12 Temmuz 1915'te de 23. Tümen⁶⁵ Komutanı olan Refet Bey'in Tümen karargâhı ise Dera'da idi.⁶⁶

İkinci Kanal Harekâtı için 4. Ordu emrinde, 3. Piyade Tümeni ve Paşa-1 Kuvvetlerinden⁶⁷ meydana gelen Kuvvei Seferiye Komutanlığı teşkil edilmesine karar verilmişti. 26 Aralık 1915'te Von Kress Kuvvei Seferiye Komutanlığına, Refet Bey de 30 Aralık 1915'te karargâhı Birüssebi'de olan 3. Tümen Komutanlığına atanmıştı.⁶⁸ Refet Bey, Kudüs ve civarında yerleşen ve emrine verilen 3. Tümen birliklerinin, ilkbahara kadar hazırlık, eğitim ve disiplin faaliyetleriyle meşgul olmuştur.⁶⁹

Kuvvei Seferiye birlikleri 4 Temmuz 1916'da Birüssebi etrafındaki konuş yerlerinden hareketle 14 Temmuz akşamına kadar Elariş'te toplanmışlardı.⁷⁰ Kuvvei Seferiye 15 Temmuz'dan itibaren Elariş'ten Kanal'a doğru ileri harekete başlamış ve 27/28 Temmuz gecesi yaptığı taarruz ile Hoderraşafat-Zagiya-Hodumdarem hattını işgal ederek taarruz hazırlıklarına başlamıştı.⁷¹

⁶⁴ BOA, F: İ.HB., D: 166, G: 1333 R-032, Tarih: 20 R 1333.; MSB A., Refet Bele Dosyası.; TİHK, s.98-99.; Süslü ve Balcıoğlu, a.g.e., s.64.

⁶⁵ Bu tümen başkomutanlığın boğazlar bölgesine bir tümen daha isteyeceği ihtimali üzerine Hicaz Kuvvei Seferiyesine biçim değiştirmek suretiyle önce mürettep tümen olarak teşkil edilmişti. Sonra, yeniden teşkilatlanma sırasında bu tümene 23 numarası verilmişti. (BDH, 4.C. 1.Ks. s.281.)

⁶⁶ BOA, F: İ.HB., D: 170, G: 1333 Ş-055, Tarih: 29 Ş 1333.; TİHK, s.99.; Süslü ve Balcıoğlu, a.g.e., s.64.; BDH, 4.C. 1.Ks. s.281.

⁶⁷ Alman ve Avusturya birliklerinden meydana gelen kuvvetlerdir. (BDH, 4.C. 1.Ks., s.339)

⁶⁸ MSB A., Refet Bele Dosyası.; TİHK, s.99.; Belen, a.g.e., 3.C., s.211.

⁶⁹ Şerif Güralp, **Beni İsrail Filistin'e Nasıl Döndü?**, Dizerkonca Matbası, İstanbul, 1957,s.65.

⁷⁰ BDH, 4.C. 1.Ks., s.364.; Baron Kress Von Kressenstein, **Türklerle Beraber Süveyş Kanalına**, Çev.: M.Besim Özalpaslan, Askeri Matbaa, İstanbul, 1943, s.113.

⁷¹ BDH, 4.C. 1.Ks., s.368-370, 374.; Güralp, **Beni İsrail**, s.100-101.

Von Kress, Kuvvei Seferiye'nin 4 Ağustos 1916 günü İngiliz kuvvetlerini sağ (güney) yanından kuşatarak imha etmek maksadıyla taarruz etmesini emretmişti.⁷² Bu taarruz emrine göre; Tümen Komutanı Refet Bey asıl taarruz istikameti olarak, 31. Piyade Alayı ile Biriabulamar'dan Romani istikametine taarruz edecekti.⁷³

3/4 Ağustos gecesi düşman hatlarına doğru ilerleyen birlikler gece yarısı Katip Gannit ve Hodeleannah hattını tutan Avustralya süvarileriyle karşılaştı. Sabahleyin 32. Alay Wellington Tepesini zapt ederken, Sağ kanatta Refet Bey komutasındaki 31. Alay Müfrezesi yavaş ilerliyordu. İngilizlerin öğleden sonra 32. Alay'a yaptıkları karşı taarruz başarısız olmakla beraber, Türk taarruzu bütün cephede durdurulmuş ve 39. Alay komutanı ile 500 er düşman eline geçmişti.⁷⁴

Von Kress, taarruzun tüm cephede durması üzerine karanlık basınca birliklerin Elrabah-Katya-Birelhamisa hattına çekilmelerini emretmişti. Bu sırada Refet Bey'in komutasındaki 31. Alay, sağ kanatta İngiliz tel örgü engellerine kadar yaklaşmış oldukları halde geri çekilmeyi başarmıştı. 32. Alay'ın bazı kısımları ile 605. Makineli Tüfek Bölüğü geri çekilme emri ulaşmadığından, geceleyin mevzilerinde kalmış ve gün ağarırken kısa bir direnişten sonra subaylarıyla beraber yaklaşık 850 er düşman eline geçmişti.⁷⁵

1.4 Geri Çekilme ve Sina Çölü'nün Tahliyesi

5 Ağustos 1916 sabahı Kuvvei Seferiye birlikleri, Elrabah-Katya-Birelhamisa hattını geri çekilerek işgal etmişti. İngilizler sabahleyin Hamisah civarında elde ettikleri başarı ile öğleden sonra Elrabah civarındaki sağ kanadımıza ve Katya civarındaki merkez kolumuza hücum etmişlerdi. Arazi zorlukları ve şiddetli ateş desteği ile özellikle Refet Bey'in komutasındaki kuvvetlerin insanüstü karşı koyması ve yapılan kanlı karşı taarruzlar ile İngilizler çok ağır kayıplar verdirilerek geriye atılmıştı.⁷⁶

⁷² BDH, 4.C. 1.Ks., s.376.

⁷³ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, 3.Cilt, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1965, s.213-214.

⁷⁴ BDH, 4.C. 1.Ks., s.383-385.; Belen, **a.g.e.**, 3.C., s. 214.

⁷⁵ BDH, 4.C. 1.Ks., s.385.; Belen, **a.g.e.**, 3.C., s.215.; Von Kress, **a.g.e.**, s.120.

⁷⁶ BDH, 4.C. 1.Ks., s.386.; Belen, **a.g.e.**, 3.C., s.216.; Von Kress, **a.g.e.**, s. 121.

Kuvvei Seferiye'nin büyük kısmı, 8/9 Ağustos gecesi Birülabd-Hodümveih el Hilm hattına çekilmişti. İngilizler, 9 Ağustos sabahı Birülabd ve güneyi mevziinde yeniden taarruza başlamıştı. Onüç saat devam eden ve her iki taraf için büyük zayıyata sebep olan bu muharebe, İngilizlere pahalıya mal olmuş, kısmen panik halinde çekilmeleri ile sonuçlanmıştı. Birülabd Muharebesinin başarısındaki en büyük şeref payı, piyadesiyle kahramanca karşı taarruz yapan Refet Bey'e ve mükemmel ateşleri ile düşmanı ezen Türk topçusuna aitti.⁷⁷

Von Kress'in bu geri çekilme muharebeleri esnasında, düşmana taarruz eden Refet Bey'i eleştirerek, "Bu maneviyatla kendinden çok üstün bir düşmana taarruz edilir mi?" demesi üzerine Refet Bey "Gözümün önünde iki bölüğün esir edilmesine tahammül edemem. Ya onları kurtaracağım yahut burası hepimize mezar olacak" demiş ve tüm sorumluluğu üzerine alarak askerlerini kurtarmıştır.⁷⁸

Bundan sonra meydana gelen birkaç küçük çatışma ile artçı, Refet Bey komutasında Birülmezar'a gelerek yerleşmiş, Kuvvei Seferiye'de artçı hariç tümüyle 14 Ağustos'ta Elariş'e çekilmişti. İngilizler 17 Eylül 1916 sabahı erkenden ve baskın tarzında Birülmezar'daki Refet Bey'in komutasındaki Türk artçısına taarruz etmişlerdi. Bu taarruzda Birülabd'de olduğu gibi, İngilizlere ağır kayıplara mal olarak püskürtülmüş, hatta artçı, bir de başarılı bir karşı taarruz yapmıştı. İngilizlerin Birülmezar'da geri püskürtülmesine rağmen daha üstün kuvvetlerle taarruzlarını tekrarlayacağını düşünen Von Kress, artçıyı önce Elariş-Birülmezar arasındaki Bitya'ya, Ekim başında da Elariş'e çekmişti.⁷⁹

Böylece, İkinci Kanal Taarruzu adı verilen, kısmen başarılı ve özellikle kahramanlık, her türlü fedakârlık ve aynı zamanda; acı olaylarla dolu olan bu harekât böylece sona ermişti. Çekilme Muharebelerinin başarı ile neticelenmesi 3. Tümen Komutanı Refet Bey'in bizzat başında bulunduğu ve emir komuta ettiği 31. Alay ve topçu birliği sayesinde olmuştur.⁸⁰

⁷⁷ BDH, 4.C. 1.Ks., s.388-389.; Von Kress, a.g.e., s.121.

⁷⁸ Güralp, **Beni İsrail**, s.131.

⁷⁹ BDH, 4.C. 1.Ks., s.390-392.; Von Kress, a.g.e., s.122.

⁸⁰ BDH, 4.C. 1.Ks., s.392.; Belen, a.g.e., 3.C., s.216.

Bu zamana kadar taarruz eden Türkler, İkinci Kanal Seferi'nin ardından artık meydanı İngilizlere terk etmek zorunda kalmıştır.⁸¹ İkinci Kanal Seferi'nden sonra 4.Ordu'nun en önemli meselesi Filistin'in savunulması olmuştur. Bunun için yapılan çalışmalar neticesinde Kasım 1916 sonunda Kuvve-i Seferiye büyük kısmıyla Gazze-Birüssebi-Kudüs-Remle bölgesinde ve civarında yerleştirilmiştir.⁸²

İkinci Kanal Seferi sonrası yapılan çekilme muharebelerinin ardından 3. Tümen Komutanı Refet Bey, Von Kress'e Almanların muamelelerinden şikâyet eden bir rapor sunmuştu. Bu raporda ağır ithamlar gören Von Kress, Refet Bey'in yerini dolduracak birisinin gelemeyeceğini bildiği için çok zorlanarak, kendisiyle artık iş birliği yapamayacağını Ordu Komutanına bildirmiş, hatta bu olaylar karşısında Almanya'ya gitmek istemişti. Fakat Cemal Paşa, kendisine iltifat edip, elde ettiği tecrübelerden dolayı bırakamayacağını ve Refet Bey'in ikaz edilerek tayin edileceğinin bildirmesi üzerine kendisine gösterilen itimat nedeniyle Von Kress bu olaydan dolayı çok zor gelmekle beraber vazifesi başında kalmayı kabul etmiştir.⁸³ Refet Bey 14 Aralık 1916'da Albay olmuştur.⁸⁴

İngilizler 23 Aralık 1916 sabahı çok üstün kuvvetlerle Magdabe'deki Türk mevzilerine taarruz etmişlerdi. Bunun üzerine, 3. Tümen Komutanı Refet Bey, Magdabe'deki 80. Alay'a yardım için emrindeki kıtalara emir vermişti. Ancak, en yakın birlik bir günlük yürüyüş mesafesinde olması nedeniyle gerekli olan takviye yapılamamıştı. Görülmemiş bir kahramanlıkla yedi saat süren savunmanın sonunda Magdabe İngilizlerin eline geçmiş ve 80. Alay, karargâhıyla birlikte esir düşmüştü.⁸⁵

Refet Bey 13 Aralık 1916'da 11. Tümen Komutanlığına, daha sonra da Kudüs Menzil Müfettişliğine ve 18 Ocak 1917'de 43. Tümen Komutanlığına tayin edilmiştir.⁸⁶

⁸¹ Stoyber; **Yıldırım**, Çev.: Kay. Nihat, Askeri Matbaa, İstanbul, 1932, s.11.

⁸² **BDH**, 4.C. 1.Ks., s.413, 415., s.426.

⁸³ Belen, **a.g.e.**, 3.C., s.218; Von Kress, **a.g.e.**, s.124-125.; Güralp, **Beni İsrail**, s.136-137.

⁸⁴ **TİHK**, s.98.

⁸⁵ **BDH**, 4.C. 1.Ks., s.429-431.; Von Kress, **a.g.e.**, s.133-134.

⁸⁶ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.64.; **TİHK**, s.99. 23 Aralık 1916 tarihli Magdabe ve 9 Ocak 1917 Tellelrefâh Muharebeleri esnasında Refet Bey'in 3. Tümen Komutanı olarak bu muharebelere iştirak ettiğini dikkate alacak olursak, bu tayinlerin Refet Bey'in cephedeki görevleri nedeniyle gerçekleşmemiş veya daha sonra gerçekleşmiş olduğunu söyleyebiliriz.

1.5 Filistin Savunması ve Tellelrefah Muharebesi

İkinci Kanal Seferinin başarısızlıkla sona ermesi ile geri çekilen Kuvvei Seferiye birlikleri Filistin'in istenilen şekilde savunulması için yeterli değildi. Buna rağmen Von Kress, Kudüs bölgesindeki birlikleri ileri hatta yanaştırmış, Ordu Komutanlığının onayı ile bir Sınır Savunma Komutanlığı kurarak bu görevi 3. Tümen Komutanı Albay Refet Bey'e vermişti. Birlikler, Tellelrefah ve HanYunus'la Hafirülavce'yi savunacak şekilde düzenlenmişti. Sina Çölü, artık tamamen terk edilerek, Filistin savunmasıyla meşgul olunmaya başlanmıştı.⁸⁷

İngilizler, 9 Ocak 1917'de Tellelrefah'ta bulunan Han Yunus Müfrezesi (31. Alay)'ne baskın tarzında taarruz etmişti. Her tarafı kuşatılan Müfreze son ana kadar direnmiş olmasına rağmen düşman tüm mevzileri akşam elde etmişti. Alay Komutanı dâhil 1200 kişi esir düşmüştü. Refet Bey'in verdiği 31. Alay'ın çekilmesiyle ilgili talimatın ulaşmaması ve 160. Alay'ın takviye olarak gönderilmesiyle ilgili emrin geç ulaşması ve anlaşılabilmesi nedeniyle 31. Alay, Alay Komutanı dâhil esir düşmüştü. Olay yerine varmakta geciken 160. Alay Komutanı mahkemeye verilmiş ve bir süre hapis cezası verilerek emekliye ayrılmıştı. Tellelrefah Muharebesinden sonra, 3. Tümen'in Şelale'de toplanmasına ve bu mevkiinin tahkimine karar verilmiştir.⁸⁸

1.6 Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri

Sina Çölü boşaltıldıktan sonra, 3. Tümen'in iki alayı tarafından Birüssebi-Gazze hattının merkezi ilerisinde bulunan Şelale mevzii tutulmuştu. Von Kress, düşmanın ilerlemesiyle beraber 4/5 Mart gecesi Şelale mevziini boşaltarak buradaki bir alayı eksik 3. Tümeni Cemame'de ihtiyata almıştı.⁸⁹

⁸⁷ **BDH**, 4.C. 1.Ks., s.438-441, 447-448.

⁸⁸ **BDH**, 4.C. 1.Ks., s.451-463.; Belen, **a.g.e.**, 3.C., s.222-224.; Güralp, **Beni İsrail**, s. 143-151.

⁸⁹ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, 4.Cilt, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1966, s.102-103.

İngilizler, 26 Mart 1917 sabahı çok üstün kuvvetlerle taarruza başlamış, hatta akşam Alimuhtar Tepesini ele geçirmişlerdi. Fakat Türk birliklerinin inatçı savunması sonucunda İngilizler geri çekilmişlerdir.⁹⁰ Buradaki alay, kendinden en az dört, beş kat üstün kuvvetlere karşı Gazze'yi kurtarmıştı.⁹¹

Von Kress'in ısrarıyla 3. Tümen Komutanlığından alınan Refet Bey, başka bir ehliyetli komutan bulunamaması üzerine bizzat Von Kress'in atanmasını rica etmesi üzerine 3 Nisan 1917'de 53. Tümen Komutanlığına getirilmiştir.⁹²

26 Mart'tan itibaren, Birinci Kuvvei Seferiye 22. Kolordu adını almış, 53. Tümen de 22. Kolordu'nun emrine verilmişti. 22. Kolordu Gazze-Telleşeria-Birüssebi hattında mevzilenirken, Refet Bey'in komuta ettiği 53. Tümen de Gazze ile Telleşeria arasında bulunan Hırbetilcindi'de mevzilenmişti.⁹³

Birinci Gazze Muharebesinde başarısızlığa uğrayan ve kuvvetlerini takviye ederek yeniden taarruza hazırlanan İngilizler, 17 ve 18 Nisan'da hazırlık harekâtı yapmışlardı. Esas beklenen taarruz ise, 19 Nisan'da düşmanın topçu ateşleri ve ardından piyadesiyle başlamıştı. İngilizler, önce 3. sonra 53. Türk Tümenleri cephelerinde taarruz denemeleri yapmış; başarılı olamayınca 16. ve 53. Türk Tümenleri ara hattına bir taarruz denemesi daha yapmıştı. Bu taarruzda başarısız olunca son bir deneme olarak; geride tuttıkları süvari birliklerini muharebeye sokarak, yine 16. ve 53. Türk Tümenleri ara hattına bir taarruz denemesi yapmış, ancak imha edilmekten korkarak panik halinde geriye çekilmişlerdi. 19 Nisan

⁹⁰ Belen, **a.g.e.**, 4.C., s.105-108.

⁹¹ Falih Rıfkı Atay, **Zeytindağı**, Bateş Atatürk Dizisi, İstanbul, 1981, s.130. 53. Tümen Komutanı Yarbay Şerif, Birinci Gazze Muharebesinde İngilizlere esir düşmüş ve ardından Refet Bey 53. Tümen Komutanı olarak İkinci Gazze Muharebesine iştirak etmiştir. (Görgülü, **a.g.e.**, s.143-144.)

⁹² **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; **TİHK**, s.99.; Von Kress, **a.g.e.**, s.137. Von Kress Refet Bey için, "Osmanlı Ordusunda bulunduğum dört senede beraber çalıştığım Türk subaylarının en muktedir olanı, en güç idare edilen ve beni en çok endişelendireni, tipik bir genç Türk olan Refet Bey'di. Bir yanı ile enerjik, hararetli, zeki, fikren çok cevval, gayretli, çalışkan, cesur, diğer yandan daha iyi bilmek iddiası, kararsızlığı ve çabuk gücenen yapısı, birçok iyi askerî meziyetini bozmakla beraber bütün hata ve zaaflarına rağmen Refet Bey, hürmet edilmesi gereken bir şahsiyetti." demektedir. (Von Kress, **a.g.e.**, s.94.)

⁹³ **BDH**, 4.C. 1.Ks., s.565-567.; Belen, **a.g.e.**, 4.C., s.108-109.

akşamına kadar 53. Tümen sorumluluk sahasında devam eden İngiliz taarruzları Refet Bey'in gösterdiği büyük komutanlık sayesinde 53. Tümen'in savunma ve karşı taarruzları ile püskürtülmüştü. İngilizler, çok büyük kayıplar vermişler; Refet Bey'in komutasındaki 53. Tümen cephesinde 2000 ölü sayılmış, 3. ve 16. Tümenlerin cephesinde de 1500–1600 arasında ölü olduğu tahmin edilmişti.⁹⁴

22. Kolordu 19 Nisan akşamı 4. Ordu'ya verdiği kısa raporunda; İngilizlerin muharebeyi kesin olarak kaybettiklerini müjdelemişti. Ordu derhâl bu sonucu Başkomutanlığa arz etmişti. Başkomutanlıkta da şu kutlama mesajını yayınlanmıştı: “Gazze’de birkaç gündür devam eden İngiliz taarruzunu def ve tard yönünde kazanılan başarı, padişahımızı son derece memnun etmiş ve sevindirmiştir. Bu münasebetle gerek size, gerekse bu muharebeye katılan bütün subay ve erlere padişahımızın selam ve tebriklerini bildiriyorum...”⁹⁵

1.7 Gazze-Birüssebi Muharebeleri ve El Magar Muharebesi

İngilizler art arda uğradıkları Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri yenilgilerinden sonra 5–6 ay süren esaslı bir hazırlık dönemine girmişlerdi.⁹⁶ İngilizler tarafından yapılan birlik ve malzeme nakliyatı sonucu kuvvet oranı Türkler aleyhinde değişmekteydi.⁹⁷

22. Kolordu Komutanı Von Kress, Sina Cephesi Komutanlığına vekâlet ediyor, 3. Tümen Komutanı Refet Bey de 22. Kolordu Komutanlığı vazifesini yapıyordu.⁹⁸ Albay Refet Bey, 22. Kolordu Komutanlığına 29 Temmuz 1917’de vekâleten, 9 Ekim 1917’de de asaleten atanmıştır.⁹⁹

⁹⁴ **BDH**, 4.C. 1.Ks., s.609-632, 637. ; Belen, **a.g.e.**, 4.C., s.112.

⁹⁵ **BDH**, 4.C. 1.Ks., s.633.

⁹⁶ **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, 4.Cilt 2.Kısım, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1986, s.2.

⁹⁷ Stoyber, **a.g.e.**, s.13.

⁹⁸ Belen, **a.g.e.**, 4.C., s.120.

⁹⁹ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; **Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, s.269.

Von Kress'in emrindeki 8. Ordu, Refet Bey'in 22. Kolordusu ile Gazze'de, 20. Kolordu ile Gazze doğusundan Şeria Vadisi arasında, 3. Kolordu ile Birüssebi'de ve ihtiyattaki 19. Tümen ile Cemame'de bulunuyordu.¹⁰⁰

İngilizler 30/31 Ekim gecesi ileri harekete geçerek çok büyük bir kuvvetle Birüssebi'ye taarruza başlamıştı. Düşmanın durdurulamaması, tehdit ve tehlikenin artması üzerine Kolordu Komutanı İsmet (İnönü) Bey'in emri ile 3. Kolordu büyük bir kayıp vererek geri çekilmiş ve aynı gün İngilizler Birüssebi'yi ele geçirmişti.¹⁰¹

İngilizler 1/2 Kasım gecesi Gazze cephesine taarruz etmeye başlamışlardı. Refet Bey'in komutasındaki 22. Kolordu savunmaya devam etmesine rağmen Ordu cephesinin diğer kolordu bölgesinden yarılma tehlikesi baş göstermesi üzerine Ordu Komutanlığı'nca geri çekilme emri verilmişti.¹⁰² Refet Bey'in komutasında 22. Kolordu, 6/7 Kasım gecesi Gazze'den çekilmeye başlamış ve geri çekilme 7 Kasım öğleye kadar devam etmiştir.¹⁰³ Düşman, 8 Kasım 1917'de 8. Ordu'nun sağ kanadındaki 7. Tümen cephesine taarruz ederek, 79. Alayın mevzilerini ele geçirdikten sonra iki kolla ilerlemeye başlamıştı. Bunun üzerine, Ordu Komutanı Von Kress tasvip etmemesine rağmen, Refet Bey 134. Piyade Alayı ile yaptığı karşı taarruzla, 7. Tümenin sağ yanındaki tehlikeyi ortadan kaldırmış ve tümen de tehlikesiz bir şekilde geri çekilmiştir.¹⁰⁴

8. Ordu Komutanı Von Kress raporunda; "22. Kolordu tarafından yapılan karşı taarruzlar ile düşmana çok büyük kayıplar verilmiş olmakla beraber, 22. Kolordu'nun muharebe gücünün de Gazze'nin çok geniş mevzilerini devamlı savunmaya yetmeyecek kadar zayıfladığını..." belirtmiştir. Ayrıca, Gazze'deki düşman taarruzları durdurulmuş ve savunma devam ettirilebilir olmasına rağmen diğer komşu bölgelerde yer yer cephenin yarılmaya başlaması nedeniyle Gazze

¹⁰⁰ Belen, **a.g.e.**, 4.C., s.126-128.

¹⁰¹ **a.g.e.**, s.129-131.

¹⁰² **BDH**, 4.C. 2.Ks., s.168-176.

¹⁰³ Belen, **a.g.e.**, 4.C., s. 139-140.

¹⁰⁴ **BDH**, 4.C. 2.Ks., s.238-240.; Erkilet, **a.g.e.**, s.167.

kuşatılma tehdidi altında kalmıştı. Bu nedenle Refet Bey'in diğer zor durumda bulunan cephelere destek gönderilmesi teklifine rağmen çekilme kararı verilmişti. Bu çekilmede önemli olan birliklerin bütünlüğünü koruyarak çekilmesi ve Gazze'ye yapılan mühimmat ve malzeme yığınağının geride emin bir bölgeye sevk edilmesiydi. Von Kress, "Taşıt araçlarının noksanlığına rağmen, düşmana sezdirmeden bütün topçu malzemesinin ve mühimmatın taşınmasında Albay Refet Bey'in büyük hizmetleri olmuştur." diyerek raporunun Gazze'ye ait bölümünü tamamlamıştır.¹⁰⁵ Düşman tarafından fark edilmeden ve zayıat vermeden Gazze'nin boşaltılması başarılmıştı. Refet Bey'in gayet iyi düşünülmüş, maksada uygun ve son derece takdire layık tertibat ve talimatı, şahsi azim ve iradesi sayesinde bütün toplar ve cephe geriye alınmıştır.¹⁰⁶

Von Kress 22. Kolordu Komutanı Refet Bey için, "Refet Bey Gazze'den çekilirken olağanüstü bir gayret ile Türk cephesinin muhtelif yerlerden yarıldığı bir anda, geri hatlarda emin bir mevkiye toplanma ve toparlanma yerleri meydana getirmiş, birliklerinin dağınık bir şekilde çekilmesini önlemiştir. İngiliz süvarilerinin ilerlemelerini, yeniden teşkil ettiği birlikleriyle durdurmuş ve muharebe esnasında en ön mevzilerde askerleriyle omuz omuza çarpışmıştır." demektedir.¹⁰⁷

Ordu Komutanlığı'nın verdiği emir ile 22. Kolordu; 12/13 Kasım gecesi, düşman baskısı olmadan 3. Tümen ile El Kubaybe güneyi ve 7. Tümen ile de Zernuka-El Magar hattına çekilmişti.¹⁰⁸ Çekilme esnasında düşman, 13 Kasım'da şiddetli taarruzları ile cepheyi akşamüzeri Zernuka ile El Magar arasında yarmayı başarmış ve düşman süvari birliği Akir'e yönelmişti. Bu yarma ile 8. Ordu'nun sağ yanı kuşatılmıştı. Durum çok tehlikeli bir hal alması üzerine Akir'de bulunan

¹⁰⁵ Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, **Yıldırım**, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, 2002, s.184.; **BDH**, 4.C. 2.Ks., s.177-180.

¹⁰⁶ Von Kress, **a.g.e.**, s.187.

¹⁰⁷ Şükrü Mahmut Nedim, **Filistin Savaşı (1914-1918)**, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1995, s.83-84.

¹⁰⁸ **BDH**, 4.C. 2.Ks., s.296.

Kolordu Komutanı Refet Bey, karargâhındaki subay ve erlerle köyü tutmuştu. Düşman süvari birliği Refet Bey ve karargâhının ateşi karşısında çekilmek zorunda kalmış ve Refet Bey sayesinde 22. Kolordu kuşatılmaktan kurtulmuştu.¹⁰⁹

Yıldırım Orduları Grubu, 8. Ordu'nun tehlikeli durumunu takdir ederek, bu orduyu geri çekmek suretiyle kurtarmayı düşünmüştü. 8. Ordu geri çekilmenin sonunda, 15 Kasım 1917'de Kudüs'ün savunulması için emredilen mevzilere girmişti. Refet Bey'in komutasındaki 22. Kolordu (3., 7. ve 54. Tümenler), Yafa-Lid hattını tutmuştur.¹¹⁰

Cemal Paşa anılarında; "Gazze-Birüssebi cephesinin böyle feci bir şekilde kaybedilmesinin tek sorumlusu olan Yıldırım Orduları Komutanı Mareşal Von Falkenhayn, ordumuzun en seçkin liderlerinden olduğunu, beni hayretlere düşüren kahramanlık ve doğru tedbirleriyle ispat etmiş Albay Refet Bey'i korkaklıkla itham etmekten çekinmedi." demektedir.¹¹¹

1.8 Nablus Meydan Muharebesi ve Geri Çekilme Harekâtı

Kasım-Aralık 1917'de yapılan Kudüs-Yafa muharebelerinde; 7. Ordu Kudüs bölgesinde, Refet Bey'in komutasındaki 22. Kolordunun da bir unsuru olduğu 8. Ordu ise Yafa bölgesinde çarpışmıştı.¹¹² İngilizler, 9 Aralık günü Kudüs'e girmişti.¹¹³

1918 yılı başında Refet Bey'in komutasındaki 22. Kolordu Cevat Paşa'nın komutasındaki 8. Ordu'ya, 8. Ordu'da Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına bağlanmıştı. 22. Kolordunun teşkilatında 3., 7. ve 20. Tümenler vardı. 3. Tümen Mart 1918'de lağvedilmişti.¹¹⁴

¹⁰⁹ Belen, **a.g.e.**, 4.C., s.144.; Erkilet, **a.g.e.**, s.212-213.

¹¹⁰ Belen, **a.g.e.**, 4.C., s. 145.; Erkilet, **a.g.e.**, s.216.

¹¹¹ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.227.

¹¹² Görgülü, **a.g.e.**, s.148.

¹¹³ **a.g.e.**, s.101.

¹¹⁴ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri**, 5.Cilt, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1967, s.19, Kuruluş:1.

17 Eylül 1918’de 8. Ordu Komutanı Cevat Paşa İngilizlerin yakında taarruz edeceklerini, bu taarruzun büyük bir ihtimalle 8. Ordu’ya yöneleceğini, ordunun takviye edilmesini Ordular Grup Komutanı’na bildirmişti. Diğer taraftan 22. Kolordu Komutanı Refet Bey de, düşmanın asıl kuvvetleriyle kolordu cephesine taarruz edeceğini bildirerek mevziinin 4 km. kuzeyindeki bataklık gerisine alınmasını teklif etmişti. Ancak bu yolda yapılan ısrarlı girişimler bir sonuca ulaşmadan İngiliz taarruzu 19 Eylül 1918’te başlamıştı.¹¹⁵

İngilizler, mümkün olan kuvvetlerini 8. Ordu karşısında, bu kuvvetlerinden 4 piyade ve 3 süvari tümeninden oluşan büyük bir kısmı zayıf iki tümeden ibaret olan Refet Bey’in 22. Kolordusu karşısında toplanmıştı. Bu suretle demir yolu ile en az arasında 10 km.lik bir cephede toplanan İngiliz kuvveti karşısındaki, 22. Kolordunun 14 misli idi ki, bu harpte bu üstünlük hiçbir yerde sağlanamamıştı.¹¹⁶

18 Eylül akşamı 22. Kolordu ve Ordu ağır topçusunun büyük bir kısmı denizden Remle-Tul-ü Kerem demir yoluna kadar olan bölgede mevzilenmişti. İngiliz taarruzunun başladığı 19 Eylül sabahı 22. Kolordu, El Tire kesimine çekilmiş, topçusunun çoğunu kaybetmiş ve 7. Tümeni tüm olarak muharebe dışı kalmıştı.¹¹⁷ 8. Ordu ve 22. Kolordu elde kalan kuvvetleriyle bir yandan direnirken, bir yandan da geri çekiliyordu. Bu çekilme 21 Eylül’e kadar devam etmişti.¹¹⁸

21 Eylül sabahı düşman taarruzları tekrar başlayınca Sebasteiye-Surra hattında bulunan 22. Kolordu emrinde dağınık haldeki birlikler de tamamen dağılmıştı. Refet Bey, karargâhıyla Nablus Boğazını geçerek Nablus’a doğru çekilmeye başlamıştı. Artık ne savunma, ne tutunma, ne de direnme söz konusu değildi. Öğleyin, 8. Ordu’dan arta kalanlar Nablus yöresine geldiğinde, 22. Kolordu tümüyle yok olmuştu. Ordu karargâhı Nablus’tan ayrılırken Refet Bey ve yanındakilerden bazıları da, çok zor kurtulmuşlardı.¹¹⁹

¹¹⁵ **BDH**, 4.C. 2.Ks., s.621.; Belen, **a.g.e.**, 5.C., s..68-69.

¹¹⁶ Belen, **a.g.e.**, 5.C., s..69-70.

¹¹⁷ **BDH**, 4.C. 2.Ks., s.625-626.

¹¹⁸ **a.g.e.**, s.626-646.

¹¹⁹ **a.g.e.**, s.647.

General Hikmet Gerçekçi bu olayla ilgili olarak; “Refet Bey, Filistin cephesinin düşmesinde soğukkanlılığı sayesinde yanındaki birkaç subayla beraber İngiliz Ordugâhı’ndan esir olmadan çıkmıştır. Başlarına taktıkları İngiliz subay şapkaları ve bindikleri İngiliz atlarıyla nöbetçileri selamlayarak İngiliz Ordugâhını soğukkanlı bir şekilde terk etmişler” demektedir.¹²⁰

Nablus Meydan Muharebesinde Türk Ordusu bozguna uğradıktan sonra Halep kuzeyine kadar hiçbir yerde tutunamamıştır. İngiliz takip harekâtı 21 Eylül’de başlayarak 25 Ekim’de Halep’in düşmesine kadar devam etmiştir.¹²¹

1.9 Refet Bey’in I. Dünya Savaşı’nda Aldığı Madalya ve Nişanlar

Refet Bey, Birinci Dünya Savaşı’nda Sina-Filistin Cephesinde, özellikle İkinci Gazze Muharebesi olmak üzere çok büyük yararlılıklar göstermiş ve cephede elde ettiği başarılar için kendisine birçok madalya ve nişan verilmiştir. Sırasıyla; 1915 yılında Almanya’nın 2. Rütbeden Demir Salıp Nişanı, 1916 yılında Gümüş İmtiyaz Madalyası¹²², 1917 yılında Muharebe Altın Liyakat Madalyası¹²³, Avusturya-Macaristan Hükümeti tarafından 3. Rütbeden Liyakat ve Muharebe Madalyası, Alman İmparatoru tarafından 1. Rütbeden Demir Salıp Madalyası ve Kılıçlı 2. Mecidi Nişanı¹²⁴, 1918 yılında da Avusturya-Macaristan Hükümeti tarafından Harp Alametli 2. Rütbeden Liyakat Askerîye Nişanı verilmiştir.¹²⁵

¹²⁰ Fethi Tevetoğlu, **Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.25-26.; Cevat Abbas Gürer, **Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl**, Derleyen: Turgut Gürer, Yapım-C, İstanbul, 2006, s.203.

¹²¹ **BDH**, 4.C. 2.Ks., s.682.; Belen, **a.g.e.**, 5.C., s. 92.

¹²² İmtiyaz Madalyası: Sultan II. Abdülhamid’in emriyle 1882 yılında devlet hizmetindeki görevinde üstün başarıları bulunan kişilere verilmek üzere çıkarılmıştır. Madalyanın altın ve gümüş olmak üzere iki çeşidi vardır. (Denisenko, **a.g.e.**, s.36.; **Atatürk’ün Nişan ...**, s.83.)

¹²³ Liyakat Madalyası: Sultan II. Abdülhamid’in emriyle 1890 yılında, Osmanlı uyuğundan bağlılık ve kahramanlık gösterenlere verilmek üzere çıkarılmıştır. Madalyanın altın ve gümüş olmak üzere iki çeşidi vardır. (Denisenko, **a.g.e.**, s.40-41.; **Atatürk’ün Nişan ...**, s.99.)

¹²⁴ Mecidi Nişanı: Nişan, Sultan Abdülmecit tarafından 1851 yılında çıkarılmıştır. Bu nişanı alabilmek için saltanatı seniyeeye iyi hizmet etmiş olmak zorunluydu. Nişanın 1., 2., 3., 4. ve 5. olmak üzere beş ayrı rütbesi vardır. Savaş esnasında üstün cesaret ve fedakarane çalışma ile iyi işler yapmış erkan, ümera, subay ve erlere verilecek nişanların üzerine “çifte kılıç” eklenirdi. (Denisenko, **a.g.e.**, s.52-53.; **Atatürk’ün Nişan ...**, s.49.; İlhan Akbulut, “*Osmanlı Madalya ve Nişanları*”, **Askerî Tarih Bülteni**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, S: 52, Şubat 2002, s.183-186.)

¹²⁵ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE VE REFET BEY

2.1 Mondros Mütarekesi ve Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

11 Kasım 1914'ten beri birçok cephede savaşan Osmanlı Devleti, müttefiklerin de teker teker yenik düşmesi üzerine ateşkes ilan etmek zorunda kalmıştır. 1918'in sonlarında Avrupa'nın hasta adamı artık ölmek üzeredir.¹²⁶

I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin mağlup olarak çıkması neticesinde, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile aslında Osmanlı Devleti'nin yıkılışı öngörülmüştür. Osmanlı Devleti'ni yok etmeyi amaçlayan bu mütareke şartlarına göre; hudutların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için lüzum görülecek askerî kuvvetten fazlası derhâl terhis edilecek (madde 5), İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durum olduğunda, herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkını sahip olacak (madde 7), Vilayet-i Sitte'de (Altı il: Erzurum, Van, Elazığ, Diyarbakır, Sivas ve Bitlis) karışıklık çıkması durumunda, bu illerin herhangi bir bölümünün ele geçirilmesi hakkı İtilaf Devletlerince saklı tutulacaktır. (madde 24).¹²⁷

Mustafa Kemal Paşa, “Osmanlı Devleti bu mütareke ile kendini kayıtsız şartsız düşmana teslim etmeye olur vermiş değil, düşmanların memleketi istilasına yardım etmeyi de vaat etmiştir... Bu mütareke olduğu gibi tatbik edildiği takdirde, memleketin baştan sona kadar işgal ve istilaya maruz kalacağını hükümete beyan ettim.” diyerek dönem hakkında kendisinde oluşan kanaati ifade etmiştir.¹²⁸

İtilaf Devletleri, mütareke hükümlerine dayanarak 3 Kasım 1918'den itibaren Musul, İskenderun, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ve daha sonra Trakya ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmişlerdi.¹²⁹ Sonuç olarak Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi ile fiilen sona ermiştir.

¹²⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 2.Baskı, Çev.: Metin Kıratlı, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1984, s.239.

¹²⁷ Şenşekerci ve Gülcan, **a.g.e.**, s.49–50.

¹²⁸ Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, İş Bankası Yay., Ankara, 1969, s.1.

¹²⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, 2.bs., Bilgi Yay., Ankara, 2004, s.82-83.

2.2 Jandarma Genel Komutanı Refet Bey

Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında giderek bozulan ve çok tehlikeli bir duruma gelmesi beklenen asayiş sorununu önlemek için zamanın İçişleri Bakanı Fethi Bey, seyyar jandarma kuvvetleri teşkil edilmesini ve bu kuvvetlerin başına Sina-Filistin cephesindeki başarı ve tecrübeleri nedeniyle Refet Bey'in getirilmesini teklif etmişti.¹³⁰ Refet Bey, 31 Temmuz 1918'de Jandarma Genel Komutanlığı'na atanmıştı.¹³¹ Fakat Yıldırım Orduları Grup Komutanı Liman Von Sanders'in İngiliz taarruzu beklendiği için atamaya karşı çıkması üzerine, Refet Bey'in İstanbul'a gelmesi Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra mümkün olmuştur.¹³² Mütareke koşulları uyarınca, ordu küçültülürken, milliyetçi subaylar, ülkeyi bir arada tutmak için jandarmayı alternatif bir güç olarak gördükleri için Jandarma Genel Komutanlığı önemli bir görevdi.¹³³

İzzet Paşa Kabinesinin kurulduğu bu günlerde; İstanbul'da kasten bir anarşi ortamı oluşturarak bir asayiş problemi ortaya çıkarmak ve dıştan yapılacak bir müdahaleye zemin hazırlanmak isteniyordu. Böyle bir ortamda Jandarma Genel Komutanı olan Refet Bey polis müdürüyle de iş birliği içinde çalışarak kısa sürede İstanbul'da asayiş ve huzuru sağlamıştı.¹³⁴ Jandarma Genel Komutanı olan Refet Bey bir yandan İstanbul'un asayiş sorunuyla ilgilenirken, bir yandan da bu fırsattan istifadeyle İstanbul'dan Anadolu'ya silah göndermeye başlamıştı.¹³⁵ Refet Bey, Padişah ve Damat Ferit'in adamlarının işine gelmediği için 19 Ocak 1919'da bu görevinden azledilmiştir.¹³⁶

¹³⁰ **Yakın Tarihimiz**, C: 1, s.146-147.; Kutay, **Rauf Orbay**, C: 4, s.183.

¹³¹ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.64.

¹³² **Yakın Tarihimiz**, C: 1, s.146-147.; Cemal Kutay, **Rauf Orbay**, C: 4, s.183-184.

¹³³ Andrew Mango, **a.g.e.**, s.205.

¹³⁴ Cemal Kutay, **Rauf Orbay**, C: 4, s. 154.

¹³⁵ Ecvet Güresin., "Refet Bele Ata ile Samsun'a Gidişini Anlatıyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Mayıs 1963, s.2.

¹³⁶ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.64.; Asım Gündüz, **Hatıratlarım**, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s.50.

İstanbul'un düşman baskısı altında bulunduğu bu günlerde bir kısım vatansever Türk aydını, Milli Mücadele için zaman zaman toplanmakta ve Refet Bey de yapılan bu toplantılara iştirak etmekteydi. Yapılan bu toplantıların birinde Anadolu'nun hazırlanması gerektiği kabul edilmiş olmakla beraber kimin bu işi yapabileceğine karar verilememişti. Bu konuda kendisine danışılan Refet Bey, kendilerini kurtaracak liderin Mustafa Kemal Paşa'dan başkası olamayacağını söylemiş, ancak bu mücadelenin sonrasın da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği kesinlikle kimseye bırakmayacağını da sözlerine eklemiştir.¹³⁷ Bir başka hatıraya göre ise; 1919 Mart'ında Erenköy'de yapılan bir toplantıda Milli Mücadele'nin liderliğine Nuri Paşa seçilmişti. Ancak toplantıya gecikmeli olarak gelen Refet Bey bu seçime itiraz ederek Mustafa Kemal Paşa'nın ismini Sultan Vahdettin için hazırlanan listenin en başına yazdırmıştı.¹³⁸

2.3 Milli Mücadele Başlıyor: Samsun'a Çıkış

13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri filosunun Dolmabahçe açıklarına demirlediği gün İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, memleketin bulunduğu durumu; "Mütarekenin imzalanarak uygulamaya başlanması neticesinde, düşman devletler, Osmanlı Devlet ve memleketine karşı maddi ve manevi saldırıya geçmişler. Padişah ve İstanbul Hükümeti, hayat ve rahatını kurtarabilecek çarelerden başka bir şey düşünmüyor. Başsız kalmış olan millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitecekleri beklemekte. Felaketin dehşet ve ağırlığını kavramaya başlayanlar, buldukları çevreye ve alabildikleri etkilere göre kendilerince kurtuluş çaresi saydıkları tedbirlere başvurmakta... Ordu, ismi var cismi yok bir durumda... Komutanlar ve subaylar kurtuluş çaresi aramakla meşgul..." şeklinde ifade etmiştir.¹³⁹ Mustafa Kemal Paşa, bir yandan bunları düşünürken, bir yandan da yakın arkadaşlarıyla memleketin durumu ile kurtuluş çareleri hakkında Şişli'deki evinde görüşmeler yapmaya başlamıştır.

¹³⁷ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul, 1969, s.243.

¹³⁸ Murat Bardakçı, **Şahbaba**, Pan Yayıncılık, 3. Basım, İstanbul, 1998, s.125-127.; Osman Özsoy, **Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.134-135.

¹³⁹ M.Kemal Atatürk, **Nutuk**, AAM, Ankara, 2000, s.7-8.

Bu günlerde, Jandarma Genel Komutanı olan Refet Bey Mustafa Kemal Paşa'ya gelerek, yeni kurulacak hükümette kendisine Harbiye Nezareti'nin (Milli Savunma Bakanlığının) teklif edildiğini, kendisinin de Mustafa Kemal Paşa'nın bu makama getirilmesinin uygun olacağını ifade ettiğini söylemişti. Mustafa Kemal Paşa bu teklife cevaben, bakan olmak istemediğini ve Refet Bey'in bakan olmasının uygun olacağını söylemiştir.¹⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evine tekrar gelen Refet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerini sorması üzerine; Anadolu haritası karşısında “Üsküdar'da atıma bineyim ve hep ileri gideyim” şeklinde cevap vermişti. Mustafa Kemal Paşa cevaben, “Sözlerinden memnun oldum. Eğer atına binip Anadolu içlerine girmek istiyorsan; ben bir gün senin bu arzunu tatmin ederim.” demiştir.¹⁴¹

Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde yapılmakta olan bu toplantılarda, ülkeyi işgaller ve parçalanmaktan kurtarmak için Anadolu'ya geçmek gerektiği kararına varılmıştı. Ancak Anadolu'da mücadeleye girişmeyi kabul edenlerin sayısı çok fazla olmamıştı.¹⁴² Ali Fuat Cebesoy bunu şöyle belirtiyor: “Birçok yüksek mevki sahibi şahısla görüşülmüş, ancak içlerinden yalnız Bahriye Bakanı Rauf (Orbay), Jandarma Genel Komutanı Refet Beylerle bazı Tümen komutanları ve kurmay başkanları Anadolu'da fiili görev almayı kabul etmişti.”¹⁴³ Ali İhsan Sabis'e göre; Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkarken İsmet Bey'i kolordu komutanı olarak yanına almak istemiş, ancak İsmet Bey'in kabul etmemesi nedeniyle Refet Bey bu göreve getirilmiştir.¹⁴⁴ Sonuç olarak; Mustafa Kemal Paşa, Rauf, Ali Fuat, Refet ve Kazım Karabekir Beyler, ordudaki terhis işlerini yavaşlatmak, silahlarla araç ve gereçleri olabildiğince Müttefiklere teslim etmemek ve kurulmakta olan yerel direniş örgütlerini birleştirebilmek için belirli görevleri üstlenmenin ve yetkilere sahip olmanın zorunlu olduğu görüşünde birleşmişlerdi. Böylece “Kurtuluş Savaşı'nın İlkleri” diye anılan grup oluşmuştu.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Gürer, **a.g.e.**, s.189-190.; Erdal Aydoğan, **Samsun'dn Erzurum'a Mustafa Kemal, AKDHYK AAM**, Ankara, 2000, s.8.

¹⁴¹ Gürer, **a.g.e.**, s.190.

¹⁴² Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.188.

¹⁴³ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s.39.

¹⁴⁴ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, C: 5, Nehir Yay., İstanbul, 1993, s.62.

¹⁴⁵ Ş.Turan, **Mustafa Kemal Atatürk**, s.188.

Milli Mücadele kararı alındığı bu günlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeye karar verdiği ve bunun için fırsat aradığı bir anda, İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak maksadıyla Hükümet tarafından 9. Ordu müfettişi unvanı ile Anadolu'ya gönderilmesine karar verilmiştir.

Refet Bey maceralı Samsun yolculuğuna nasıl başladığını anlatırken, “Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gidecekti, benim de gelmemi istiyordu... Onlar müsaade almışlardı, ancak benim müsaadem yoktu ve almak için de zaman yoktu. Ama ben kararımı vermiştim. Atatürk'e haber gönderdim. ‘Yarın 18 hayvanımla beraber vapura bineceğim.’ Gerçekten ertesi gün hayvanları rıhtıma naklettirip gemiye bindirdim. Kendim de ambarda sigaramı tütürüp vapurun kalkmasını bekledim. Atatürk'ün yaveri yanıma geldiği zaman şaşırılmıştı. Bu arada şunu öğrendim ki arkadaşlardan Rauf Bey, vapurun Boğaz'dan çıktıktan sonra batırılacağını duymuş, bunu da Atatürk'e söylemiş... Benim kanaatime göre asıl önemli olan Boğaz'ın dışı değil, Boğaz'dan çıkıncaya kadar olan mesafe ve müddet idi. Nitekim bunu vukuatsız geçirdik. Hiçbir şey olmadı ve biz 19 Mayıs günü Samsun'a çıktık.” demiştir.¹⁴⁶ Samsun'a gidecek listede adı bulunmayan Refet Bey'in vizesi 15 Mayıs'ta İngilizler tarafından tasdik edilmiştir.¹⁴⁷

9. Ordu Müfettişliği'nin¹⁴⁸ doğrudan doğruya emri altında merkezi Sivas'taki 3. Kolordu ve merkezi Erzurum'daki 15. Kolordu olmak üzere iki kolordu bulunmakta idi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu iki kolorduya emir ve komuta etmekten daha ileri yetkisi vardı ki, müfettişlik bölgesine yakın olan askerî birliklere de tebligat yapabilecek ve aynı şekilde bölgede bulunan ve komşu olan illere de tebligatta bulunabilecekti. 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir idi.¹⁴⁹ Refet Bey

¹⁴⁶ 10 Ekim 2007 tarihli Zeynep Asuman Begüm Bele (Aldemir) ve Refet İlban'la Yapılan Söyleşi.; E.Güresin, a.g.s., Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs 1963, s.2.; Milliyet Gazetesi, 19 Mayıs Eki, 19 Mayıs 2007, s.3.; Önay Yılmaz, Bandırma Yolcuları, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s.66.; Aydoğan, a.g.e., s.17.

¹⁴⁷ Bardakçı, a.g.e., s.130, 598-599.; Orhan Çekiç, Samsun'dan Erzurum'a: İmparatorluktan Cumhuriyete 2, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007, s.169.

¹⁴⁸ 9. Ordu Müfettişliği teşkilatı 1919 Haziran ayında 3. Ordu Müfettişliği olarak sadece numarası değiştirilerek yeniden düzenlenmişti. (Zekeriya Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 2001.s.111)

¹⁴⁹ Naşit H. Uluğ, Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, Milliyet Yay., İstanbul, 1973, s.55.; Stanford J. Shaw, From Empire To Republic Volume I, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.67.; Atatürk, Nutuk, s.6-7.; Türkmen, a.g.e., s.111.

de 17 Mayıs 1919'da 3. Kolordu Komutanlığına atanmıştı.¹⁵⁰ Refet Bey'in komuta edeceği 3. Kolordu'ya bağlı 5. Kafkas Tümeni'nin merkezi Amasya, 15. Tümen'in merkezi Canik (Samsun)'de idi. Kolordu mıntıkası olarak belirlenen vilayet ve sancaklar ise, Sivas, Amasya, Tokat, Samsun idi.¹⁵¹

Mustafa Kemal Paşa ve Albay Refet Bey ile Ordu Müfettişliği Karargâhında görevli 17 subay, 16 Mayıs 1919'da Bandırma vapuru ile İstanbul'dan hareketle 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkmışlardı.¹⁵²

Mustafa Kemal Paşa, üç günlük deniz yolculuğu boyunca kamarasında başta Refet Bey olmak üzere kurmay subaylarıyla birlikte Samsun'a vardktan sonra takip edilecek yol ve yapılması gerekenler hakkında fikir teatisinde bulunmuştu.¹⁵³

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkınca göreviyle ilgili çeşitli tedbirler almıştı. İlk aşamada yaşlı ve koyu bir Babîali memuru olan mutasarrıfın¹⁵⁴ ve ardından düşüncelerini beğenmediği 15. Tümen Komutanının görevine son vermiş, her iki göreve de 3. Kolordu Komutanı Refet Bey'i görevlendirmişti. Refet Bey'in tavsiyesiyle hükümete İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Hamit Bey'in mutasarrıflığa atanmasını önermiş ve Hamit Bey'in Samsun'daki görevine başladığı 29 Mayıs'a kadar bu görevi vekâleten Refet Bey yürütmüştür.¹⁵⁵

¹⁵⁰ BOA, F: İ.DUİT, D: 158, G: 81, Tarih: 16 Ş 1337.; MSB A., Refet Bele Dosyası.; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondoros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918 – 22 Temmuz 1919)**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1993, s.249.

¹⁵¹ Türkmen, **a.g.e.**, s.111.

¹⁵² Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetinde Karargâh Kurmay Başkanı Albay Kazım (Dirik), Sıhhiye Başkanı Dr. Albay İbrahim Tali (Öngören), İkinci Kurmay Başkanı Yarbay Mehmet Arif (Ayıcı lakabıyla anılan), Harekat Şubesi Şefi Binbaşı Hüsrev (Gerede), Binbaşı Kemal (Doğan), Dr. Binbaşı Refik (Saydam), Yaver olan Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Yüzbaşı Mümtaz (Tünay), Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), Yüzbaşı Ali Şevki (Öndersev), Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), Üsteğmen Hayati, Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), Üsteğmen Abdullah (Kunt), Yaver olan Teğmen Muzaffer (Kılıç), Şifre Katibi Faik (Aybars) ve onun yardımcısı Memduh (Atasev) bulunuyordu. (Hüsnü Merdanoğlu, **Ulusal Kurtuluş Süreci ve Kuvayı Milliye**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006, s.112-113.; Ş.Turan, **Mustafa Kemal Atatürk**, s.202.; Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a**, s.16.)

¹⁵³ Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi**, AKDITYK AAM, Ankara, 1997, s.192.

¹⁵⁴ Mutasarrıf: Osmanlıda, vilayetten küçük olan Sancağın en büyük idare amiri (Tanzimattan sonra). O zamanlar Trabzon vilayet, Samsun (Canik) ise sancak idi.

¹⁵⁵ Halit Eken, "*Mutasarrıf Hamid Bey'in Özel Notlarında 1919 Yılında Canik Sancağındaki Siyasi Olmayan Asayiş Sorunları ve Çözüm Arayışları*", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999) Bildiriler**, 19 Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2000, s.117-119.; Aydoğan, **a.g.e.**, s.30-33.; Arıburnu, **a.g.e.**, s.24.; Çekiç, **Samsun'dan Erzurum'a**, s.140, 185.

Bu görevlere vekaleten atanan Refet Bey, vazifesini ifa ederken kendisine yardımcı olmak üzere güvenilir bir yaver istemiş, bunun üzerine de Mustafa Kemal Paşa karargahından Arif Hikmet Bey’i bu vazife ile görevlendirmiştir.¹⁵⁶

Refet Bey, yeni görevinde öncelikli olarak, ileride olabilecek kışkırtmaların ve ayaklanmaların tedbirini almak için Mustafa Kemal Paşa ile birlikte askerî ve mülki temizlik operasyonu, sonra da asıl vazifesi olan Samsun ve havalisindeki asayişin teminini ve bu bölgede Türk varlığını ve hükümetini yeniden tesis etmek üzere çalışmaya başlamıştır.¹⁵⁷

Milli Mücadele için Samsun’a gelen Bandırma vapuru yolcularını zor günler beklemektedir. Nitekim henüz Samsun’a varışlarının ertesi günü, bir İngiliz Binbaşı, doğrudan karargâha gelerek, Refet Bey’e derhâl İstanbul’a dönmelerini söylemiştir. Bu tutum karşısında Refet Bey, İngiliz binbaşuya “Bana bak binbaşı, derhâl burayı terk edecek ve gemiye binerek geldiğin yere gideceksin. Yoksa seni hemen tutuklar ve asarım.” diyerek, Kuvayı Milliye kararlılığını göstermiştir.¹⁵⁸

2.4 Amasya Tamimi

Milli Bağımsızlık Mücadelesi’nde ilk önemli adımın atılmasına imkân vermiş olan Amasya Tamimi, Mustafa Kemal Paşa tarafından 18 Haziran’da hazırlanarak 21/22 Haziran 1919’da yayımlanmıştır. Amasya Tamimi’nin hazırlandığı toplantılara, Mustafa Kemal Paşa’nın yanı sıra Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Bey iştirak etmiştir. Konya’daki 2. Ordu Müfettişi Cemal (Mersinli) ile Erzurum’daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir’in de destek ve onayları telgrafla alınmıştır. Amasya Tamimi, Mustafa Kemal Paşa’nın daha önce askerî kumandan ve mülki amirlere gönderdiği tebliğ ve tamimlerle, halka açıkladığı hususların bir program ve karar halinde ifadesidir. 19 Haziran’dan beri yapılan görüşmeler sonucunda alınan

¹⁵⁶ Tevetoğlu, **Atatürk’le Samsun’a**, s.29-30.; 10 Ekim 2007 tarihli Zeynep Asuman Begüm Bele (Aldemir) ve Refet İlban’la Yapılan Söyleşi.

¹⁵⁷ Aydoğan, **a.g.e.**, s.31.

¹⁵⁸ E.Güresin, a.g.s., **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Mayıs 1963, s.2.; Merdanoğlu, **a.g.e.**, s.113.; Aydoğan, **a.g.e.**, s.31-32.; Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi**, 2.Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s.63.

kararların bir bölümü 22 Haziran 1922’de gizli bir genelge ile idarecilere ve komutanlara duyurulmuştur.¹⁵⁹

Genelgenin kapsamında dikkati çeken esaslar şunlardır: “Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.” ve “İstanbul hükümeti üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.” denilerek, bu iki husus ile vatanın içinde bulunduğu vahim durum belirtilmiştir. Genelgede yer alan bir diğer önemli esasta ise “Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.” denilerek, bağımsızlık mücadelesinin reçetesi verilmiştir. Her türlü baskı ve kontrolden uzak milli bir heyetin oluşturulması zarureti ve Sivas’ta hemen milli bir kongrenin toplanması gerektiği hususları da bildirilmiştir.¹⁶⁰

Amasya Tamimi’nin hazırlanması esnasında Refet Paşa’nın belgeyi imzalaması ile ilgili değişik yorumlar yapılmıştır. Bu hususu açıklığa kavuşturmak için belgede imzası olan şahısların hatıralarına aşağıda yer verilmiştir.

Rauf Bey’in anlatımına göre, baştan beri kendileriyle aynı fikir ve kanaatlere sahip olan Refet Bey toplantının sonuna yetişebilmiş ve önüne konulan kararnameyi “Anladığıma göre gerektiğinde bir milli hükümet de kurulacaktır. Ne dersiniz, öyle değil mi?” demiş ve metne bir daha göz atarak “Vatanı kurtarmak ve bağımsız bir devlete sahip olmak için ne gerekirse onu yapacağız. Allah yardımcımız olsun...”dedikten sonra imzalamakta tereddüt etmemiştir.¹⁶¹

Ali Fuat Paşa da benzer bir ifadeyle, Rauf Bey ve kendisinin imzalamasından sonra ufak bir tereddüt gösteren Refet Bey’in “Kongrenin icabında bir hükümet teşkil edeceği anlaşılıyor. Acaba siz de böyle mi anlıyorsunuz?” sorusuna “Evet, kongrenin

¹⁵⁹ Atatürk, **Nutuk**, s. 23-24.; Mango, **a.g.e.**, s.226.; Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s.116–117.; Stanford J. Shaw, **From Empire To Republic Volume II**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.674.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 279.

¹⁶⁰ Atatürk, **Nutuk**, s.21.; Uluğ, **Kurtuluş Savaşı**, s.73.; Çekiç, **Samsun’dan Erzurum’a**, s.270-271.

¹⁶¹ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Haz.: Jale Erdoğan, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s.312.; Kutay, **Rauf Orbay**, C: 4, s.377.

her şeyi araştırıp konuşmayı müteakip milletin hürriyet ve istiklalini temin maksadıyla bir hükümet tesisi de gerekirse bunu yapabileceğini anlıyorum.” diye cevap verilmesi üzerine itiraz etmediğini ve imzaladığını belirtmiştir.¹⁶²

Atatürk ise Nutuk'ta; Refet Bey'in Amasya'ya tesadüfen geldiğini, tamimin müsveddesini imzalamaktan çekindiğini ve böyle bir kongrenin toplanmasındaki maksat ve yararı anlayamadığını söylediğini, ancak Ali Fuat Paşa'nın ısrarıyla Refet Bey'in müsveddede bulunması oldukça güç bir işaret koyduğunu ifade etmiştir.¹⁶³ “Efendiler, gereksiz gibi görülebilen bu açıklamalar, daha sonraki yıllara ve olaylara ait bazı karanlık noktaları aydınlatmaya yardımcı olur düşüncesiyle yapılmıştır.” diyerek sözlerini tamamlamıştır.¹⁶⁴

2.5 Resmi Görevinden İstifası

Amasya Tamimi'nin ardından orada işlerin tamamlanması üzerine Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Refet Beylerle birlikte Sivas'a doğru yola çıkmıştı. Refet Bey Sivas Kongresi hazırlıkları için Sivas'ta kalmış, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ise 29 Haziran 1919'da¹⁶⁵ Sivas'tan hareketle 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a varmıştır.¹⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gelince, Kazım Karabekir, Refet Bey'in Sivas'tan 2 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben çekmiş olduğu şifreli telgrafı vermişti. Refet Bey bu telgrafla, İstanbul Hükümeti'nin aldığı yeni kararları ve Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarının kabul edilmemesi hususundaki tedbirleri anlatarak, başka türlü harekete elverişli şartlar göremediği takdirde, yalnız vazifeden değil, askerlikten de istifa ederek, İstanbul'a çağrılmasına sebep bırakmamasını ve

¹⁶² Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001, s.304.; Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.75-76.

¹⁶³ Atatürk, **Nutuk**, s.23-24. Halide Edip Adivar, Refet Bey'in gayet tenkitçi, kurnaz, aynı zamanda ihtilalcı ve son derece cesur bir tarafı olduğunu belirterek, bu meselede, ikna edilmesi en güç kişi olduğunu yazmıştır. (Halide Edip Adivar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Özgür Yayınları, İstanbul, 2004, s.47.)

¹⁶⁴ Atatürk, **Nutuk**, s.24.

¹⁶⁵ Bazı eserlerde Sivas'tan ayrılış tarihi 28 Haziran 1919 şeklinde geçmektedir.

¹⁶⁶ Aydoğan, **a.g.e.**, s.129-135.; Orbay, **a.g.e.**, s.313.

böyle bir karar verdiği durumda Sivas'a dönmeyip Erzurum'da kalmasının daha uygun olacağını bildirmişti.¹⁶⁷ Nitekim Mustafa Kemal Paşa, resmi vazifesine son veren telgrafi alır almaz Refet Bey'in de daha önce tavsiye ettiği gibi, 8/9 Temmuz 1919 gecesi resmi vazifesi ile beraber askerlik vazifesinden de istifa etmiş, durumu kolordulara ve Harbiye Nezaretine bildirmişti.¹⁶⁸ Bu kararını ordulara ve millete de duyurarak bu tarihten sonra yalnız milletine güvenerek yola devam etmiştir.¹⁶⁹

Temmuz ayı Refet Bey ile Milli Mücadele açısından önemli olaylarla başlamış ve devam etmişti. İlk olarak; İngilizler Batum'dan çektikleri askerlerden 150 kadarını Anadolu'nun içlerine göndermek amacıyla 5 Temmuz'da Samsun'a çıkarmışlardı. 3. Kolordu Komutanı olan Refet Bey, bunların iç bölgelere gönderilmesine izin verilmeyeceğini açıklamış, Mustafa Kemal Paşa da bu çıkartmaya sert tepki göstermişti. Sadarete 7 Temmuz'da çektiği telgrafta, İngilizlerin bundan sonra getirecekleri "tek bir askerin bile kasabaya ayak basmasına izin verilmeyeceğini" bildirmiş ve hükümetin de İngilizleri uyarmasını istemişti.¹⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa ve Refet Bey'in bu kararlı tutumları karşısında İngilizler Samsun'a yeniden asker çıkarmaktan vazgeçmiştir.¹⁷¹

Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa 7 Temmuz'da Refet Bey'e çektiği telgrafta, "Şimdi İngiliz çıkarmasına karşı savunma tertibatı aldığının duyulduğunu, muhtemelen bu emri Mustafa Kemal'in aldığını, oysa İngiliz askerlerinin oraya gönderilmesinin işgale ilgisi olmadığını, tamamen Mustafa Kemal'in asayışı ihlal eden davranışlarından kaynaklandığını, kendisinin göstereceği direnmenin ise asıl o zaman işgale yol açacağını..." belirtmiş ve İngiliz çıkarmasına ve ilerlemesine

¹⁶⁷ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 2.Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s.64-65.; Orbay, **a.g.e.**, s.314.; Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a**, s.27.; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, s.356.

¹⁶⁸ **ATBD**, Yıl: 31, S: 79, Haziran 1982, B: 1734, 1735.

¹⁶⁹ Hikmet Denizli, **Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri**, T.C.Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, s.5-6.; Selahattin Tansel, **Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar**, 2.Kitap, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s.38-39.

¹⁷⁰ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (1918-1919)**, C: 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.358.; Selahattin Tansel, **a.g.e.**, 2.Kitap, s.35-36.; Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, s.201.; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, s.367.

¹⁷¹ Tansel, **a.g.e.**, 2.Kitap, s.37.; Özsoy, **a.g.e.**, s.201.

karşılık verilmemesi buyrulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın da vatanını seviyorsa İstanbul'a geri dönmesi istenmiştir.

Refet Bey 8 Temmuz'da bu telgrafa verdiği uzun cevapta; burada amacının kâinata meydan okumak olmadığını, Mustafa Kemal Paşa'nın ise zararlı faaliyetlerde bulunmadığını, bu direnme konusunda ondan emir almadığını belirtmiş ve yeni İngiliz birliklerinin gelmemesi için çalışılmasını istemiştir.¹⁷²

Amiral Calthorpe, 9 Temmuz 1919'da Türk Hükümeti'ne verdiği bir nota ile İngiliz askerlerinin Samsun'dan içerilere gönderilmesine karşı gelen 3. Kolordu Komutanı Refet Bey'in derhâl İstanbul'a çağırılmasını istemişti. Kendisini getirmek üzere bir İngiliz subayının İstanbul'dan yola çıkarıldığı bildirmiş ve bu direnme olayında Mustafa Kemal Paşa'nın parmağı bulunduğu muhtemel olduğunu bildirerek ona karşı da gereken tedbirlerin alınmasını istemişti.¹⁷³

İngilizlerin isteği üzerine kısa bir süre sonra, Refet Bey'e, 13 Temmuz 1919'da görevden alınarak yerine Albay Selahattin Bey'in atandığı ve kendisinin de İstanbul'a dönmesi bildirilmişti.¹⁷⁴ Görevden alınacağını hisseden Refet Bey ise, Kavak'tan 12 Temmuz 1919'da istifasını doğrudan Harbiye Nezareti'ne bildirmişti.¹⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa, Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın izinli olarak İstanbul'a gitmesi üzerine 7 Temmuz 1919 tarihinde Anadolu ve Rumeli'de bulunan ordu ve kolordu komutanlarıyla diğer ilgililere bir bildiri göndermişti. Bu bildirin özelliikle 2. maddesinde, "Müfettiş ve komutanlar, herhangi bir sebeple komutadan uzaklaştırıldıkları takdirde, yerlerini alacak kimseler, iş birliği yapılacak niteliklere sahip iseler; komutayı onlara bırakacaklar; ancak, kendileri de yetki bölgelerinde kalarak milli görevlerini yapmaya devam

¹⁷² Çekiç, **Samsun'dan Erzurum'a**, s.280-281.; Aydoğan, **a.g.e.**, s.142-143.; Özsoy, **a.g.e.**, s.200-201.

¹⁷³ Sarihan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, s.372.; Çekiç, **Samsun'dan Erzurum'a**, s.280.; Aydoğan, **a.g.e.**, s.143.

¹⁷⁴ **ATASE A.**, Kol: İSH, K: 36, G: 25, B: 25-1.; **HTVD**, Yıl: 3, S: 7, Mart 1954, B: 155.; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, 1.Cilt, 9.Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2000, s.278.

¹⁷⁵ **HTVD**, Yıl: 3, S: 7, Mart 1954, B: 154.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.64.

edeceklerdir. Aksi takdirde, komuta asla terk edilmeyecek ve kendilerine güvenilmediği gerekçesi ile yapılan tayin reddedilecektir.” demiştir.¹⁷⁶

Mustafa Kemal Paşa, 7 Temmuz tarihli bildiri ile gerekli ikazları yapmış olmasına rağmen Refet Bey’in kolordu komutanlığından ayrılarak görevi yeni tayin edilen Albay Selahattin Bey’e devretmesini doğru bulmamıştı. Mustafa Kemal Paşa’nın tek tesellisi İstanbul’a dönmesi istenmesine rağmen, Refet Bey’in istifa ederek Anadolu’da kalmayı tercih etmesi ve Refet Bey’in komutayı devrettiği Selahattin Bey hakkındaki olumlu kanaatleri idi.¹⁷⁷

Bu günlerde Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey arasında karşılıklı olarak mevcut durum ve yapılması gerekenler hakkında birçok haberleşme olmuştu.¹⁷⁸ Refet Bey, 22 Temmuz’da Mustafa Kemal Paşa’ya çektiği telgrafla, tedbirli davranılması gerektiğini belirterek “Ya tedbirli olalım, ya da hemen işi açığa vuralım.” demiş ve Sivas’ı karışık bulunduğu için burada bir kongre toplanmasını sakıncalı gördüğünü bildirerek bu kongrenin doğuda bir yerde toplanmasını önermişti. Buna ertesi gün karşılık veren Mustafa Kemal Paşa, tedbirli davranılmasından yana olduğunu ve Milli Mücadele’nin amacının kongre tarafından gönderilecek bildirimlerle her tarafa yayılacağını bildirmiştir.¹⁷⁹

Refet Bey Milli Mücadele’nin yeni başladığı bu günleri Meclis’te yaptığı konuşmada anlatırken, “Arkadaşlar, ben bu yolda işe başladığım gün apoletimi omzumdan atmıştım. Kolordu komutanı Albay idim ve Samsun’da bulunuyordum. O topraklara da İngilizler İzmir gibi asker çıkararak Rumlarla beraber aynı faciayı yapmak istedikleri zaman o bölgede yalnız başıma, omzumda bir tüfek, bir yaver ve emir eri ile kaldım. Orada hiçbir şeyim yoktu, fakat bir azim ve imanım vardı...

¹⁷⁶ Atatürk, **Nutuk**, s.35.; Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, C: 3, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s.155-156.

¹⁷⁷ Atatürk, **Nutuk**, s.35-36.; Selek, **a.g.e.**, 1.Cilt, s.279.; Mazhar Müfit Kansı, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, 1.Kitap, TTK Yayınları, Ankara, 1966, s.56.

¹⁷⁸ Atatürk, **Nutuk**, s.36-44.

¹⁷⁹ Atatürk, **Nutuk**, s.41-42.; Tevetoğlu, **Atatürk’le Samsun’a**, s.38-41.; Kansı, **a.g.e.**, 1.Kitap, s.61-64.; Salahi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, 1.Kitap, TTK Yayınları, Ankara,1973, s.92-93.

İngilizlerin karşısına yalnız başıma dikildim ve başarılı olarak İngilizleri defettim. Ben orada kaldım... Ertesi gün İstanbul beni yıktı. Gelen bir arkadaşım benim vazifemi aldı... Ben de Anadolu içerisinde 2. Kolordu Komutanı¹⁸⁰ Albay Refet Bey yerine askerlikten istifa etmiş, cebinde beş parası yok, her yerde dost düşman kovalar bir serseri halini aldım... Fakat ben millet için çalıştım...” demiştir.¹⁸¹

2.6 Erzurum Kongresi

Bu gelişmeler olurken 23 Temmuz'da Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bir kongre toplanmıştı. Kongre devam ederken 30 Temmuz 1919 tarihinde gönderilen bir emirle, “Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in¹⁸² hükümetin kararlarına aykırı hareketlerinden dolayı hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri...” bölgedeki askerî ve mülki makamlardan istenmişti.¹⁸³ 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, 1 Ağustos 1919 tarihiyle verdiği ve bilgi için diğer kolordulara da birer suretini gönderdiği cevapta özet olarak; “... Hükümet kararlarının neler olduğunu bilmediğini, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in tutumlarında vatan ve milletin yararına aykırı ve yürürlükteki kanunlara uysuz sayılacak hiçbir hal ve davranışlarının görülmediğini ve bunların vatansever birer memleket evladı olduklarını” bildirmiş ve memleketin içinde bulunduğu tehlikeler üzerine Hükümetin dikkatini çekmiştir.¹⁸⁴

Erzurum Kongresi'nde milli birliğe doğru gidişin ilk tezahürü niteliğinde önemli kararlar alınmış, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği de benimsenmiştir. Kongrenin sonuçları açısından en önemli kararı, gereğinde geçici bir

¹⁸⁰ 3. Kolordu Komutanı olmalı idi.

¹⁸¹ **TBBM GCZ**, C: 2, s.885.

¹⁸² Bazı eserlerde Rauf Bey şeklinde geçmektedir.

¹⁸³ **ATASE A.**, Kol: İSH, K: 24, G: 101, B: 101-1.; Atatürk, **Nutuk**, s.50.; Kansu, **a.g.e.**, 1.Kitap, s.88.; **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1999., s.207, 211, 215.

¹⁸⁴ **ATASE A.**, Kol: İSH, K: 194, G: 113, B: 113-1.; **TİH II.Cilt Batı Cephesi 1. Kısım Yunanlıların Batı Anadolu'da İstila Hareketlerine Başlamaları İzmir'in İşgali – Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması – Milli Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs – 4 Eylül 1919)**, 3.Baskı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, 1999, s.96.

hükümet olarak çalışacak bir idari mekanizmanın kurulmasıydı. Nitekim tüzük de vatanın bütünlüğü ile milletin bağımsızlığını gerçekleştirebilmek için Heyet-i Temsiliye'ye çok geniş yetkiler veriyor, her türlü siyasi ve idari tedbir ve kararlar alma hakkını tanıyordu.¹⁸⁵ Heyet-i Temsiliye, TBMM açılıncaya kadar Milli Mücadele uygulamaları için gerekli işlemleri yapan bir hükümet olmuştur.

2.7 Sivas Kongresi ve Manda Meselesi

Sivas Kongresine katılmak üzere Erzurum'dan ayrılarak 2 Eylül 1919'da Sivas'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta bulunması gerektiğini düşündüğü Refet Bey'in Ankara'da olduğunu öğrenince Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya "Refet Bey'in derhâl ve mutlaka Sivas'a gönderilmesini" emretmiştir. Sivas Kongresi 4 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında çalışmalarına başlamıştı. 7 Eylül'de Sivas'a gelen Refet Bey de, Heyet-i Temsiliye üyesi¹⁸⁶ olarak bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından Kongre Heyeti'ne takdim edilmiş ve aynı gün kongre çalışmalarına iştirak etmeye başlamıştır.¹⁸⁷

7 Eylül tarihli 3. Genel Toplantısında, görüşülmeye başlanan gündemin 2. maddesi gereğince, Erzurum Kongresinde kabul edilmiş olan esaslar ve tüzük maddeleri birer birer okunmuş, bazı maddeler aynen bazıları ise genel niteliğe sokulup değiştirilerek kabul edilmişti.¹⁸⁸ Heyet-i Temsiliye ile ilgili madde görüşülürken Refet Bey, "Bu sene her yerden ayrı ayrı temsilci tayin ettirmek

¹⁸⁵ Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Nüve Matbaası, Ankara, 1969, s.102. Bazı eserlerde Refet Bey'in Erzurum Kongresine iştirak ettiği ve Heyet-i Temsiliye'ye seçildiği söylenmekle beraber, Refet Bey Sivas'ta kalmış ve Erzurum Kongresine iştirak etmemiştir.

¹⁸⁶ Erzurum Kongresinde Heyet-i Temsiliye'nin en az dokuz en çok onaltı üyeden oluşacağı karara bağlanmış ve dokuz kişilik bir Heyet-i Temsiliye seçilmişti. Bazı üyelerin ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle Sivas'a gelmekten çekinmeleri sonucu, gelen üyelerle çoğunluk sağlanamadığı için Heyet-i Temsiliye çalışamaz duruma düşmüştü. Bunun üzerine, tüzüğün verdiği yetkiye dayanılarak, Refet Bey, Heyet-i Temsiliye üyeleri tarafından, Samsun bölgesi temsilcisi olarak onuncu üye seçilmiş ve böylece üye sayısı beşe çıkarılan Heyet-i Temsiliye çalışma imkânına kavuşmuştu. (Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Yayınları, Ankara, 1974, s.VIII.)

¹⁸⁷ Atatürk, **Nutuk**, s.59.; Atatürk, **ABE**, C: 3, s.336.; Utkan Kocatürk, "*Erzurum, Sivas ve Ankara'da Heyet-i Temsiliye Kadrosu*", **Sivas Kongresi 1. Uluslararası Sempozyumu**, SİSKAV Yayınları, Sivas, 2002, s.36.; Orhan Çekiç, **Sivas'tan Ankara'ya: İmparatorluktan Cumhuriyete 3**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007, s.87.

¹⁸⁸ Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s.81.

mümkün değildir. Hatta bütün Osmanlı memleketlerindeki heyet-i merkeziyelerle haberleşme imkânını bile göremiyorum. Bundan dolayı altı kişi daha seçerek heyetin hepsi için doğrudan doğruya kongre tarafından seçilmiş diyebiliriz. Bu suretle bu temsilciler tüm memleketin temsilcisi olur; eğer bunlardan biri vefat edecek olursa, yerine geçecek zatı ya Heyet-i Temsiliye seçer ya da şimdiden adaylar tayin edilir.” demiştir. Refet Bey’in fikri diğer üyeler tarafından da tasdik edilmiş ve Heyet-i Temsiliye maddesi encümene havale edilmişti.¹⁸⁹ Nitekim 11 Eylül günkü oturumda Refet Bey’in teklif ettiği gibi; eski Heyet-i Temsiliye üyeleri aynen bırakılarak, kongrenin seçimi ile temsilcileri bulunmayan bölgelerden altı üye daha seçilerek kurulun sayısı onaltıya çıkarılmıştı. Yurdun öteki bölgelerinden yeni üyelerle gücü artırılmış ve vatanın bütününü kapsayacak şekilde genişletilerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Heyet-i Temsiliyesi adını almıştır.¹⁹⁰

8 Eylül tarihli 4. Genel Toplantısında, gündemin 3. maddesi gereğince görüşülmesi yapılacak olan “Amerikan Mandaterliğinin” kabul edilmesini isteyen 25 imzalı muhtıra, İstanbul delegeleri İsmail Fazıl Paşa, İsmail Hami ve Heyet-i Temsiliye üyesi Bekir Sami Beylerin imzalarını taşıyan bir önerge ile Kongre Başkanlığına verilmişti.¹⁹¹ Manda önergesi, Mustafa Kemal Paşa’nın başkanı olduğu Teklif Encümeni’ne gitmiş, üzerinde bir hayli görüşülüp konuşulmuş, fakat bir karar verilemeden Kongre Genel Kurulu’na gelmiştir.¹⁹²

8 Eylül öğleden sonra Kara Vasıf Bey mandanın tarifine ilişkin konuşmasıyla başlayan toplantıda, daha sonra birçok delege konu hakkında görüşlerini açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa’nın önergenin tekrar Teklif Encümeni’ne gönderilmesi teklifine karşılık Bekir Sami Bey ve Fazıl Paşa meselenin vakit geçirmeksizin Genel Kurul’da çözülmesi gerektiği yönünde aksi görüş belirtmiş ve diğer delegeler de önerge hakkındaki görüşlerini açıklamaya devam etmişlerdi.¹⁹³

¹⁸⁹ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK Yayınları, Ankara, 1969, s.40-43.; Yunus Nadi; **Mustafa Kemal Paşa Samsunda**, Atatürk Kütüphanesi: 7, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.87; Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978, s.155-156.;

¹⁹⁰ Baykal, **a.g.e.**, s.VIII-X.

¹⁹¹ Goloğlu, **Sivas Kongresi**, s.87.

¹⁹² **a.g.e.**, s.94.

¹⁹³ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.47-55.; Atatürk, **Nutuk**, s..72-74.

Tartışmalar devam ederken Refet Bey güne damgasını vuracak olan konuşmasına başlamak üzere kürsüye gelerek, “Mandanın bağımsızlığı yok etmeyeceği ortada iken, bazı arkadaşlarımız, ‘bağımsız mı kalacağız yoksa mandayı mı kabul edeceğiz?’ tarzında birtakım görüşler ileri sürüyorlar. Onun için her şeyden önce mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır... Manda meselesini değerlendirebilmek için önce bir noktayı anlamak isterim. Bu muhtıra içeriği genel kurulda görüşülmeye sunulmuş mudur, sunulmamış mıdır?” diyerek konuşmasına başlamıştı. Fazıl Paşa Refet Bey’e cevaben: “Yanlış anlaşıldığı için biz üçümüz -yani Fazıl Paşa, Bekir Sami ve Hami Beyler- bu önergeyi geri çekiyoruz. Hiç verilmemiş saydık.” demesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, önergenin geri alınmış olduğunu açıklamasına rağmen Refet Bey bir saate yakın süren beyanatına devam etmiştir.¹⁹⁴

Refet Bey bu uzun konuşmasında özetle “Bizim, Amerika mandasını tercih etmekten maksadımız, bütün toplumlari kendine tutsak eden, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin milletlerin vicdanlarına saygılı olan Amerika’yı kabul etmektir... Manda ile bağımsızlık birbirine engel olan şeyler değildir. Yalnız, eğer biz gerçekten güçlü olmazsak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için bağımsızlığımızı yok edici bir unsur olur... Şurası bir gerçektir ki, bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan aralarında bölüşmek istiyorlar. Ancak, eğer biz bugün bu devletin kefilliği altında bir barış anlaşması yapacak olursak, ileride, uygun şartlar altına girer girmez hemen döner ve kendi yararımızı sağlarız... Herhâlde bir Amerikan kefilliğini kabul etmek zorundayız. Yirminci yüzyılda, beş yüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak on onbeş milyon lira geliri olan bir millet için, bir dış dayanak olmaksızın yaşamak imkânı olamaz. Eğer bundan sonra da bu durumumuzda kalır ve dışarıdan bir destekle kalkınamayacak olursak, belki de ileride, Yunanistan’ın saldırılarına karşı bile kendimizi savunamayız... O halde, Amerikan mandası her şeyden önce bir kefil ve yardımcı bulmak için gereklidir.” demiş ve son olarak “Eğer sunmuş olduğum bu açıklamalarla ilerideki görüşmeler

¹⁹⁴ Atatürk, **Nutuk**, s.74.; Kansu, **a.g.e.**, 1.Kitap, s.243.; Uluğ, **Kurtuluş Savaşı**, s.118-119.; İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.55.; Arıburnu, **Sivas Kongresi**, s.118-119.

için bir giriş yapabildimse ne mutlu” diyerek sözlerini bitirmiştir.¹⁹⁵ Refet Bey’in konuşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmanın etkisini önlemek için görüşmelere on dakika ara vermişti. Aradan sonra başlayan görüşmelerde delegeler değişik görüşlerini aktarmaya devam etmiş ve akşam olunca görüşmelere ertesi gün devam edilmek üzere ara verilmiştir.¹⁹⁶

Tartışmalar akşam ve geceleyin de devam etmişti. Bir grup delege, “Fazıl Paşa, muhtırayı geri çektiğini beyan ettikten sonra Refet Bey’in kürsüden inmesi doğru olurdu. Böylece manda meselesi bitmiş olurdu.” derken, manda taraftarları ise, “Refet Bey, samimi görüşlerini ifade etti. Doğru düşünüyor ve haklıdır, zaten manda meselesinin de tartışılmasında fayda vardır.” demiştir.¹⁹⁷

Konu üzerinde görüşmeler 9 Eylül birleşiminde de devam etmiş, söz alan Rauf Bey, Amerikan Kongresinden, aleyhimize yapılan propagandaları önlemek için bir heyetin gelip memleketimizde incelemeler yapmasını teklif etmişti. Rauf Bey’in uzlaştırıcı teklifi oya sunulup kabul edilmiş ve karar gereği, 9 Eylül tarihli bir yazı ile ABD Senato üyelerinden kurulu bir komitenin Türkiye’ye gönderilmesi istenmişti. ABD’ye gönderilen yazı bir netice vermemekle birlikte, bu sayede manda konusundaki görüşmeler sona ermiştir.¹⁹⁸

Refet Bey, 21 Ağustos 1919’da Amerikalı gazeteci L.E.Browne ile Ankara’da yaptığı mülakatta manda konusunda, “... Manda sorununa gelince, bu insanlar herhangi bir mandayı gerçekten arzu etmiyorlar. Türkler, Dünyadaki herhangi bir yaralı ırk kadar hassas, belki de daha fazla... Onlar ekonomik ve mali yardım arzu ediyorlar ve Amerika'dan bunun mümkün olduğunca çabuk gelmesini istiyorlar. Eğer

¹⁹⁵ Atatürk, **Nutuk**, s.74-75.; Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e**, 1.Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993, s.274-276.; İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.55-60.

¹⁹⁶ Atatürk, **Nutuk**, s.75-77.; Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, s.265-266.; İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.61-71.; Uluğ, **Kurtuluş Savaşı**, s.121-123.;

¹⁹⁷ Kansu, **a.g.e.**, 1.Kitap, s 246-247.

¹⁹⁸ Goloğlu, **Sivas Kongresi**, s.96-97.; Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, s.266.; İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.73-75.; Çoker, **a.g.e.**, 1.Cilt, s.18.

ki, Türkiye'nin birliği için tek yolun, ABD'nin mandası olması gerektiğini inanılacak olunursa, ABD mandasına razı olacaklar..." demiştir.¹⁹⁹

Refet Bey, Sivas Kongresi'nin devam ettiği diğer günlerde de zaman zaman fikirlerini beyan etmekle beraber, manda meselesinden sonraki meselelerde çok etkin bir rol oynamamıştır.²⁰⁰

Sivas Kongresi'nde Erzurum Kongresi'nin kararları aynen kabul edilmişti. Ancak, Erzurum'da alınan kararlar yalnız Doğu Anadolu bölgesini kapsıyordu. Sivas Kongresinde, cemiyetin adı başta olmak üzere bütün kararlar Anadolu ve Rumeli'yi de içine alacak şekilde değiştirilmişti. Cemiyetin adı "Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" iken, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olmuştu. Kongre, 11 Eylül 1919'da bir beyanname yayımlayarak son bulmuştur.²⁰¹

Kongrenin son günü oturum kapanmadan önce bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi, diğer delegelerin de kabulü ile o gün ya da ertesi gün Refet Bey ve bazı delegelerin halkı aydınlatmak maksadıyla halka hitaben bir konuşma yapması kabul edilmişti. 12 Eylül günü yapılan halka açık toplantıda kongrece kabul edilen bildiri okunmuş ve gerekli açıklamalar yapılmıştır.²⁰²

Ayrıca, İstanbul basınından Tasvir-i Efkâr gazetesinin muhabirlerinden Ruşen Eşref (Ünaydın) Sivas'a gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Refet Beyler ile röportaj yaparak bunları gazetesinde yayımlatmıştır.²⁰³ Bu sayede İstanbul kamuoyu da kongredeki faaliyetler ve Anadolu direnişi hakkında bilgi sahibi olmuştur.

¹⁹⁹ Mülakat için bkz. Deniz Bilgen, "Milli Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'nin Türkiye'deki İzlenimleri – Sivas Kongresi'ne Katılması", **Sivas Kongresi 1. Uluslararası Sempozyumu**, SİSKAV Yayınları, Sivas, 2002, s.352-353.

²⁰⁰ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.75-106.

²⁰¹ Atatürk, **Nutuk**, s.61.

²⁰² İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s. 105-106.; Atatürk, **ABE**, C: 3, s.387.

²⁰³ Burhan Paçacıoğlu, "Cumhuriyet Kadar Sivas Basını ve İrade-i Milliye'nin Yeri", **Sivas Kongresi 1. Uluslararası Sempozyumu**, SİSKAV Yayınları, Sivas, 2002, s.243.

2.8 Konya Valisi Cemal Bey Olayı

Sivas Kongresi çalışmaları devam ederken, Damat Ferit Paşa Hükümeti İngilizlerin de desteğini alarak doğuda Kürdistan kurulacağını vaat ederek doğudan Sivas'a karşı bir saldırı düzenlemeyi planlanmıştı.²⁰⁴ Bu hain planın anlaşılması üzerine, 11 Eylül'de Padişah'tan yeni bir Hükümet kurulması ve soruşturma yaparak suçluların cezalandırılması talep edilmişti. Damat Ferit Paşa'nın Padişah ile haberleşmeyi engellemesi üzerine 12 Eylül'de Kongre Heyeti ve onun isteği ile tüm komutanlıkların çektikleri telgrafla mevcut hükümet istifa edip meşru bir hükümet iş başına geçinceye kadar, İstanbul Hükümeti ile idari ilişkilerin ve her türlü haberleşme ve ulaştırmanın kesildiği bildirilmişti.²⁰⁵ Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti ile ilişkilerin kesilmesinden doğacak otorite boşluğunu doldurmak amacıyla 14 Eylül'de yayımladığı genelge ile milletin güven ve desteğini kazanmış bir hükümet kuruluncaya kadar haberleşme merkezinin Heyet-i Temsiliye olacağını, ayrıca milli kararlara aykırı davrananların cezalandırılacağını bildirmiştir.²⁰⁶

İstanbul Hükümeti ile her türlü ilişkinin kesilmesi ile ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da sivil ve askerî yönetimi ele geçirmek için bütün bu makamları Heyet-i Temsiliye'ye bağlamaya başlamıştı.²⁰⁷ Sivas Kongresi esnasında Konya'nın dâhil olduğu birkaç vilayet hariç (Ankara, Trabzon, Kastamonu) bütün iller Kuvayı Milliye'nin saflarına katılmışlardı. Bu vilayet valileri içinde enerjisi, tecrübesi ve akıl almaz entrikaları ile en kuvvetlisi Konya Valisi Cemal Beydi. Nitekim kongreden sonra diğer vilayetler milli teşkilata kazanıldığı halde, Konya hala İstanbul hükümetine bağlılığını devam ettirmiştir.²⁰⁸

²⁰⁴ Atatürk, **Nutuk**, s.80-81.

²⁰⁵ Atatürk, **Nutuk**, s.95-98.; Mehmet Özdemir, "Mustafa Kemal Paşa'nın Emrinde Samsun'dan Sakarya'ya: Refet Paşa", **Türkler Ansiklopedisi**, 15.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.969.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 309-310.

²⁰⁶ Atatürk, **Nutuk**, s.100.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s.310.

²⁰⁷ Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 310-311.

²⁰⁸ Ahmet Avanas, **Milli Mücadele'de Konya**, AKD TYK AAM, Ankara, 1998, s.84.

Valinin bu tutumu üzerine Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'i Konya'ya göndermeye karar vermişti. Konu ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta; "Konya Valisi Cemal Bey, Ferit Paşa Kabinesi'nin Anadolu'da önemli bir dayanak noktası durumuna geldi. Ordu Müfettişi olan Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidip dönmemesi, orada bulunan Kolordu Komutanı Selahattin Bey'in kararsızlık içindeki tutum ve davranışları ve sonunda da haber vermeden İstanbul'a çekip gitmesi, Konya ve dolaylarını Vali Cemal Bey'in hükmü altında bırakmıştı. Oraya, maksadı iyice kavramış olan bir kimsenin gönderilmesi gerekiyordu. Sivas'ta iken yanımızda bulunan Refet Bey'in gönderilmesi uygun bulundu." demektedir.²⁰⁹

Refet Bey'in Heyeti Temsiliye tarafından büyük bir kuvvetle gönderildiği haberi halk üzerinde heyecan yaratmış, vatan sevgisi ile dolu kimseler canlanmıştı. Bu sırada aldatma maksatlı olarak Konya'ya Eskişehir'in milli kuvvetler tarafından işgal edildiğine dair bir de telgraf gönderilmişti. Vali Cemal Bey'de, hapishanede ne kadar kanlı katil ve tutuklu varsa hepsini çıkarıp silahlandırarak kendisine bir kuvvet yapmak istemişti. Konya halkı, bu haberi duyunca Vali Cemal Bey'in aleyhine harekete geçmiş; bunun farkına varan Cemal Bey de 26 Eylül'de İstanbul'a kaçmıştı. Halk, Hoca Mehmet Vehbi Efendi'yi vali vekilliğine getirmiştir.²¹⁰

Refet Bey, Cemal Bey'in şehri terk ettiğini Ereğli'de öğrenmiş ve durumu derhâl Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti. Cemal Bey'in Konya'yı terk etmesinden sonra şehir tam olarak Kuvayı Milliye'nin hâkimiyetine geçmiştir.²¹¹

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, "...Refet Bey, Konya ve dolaylarında başarı sağlanabilmesi için, kendisine İkinci Ordu Müfettişliği unvan ve yetkisinin verilmesini... Birçok zaman sonrada, Bolu ve dolaylarındaki isyanı bastırmak için görevlendirildiği zaman paşa unvanının verilmesini..." istediğini belirterek Refet Bey'i böyle müşkül bir zamanda rütbe ve makam peşinde olmakla tenkit etmektedir.²¹² Refet Bey, burada isyanı bastırmada halk üzerinde önemli etkisi bulunacağını düşünerek böyle bir talepte bulunmuş olabilir.

²⁰⁹ Atatürk, **Nutuk**, s.102.

²¹⁰ Atatürk, **Nutuk**, s.117.; A.Avanas, **a.g.e.**, s.85.; Merdanoğlu, **a.g.e.**, s.233; Kamil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.276-277.

²¹¹ Avanas, **a.g.e.**, s.86.

²¹² Atatürk, **Nutuk**, s.117-118.; Kansu, **a.g.e.**, 1.Kitap, s.320.

Refet Bey Cemal Bey meselesini Meclis'te yaptığı konuşmada anlatırken, “O zaman Konya'daki komutan dahi çekilip gitmişti. Orada Vali halka zulüm ediyordu... Ben Sivas'tan yalnız başıma çıktım. Yanımda bir yaver, bir çavuş, bir baston ve bir ben çıkmıştım. Tüm o bölgeyi beş parasız geçmek suretiyle geldim. Konya'ya üç kişi olarak girdim ve Konya'ya hâkim oldum. O zaman Vali Cemal Bey kaçtı ve Konya ahalisi beni selamlamaya geldi...” demiştir.²¹³

Heyet-i Temsiliye'nin bu baskıları karşısında dayanamayan Ferit Paşa'nın 30 Eylül'de istifa etmesi üzerine Ali Rıza Paşa 2 Ekim'de Sadrazam olarak atanmıştı. Yeni kabinede Harbiye Nazırlığına (Milli Savunma Bakanlığına) getirilen Cemal (Mersinli) Paşa'dan Genelkurmay Başkanlığına Cevat veya Fevzi Paşa'nın, daha birçok görevlendirme ve atamanın yerine getirilmesi istenmişti. Bu isteklerden biri de, “3. Kolordu eski Komutanı Albay Refet Bey sebepsiz olarak istifaya mecbur edildiğinden, bu işlemin düzeltilerek kendisinin bugün bulunduğu 12. Kolordu Komutanlığına atanması” idi.²¹⁴ Bu istekler üzerine, 12. Kolordu Komutanlığı'na Fahrettin (Altay) Bey atanmış,²¹⁵ Refet Bey'in de ismini gizlemek şartıyla Aydın Cephesi Kuvayı Milliye Komutanlığına atanması uygun bulunmuştur.²¹⁶

2.9 Aydın Cephesi Komutanlığı

9 Eylül 1919'da Garbı Anadolu Umum Kuvayı Milliye (Batı Anadolu Kuvayı Milliye) Komutanlığına atandıktan sonra Kuvayı Milliye'yi geliştirme çalışmalarına hızla başlayan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 14 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye'ye çektiği telgrafın 4. maddesinde; Aydın Kuvayı Milliye'sini idare edebilecek iktidar sahibi bir komutanın bulunamadığından bahsederek bu maksatla Refet Bey'in gönderilmesini teklif etmişti.²¹⁷ Bunun üzerine efeler tarafından idare edilen Aydın cephesindeki kuvvetlere bir komutan gönderme

²¹³ **TBBM GCZ**, C: 2, s.885.

²¹⁴ Atatürk, **Nutuk**, s.133-137.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 313-314.; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II.Cilt, TTK Yay., Ankara, 1968, s.367-368.

²¹⁵ Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.75.

²¹⁶ Kansu, **a.g.e.**, 2.C., s.518.

²¹⁷ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.197-198.

konusu düşünölmeye başlanmış²¹⁸ ve Konya’da bulunan Refet Bey 23 Ekim 1919’da Heyet-i Temsiliye tarafından Batı Anadolu’daki durumu yerinde görmek, 23 ile 57. Tümenlerin idaresini eline almak ve bu bölgedeki durum hakkında acele rapor göndermek üzere görevlendirilmiştir.²¹⁹

Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta Refet Bey’in Aydın ve Salihli cephesine komutan olarak gönderilmesi ile ilgili olarak, “... Salihli ve Aydın Cepheleri’ndeki sevk ve idarenin askerî bir düzene sokulması gerekiyordu. Buraya az çok tanınmış bir askerın gitmesi lâzımdı. Elimizde yararlanabileceğimiz komutan olarak Konya’da bulunan Refet Paşa vardı. Konya’daki kolordunun başına Fahrettin (Altay) Bey geçmiş bulunuyordu. Bundan dolayı, Aydın Kuvayı Milliye Komutanlığı’nı yürütmek üzere cepheye hareketini Refet Paşa’ya, Ankara’ya dönmesini de Ali Fuat Paşa’nın kendisine yazmıştık...” demektedir.²²⁰

Albay Refet Bey, Kasım 1919 ayı ortalarında 57. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey tarafından Denizli’de karşılanarak Nazilli’ye getirilmişti. Refet Bey’in yanında iki subay vardı. Nazilli’de Demirci Efe ve zeybeklerden oluşan bir müfreze tarafından törenle karşılanmıştı. Refet Bey, kendini karşılayan zeybek müfrezesinin üzerinde olumlu etki sağlayan, onurlandıran ve kendinden emin bir konuşma yapmıştı. “Nazilli Mevki Komutanı Servet Bey” kod adı ile Nazilli’ye yerleşen Refet Bey, buradan Akhisar, Alaşehir, Soma bölgelerine gidip gelmiş ve Heyet-i Temsiliye’nin ana fikri olan bölgedeki kuvvetlerin bir elden sevk ve idaresini sağlamak için çaba göstermiştir.²²¹

²¹⁸ Atatürk, **Nutuk**, s.165.

²¹⁹ Yavuz Ercan, “*Kuva-yı Milliye’nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahli*”, **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1985, s.234.; Sıtkı Aydınel, **Güneybatı Anadolu’da Kuva-yı Milliye Harekatı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.275.

²²⁰ Atatürk, **Nutuk**, s.195.

²²¹ M.Şefik Aker, **57 nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2006, s.303.; Aydınel, **a.g.e.**, s.317.

Mustafa Kemal Paşa Yunan ilerleyişinin tehlikeli bir hal olması üzerine Aydın'ı düşman istilasından kurtarmak için alınacak tedbirleri, Nazilli-Aydın cephesinin düzenlenmesi, bu arada oraya Refet Bey'in pek çok yetkilerle donatılarak atanmasını, komşu livaların kendisine yeterli yardımı yapmalarını; yiyecek, giyecek, cephane, silah dâhil tüm ikmal maddelerinin nasıl sağlanacağını detaylarıyla içeren bir plan hazırlamış ve bunu komutanların tartışmasına açarak onların da fikirlerini almıştır.²²²

Bu telgraflardan biri de 16 Kasım 1919'da Sivas'tan Bursa'ya 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e çektiği telgraftır. Aydın'ın işgal edilmesini, önceki İstanbul Hükümetlerinin yetersiz desteği, tüm vatandaşların gerekli ilgiyi göstermemesi ile bütün maddi ve manevi kuvvetlerin bir elden sevk ve idare edilmemesine bağlayan Mustafa Kemal Paşa; "... Yunanlıları Aydın'dan çıkarmak için ya bütün kuvvetimizle taarruz edilmesi ya da gerilla taktiği uygulanması gerektiğini... Ayrıca harekât bölgesini üçe ayırıp (Salihli, Aydın ve Havalisi) adı altında 61., 23. ve 57. Tümen Komutanlarının komuta etmesini uygun bulmakla beraber, bu şekil resmiyete dönüşeceğinden gayri resmi bir vekilin imzasıyla idaresinin uygun olacağını ve bu maksatla Demirci Efe'nin Aydın ve Havalisi Kumandanlığında kalmasının hiçbir uyuşmazlığa meydan vermeyeceğini... Özellikle cephelerde askerî meziyetlerini herkese tanıttırılmış olan cesur, gayretli, çalışkan, fedakâr, arkadaşımız Albay Refet Bey'in doğruca Heyet-i Temsiliye'ye bağlı olmak üzere İzmir ve Havalisi Umum Kuvayı Milliye Kumandanlığı'nı üzerine almasını..." önermiş ve yetkilerini, çeşitli ikmal maddelerinin nasıl sağlanması gerektiğini açıklamıştır.²²³

Nazilliye yerleşen Refet Bey aldığı direktifler gereği cephe bölgesini tanımak için geziye çıkmıştı. Bu gezi uzunca bir süre ve cephe bölgesinin dışında da devam etmişti. Refet Bey bu uzun gezisini tamamladıktan sonra Heyet-i Temsiliye'ye 14 Aralık 1919 tarihli telgraf ile raporunu göndermişti. Raporda;

²²² Aydın, **a.g.e.**, s.314.

²²³ Atatürk, **ABE**, C: 5, s.177-180.; Aydın, **a.g.e.**, s.314-316.

“Balıkesir’den gizli olarak İstanbul yoluyla Bursa’ya gittiğini, Balıkesir-Salihli yoluyla Karahisar’a döndüğünü, burada Fahrettin Bey’le beraber cephe hakkında bazı kararlar aldıklarını, gezip gördüğü yerlerde üzüntü verici bir ihmal ve anarşi, sınırsız bir görevi kötüye kullanma olduğunu, cephenin Yunanlılar tarafından yapılacak bir taarruza karşı koyacak bir halde olmadığını, Yunanlıların hiç zorlanmadan ilerleyerek General Milen’in talep ettiği hattı işgal ettiklerini, Kuvayı Milliye ile düşmanı kovmanın mümkün olmadığını, cepheye mücavir tümenlerin seferberliğinin yaptırılmasının gerekli olduğunu” bildirmiştir.²²⁴

Bu gezi esnasında gizli olarak İstanbul’a gitmek zorunda kaldığını belirterek; “Fransız Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Lebon ile görüşüğünü, Amiral’in Fransız işgalinin geçici olduğunu, konferans kararlarına karşı gelip kâinata harp ilan etmeyeceğimize inandığını söyleyerek, İngiliz veya Almanlar veya Bolşeviklerle herhangi bir hususta anlaşma yapılıp yapılmadığını merak ettiğini, buna karşılık kâinata harp ilan etmek istemediğimizi ve hiç kimse ile de anlaşma yapmadığımızı, fakat memleketimizin parçalanmak istenmesine karşı kâinata harp ilan edebileceğimizi ve böyle bir halde her nereden yardım görürsek o yardımı da kabul edeceğimizi söylediğini” bildirmiştir.²²⁵

Refet Bey yapılan incelemeler neticesinde Batı Anadolu Cephesi’nin daha uzunca bir süre tek bir komuta altına alınması imkânının bulunmadığını bildirmişti. Böylece Balıkesir, Salihli ve Aydın cepheleri olarak üç bölgeyi kapsayan Batı Anadolu Cephesi’nin bir komuta altında toplanabilme imkânsızlığı karşısında mevcut düzenin bir süre daha devamına karar verilmiştir.²²⁶

²²⁴ Özdemir, **a.g.m.**, s.970.

²²⁵ Aynı yer.

²²⁶ **TİH II.Cilt Batı Cephesi 2. Kısım Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri – İstanbul’un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali – TBMM Hükümeti’nin Kurulması – Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekatı (4 Eylül 1919 – 9 Kasım 1920)**, 3.Baskı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1999, s.140-141.; **TİH VII.Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 – 2 Kasım 1923)**, Gnkur. Harp Tarihi Bşk.lığı Resmi Yayınları, Ankara, 1974, s.32.

Refet Bey'in; çıktığı gezi ve Heyet-i Temsiliye ile bir süre haberleşmenin kesilmesi, İstanbul'a gidişi ve bu gezi sonunda elde ettiği bilgi ve kanaatlerini sunduğu telgrafına, Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa 29 Aralık 1919'da verdiği cevapta; Refet Bey'e, verdiği bilgiler için teşekkür ettikten sonra samimiyetinden asla şüphe etmediklerini, haber alamadıkları için endişe ettiklerini, İstanbul'da bulunuşunu gizli istihbarattan haber aldıklarını, fakat şimdi sebebini de öğrenip ferahladıklarını bildirmişti.²²⁷ Mustafa Kemal Paşa Refet Bey'e o günün şartları altında böyle bir cevap vermekle beraber, Refet Bey'in Nazilli'den haber vermeden ayrılışlarını Nutuk'ta şiddetli bir dille eleştirmekte ve "Efendiler, Refet Paşa'nın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli Cephelerinde, düzenli bir ordunun teşkiline kadar, ciddi bir sevk ve idare kurulamamasına sebep oldu." demekte ve Refet Bey'in Demirci Efe'den cephe komutanlığını almaması ile ilgili olarak "Efendiler, Nazilli'ye giden Refet Paşa Demirci Mehmet Efe'den komutayı almaya gerek ve bunda bir yarar görmemiş; kim bilir ve belki de komuta kendisine teslim edilmemiş. Demirci Efe'nin emrinde kurmay gibi görev yapmayı daha yararlı ve uygun bulmuş... Refet Paşa bize bunu bildirdi. Bölge şartlarını yakından görmüş bir zatın kararını değiştirmek çok defa güçtür. Çünkü gerçekten Refet Paşa'nın gördüğü ve tercih ettiği gibi, Efe'nin komutasını devam ettirmekte ve ona yardımcı olmakta yarar vardı yahut da Refet Paşa o cephenin komutasını herhangi bir sebeple ele alamıyordu. Her iki ihtimale göre de mutlaka komutayı al, diye emir vermek anlamsız olurdu." diyerek eleştirilerine devam etmektedir.²²⁸

Ali Fuat Paşa'nın ardından bölgeye gelen Albay Refet Bey Kasım 1919'dan Mart 1920'ye kadarki dört buçuk aylık süre zarfında Kuvayı Milliye'nin bir emir komuta altına alınması ve düzenli orduya geçilmesiyle ilgili bazı değişiklikler yapmayı başarmıştır.

Refet Paşa Nazilli'ye geldikten sonra ortamı incelemeye ve durum tespiti yapmaya başlamıştı. Demirci Efe'yi bir tarafa itmenin yarar ve sakıncalarını

²²⁷ Özdemir, **a.g.m.**, s.970.

²²⁸ Atatürk, **Nutuk**, s.195-196.

düşünmüş, orada en büyük askerî komutan olan Albay Şefik ile durumu etraflıca görüşmüştü. Refet Bey geldiği zaman Demirci Efe bölgenin mutlak hâkimi durumunda olmakla beraber Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensuplarının da etkisi altındaydı. Ayrıca Kuvayı Milliye'nin her gün biraz daha kuvvetlenmesi gerekmekte olduğu bu günlerde, Demirci Mehmet Efe'nin saf dışı edilmesi ve doğacak boşlukta süratle bu ortama hâkim olunması çok zordu. Mustafa Kemal Paşa'nın da daha önce bildirdiği üzere İtilaf Kuvvetlerinin baskısını önlemek amacıyla Demirci Efe'nin Aydın ve Havalisi Kumandanlığında kalması da uygun bir hareket tarzı idi.²²⁹ İşte bu ortam ve şartlar nedeniyle Refet Bey süratle Demirci'ye hâkim olmak yerine onun güvenini kazanarak Milli Mücadele için uygun hareket etmesini sağlamak istemişti.²³⁰

Refet Bey Demirci Efe'den cephenin komutasını almakta acele etmeyerek, onu etkilemeye çalışmış ve bunu başarmıştı. Demirci Efe İtilâfçıların tamamen etkisi altında iken Refet Bey, Efe'nin Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan tereddütlerini tamamen ortadan kaldırmış ve Efe'nin Mustafa Kemal Paşa'ya cephedeki durumu bildiren bir telgrafi çekmesini sağlamıştı.²³¹ Aralık 1919 sonunda Demirci Mehmet Efe'nin koyu Hürriyet ve İtilâf Fırkası taraftarı ve Kuvayı Milliye aleyhtarı olan danışmanı Nuri Bey'i bölgeden uzaklaştırmış,²³² askerî danışmanı olan Yüzbaşı Tahir'i de görevinden almış ve Demirci Mehmet Efe'ye bunları kabul ettirmişti. Bundan sonra 21 Aralık 1919 tarihinden itibaren millî kuvvetler de 57. Tüme bağlanmış ve bu sayede Demirci Efe sadece cephenin geri bölgesinden sorumlu olmuştur.²³³ Daha sonraları meydana gelen iç isyanların bastırılmasında Refet Bey'in, kuvvet taleplerinde, Demirci Mehmet Efe'nin itirazsız bir şekilde elindeki kuvvetlerden göndermesi, Refet Bey'in Demirci Mehmet Efe üzerindeki nüfuzunu açıkça göstermektedir.

²²⁹ Aydınel, **a.g.e.**, s.315, 318.; Aker, **a.g.e.**, s.303-304.

²³⁰ Özdemir, **a.g.m.**, s.971.

²³¹ Aydınel, **a.g.e.**, s.283.

²³² Aydınel, **a.g.e.**, s.286-287.; Aker, **a.g.e.**, s.313-314.

²³³ Aydınel, **a.g.e.**, s.318-319.; Özdemir, **a.g.m.**, s.971.

Refet Bey Meclis'te yaptığı konuşmada Demirci Efe ile olan ilişkisini anlatırken, "... Batı'ya yetişmeye çalıştım ve Demirci'nin yanına gittim. O zaman İstanbul'dan Demirci'nin yanına gelen bir subay Doğunun kuvvetleriyle Demirci'nin kuvvetlerini zıt bir hale koymak istiyordu... Onun için ben mecburen başka bir yol tuttum... Yalnız bir idealimiz vardı ve bunun için her şeyi feda etmiştik. Ben Kolordu komutanı iken geldim. Demirci'nin yanında tek başıma elimde tek silah olduğu halde her biri binlerce kan dökmüş zeybek içerisinde onların yanına gittim ve oradan Demirci'ye emir subaylığı yaptım... Orada hiçbir kuvvetim olmadığı halde manevi kuvvetimle başarılı olacağıma emindim ve tüm manevi sorumluluğu üzerime aldım..." demiştir.²³⁴

Heyet-i Temsiliye, Sivas Kongresi'nde daha geniş ölçüde tedbirler almak lüzumunu duyarak vatanın her türlü tehlikeye karşı bütün güçle savunulması kararını uygulamayı ve bunun için hazırlanan taarruz planını 9 Ocak 1920'de Mustafa Kemal Paşa imzasıyla kolordulara göndermişti.²³⁵ Bu planın Refet Bey'le ilgili kısımları da; "Aydın Cephesi, Gediz Çayı ara hattı olmak üzere iki gruba ayrılacak, bu çayın kuzeyindeki kuvvetler kuzey grubunu ve güneyindeki kuvvetler güney grubunu teşkil edeceklerdir. Kuzey grubunu 20. Kolordu Komutanı, güney grubunu Alaşehir'e gelecek olan Kolordu karargâhı emrine verilmek suretiyle Albay Refet Bey sevk ve idare edecektir. Her iki grubun komutanı, Umum Anadolu Kumandanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'dır..."²³⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir plan hazırlamaktan maksadı, memleketi, İtilaf Devletleri'nin tahakküm ve boyunduruğundan kurtarmak, istila emelleri ile saldıran Yunanlıları vatan topraklarından atmak ve bağımsızlığımızı sağlamak için mevcut bütün kuvvetleri, bir hedef üzerinde ve bir emir ve komuta altında toplamaktır.²³⁷

²³⁴ **TBBM GCZ**, C: 2, s.885.

²³⁵ Taarruz planı için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Derleyen: Nimet Arsan, Ankara, 1959, s.152-159.; Atatürk, **ABE**, C: 6, s.113-117.

²³⁶ **TİH**, 2.C 2.Ks., s.177-178.; Karabekir, **a.g.e.**, s.424-425.

²³⁷ **TİH**, 2.C 2.Ks., s.178.

23. ve 57. Tümenler, milli kuvvetlerin teşkilatlandırılmasından sonra ancak 1920 yılı başlarında, harekât kontrolü bakımından Albay Refet emrine verilmiş ve kendilerine, doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı olmak kaydı ile kolordu yetkisi tanınmıştı. Bu tümenler aslında 12. Kolordu kuruluşunda bulunmakta idi. Albay Refet'in bu görevi, 1920 Mart ayı sonlarına (Düzce ayaklanmasına) kadar devam etmiştir.²³⁸

23. ve 57. Tümenleri fiilen sevk ve idare etmekte olan Refet Bey, 6 Şubat 1920'de verdiği bir emirle, Büyük ve Küçük Menderes Havzaları Bölgesi'nde bulunan bütün nizami ve milli kuvvetleri Menderesler Grubu adı altında yeni bir teşkilat içinde toplamıştı.²³⁹ Bu teşkilatlanmadan sonra Batı Anadolu'da komutanlığın sorumluluğu 61., 23. ve 57. Tümen Komutanlıkları altında üç cepheye ayrılmıştı. 19 Mart 1920'de Albay Refet'in tebliğiyle, Menderesler Grubu adını taşıyan mıntıka İzmir Güney Cephesi, Alaşehir'deki milli kuvvetler yerini 23. Tümen'e devrederek İzmir Doğu Cephesi ve 61. Tümen'in işgal ettiği bölge de İzmir Kuzey Cephesi adlarını almışlardı. Böylece düzenli ordu kurulması için de önemli bir adım atılmıştır.²⁴⁰

Bu üç cephenin bir komuta altında sevk ve idaresi, bütün arzu ve isteklere rağmen, TBMM'nin kurulduğu günlerde dahi gerçekleştirilememişti. Bunda, iç ayaklanmaların ve Batı Cephesindeki milli kuvvetlerin başında bulunan kişilerin bağımsızlık arzularının da etkisi olmuştur. Düzenli orduya geçme çabası ancak, Yunanlıların 22 Haziran 1920'de başlayan genel taarruzu ile Bursa önlerine ulaştıkları bir sırada gerçekleşmişti. Temmuz 1920 başında Bakanlar Kurulu kararıyla Ali Fuat Paşa Batı Cephesi Komutanlığına atanmıştır.²⁴¹

²³⁸ **a.g.e.**, s.141.

²³⁹ Aker, **a.g.e.**, s.316-317.; Aydınel, **a.g.e.**, s.288, 320.; **TİH**, 2.C 2.Ks., s.142-143.; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II (Açıklamalı Kronoloji) Erzurum Kongresi'den TBMM'ye (23 Temmuz 1919 – 22 Nisan 1920)**, AKDYYK TTK Yayınları, Ankara, 1994, s.363.

²⁴⁰ Ercan, **a.g.m.**, s.234.; **TİH**, 2.C 2.Ks, s.250.

²⁴¹ **TİH**, 2.C 2.Ks, s.141, 250.

Refet Bey Aydın Cephesi Komutanlığı görevini yürütürken, doğrudan cephe ile ilgili olmayan işler de yapmıştı. Bunlardan birisi İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve mühimmat kaçırılmasıyla da ilgilenmişti. Refet Paşa 22 Şubat 1920'de Isparta'dan, Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği telgrafta; Ocak başından itibaren İstanbul'da Kemal, Şevket ve Sami Beyler ile temasa geçildiğini ve silah sevki için Şubat başında Kemal Bey namına 7000 lira gönderildiğini bildirmiştir.²⁴²

Bir diğeri de, İtalyan işgalinde olduğu için yararlanılamayan Antalya depolarındaki silah ve mühimmatı Kuvayı Milliye'ye kazandırmasıdır. Refet Bey bizzat Antalya'ya giderek İtalyan temsilcisi ile görüşmüştü. Bu görüşme sayesinde, İtalyanlar 5 Mart 1920'de depolardaki nöbetçilerini çekmişler ve buradaki silah ve cephane Kuvayı Milliye'nin Sarayköy deposuna nakledilmiştir.²⁴³

Ayrıca, Refet Bey, Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince, kama ve nişangâhları İtilaf Devletleri tarafından alınmış olan topların kamalarının yapılmasını ve kullanılamayan top mermilerinin üzerinde değişiklikler yapılarak kullanılmasını bu işlerle ilgilenen personeli bizzat teşvik ederek sağlamıştı. Refet Bey bu çalışmaları başarı ile gerçekleştiren personeli Ankara'da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yla tanıştırmış ve bu tanışmanın ardından Fevzi Paşa'nın direktifleri ile İmalatı Harbiye Müdüriyeti kurulmuştur.²⁴⁴

2.10 İstanbul'un İşgali ve TBMM Seçimleri

Milli iradenin gelişmesi ve Meclis'in milliyetçiliğin kalesi haline gelmesi üzerine 16 Mart 1920 günü İstanbul İtilaf Devletleri tarafından resmen ve fiilen işgal edilmişti. 18 Mart'ta dağıtılan Meclis-i Mebusan İngilizlerin tesiriyle Padişah tarafından 11 Nisan 1920'de kapatılmıştır.²⁴⁵

²⁴² TİTE A., K: 321, B: 43.

²⁴³ Aker, a.g.e., s.321-322; Aydınel, a.g.e., s.320.; Özdemir, a.g.m., s.971.; Özsoy, a.g.e., s.457.

²⁴⁴ TİH, 7.C, s.124-128.

²⁴⁵ TİH, 2.C 2.Ks, s.127-138.

İşgal haberinin Ankara’da duyulması büyük bir heyecan yaratmıştı. Artık yeni bir dönem başlıyordu. Mustafa Kemal Paşa İstanbul’un işgali ile ilgili düşüncelerini “İngilizlerin böyle bir gaflet içinde hareket edeceklerini asla tahmin etmezdim. Bize, bundan büyük bir hizmet yapamazlardı: Artık, Meclis’i Ankara’da toplayabilir ve yeni devletin temellerini atabiliriz.” sözleriyle ifade etmiştir.²⁴⁶

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa 17 Mart 1920 günü yayınladığı telgraflarla da, hiçbir askerî ve sivil makamın İstanbul ile haberleşmemesini, Heyet-i Temsiliye ile irtibatı devam ettirmelerini, İstanbul’daki olağanüstü halin Anadolu’da Osmanlı kanunlarının uygulanmasına engel olmadığını, yasa dışı hiçbir işlem yapılmamasını istemiştir.²⁴⁷

İşgal sonrası alınan tedbirler arasında şüphesiz ki en önemlisi; olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara’da toplanmasını sağlama konusunda milli ve vatani göreve ait alınan karar ve bu kararın uygulanmasıdır.²⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa, 22 Nisan 1920’de yayınladığı tebliğ ile 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılarak çalışmaya başlayacağını ve o günden itibaren askerî ve sivil bütün makamlarla bütün milletin tek merciinin TBMM olacağını askerî ve sivil makamlara bildirmiştir.²⁴⁹ 23 Nisan 1920 günü, kurtuluş mücadelemizin Heyet-i Temsiliye dönemi kapanmış, TBMM ile yeni bir dönem başlamıştır.

İstanbul’daki Meclis-i Mebusan’ın dağıtılması üzerine Ankara’da toplanması kararlaştırılan Meclis için seçimlere 19 Mart 1920’de başlanmıştı. Ülke 66 seçim bölgesine ayrılmış ve Meclis ile ordu arasındaki iş birliğini kolaylaştırmak için, üst rütbedeki komutanların da seçime katılmaları uygun görülmüştü. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa olmak üzere birçok komutan milletvekili seçilmiştir.²⁵⁰ Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’na İzmir Milletvekili

²⁴⁶ M.Cemil Özgül, **Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’daki Çalışmaları**, TTK, Ankara, 1989, s.150-151.

²⁴⁷ **a.g.e.**, s.153.

²⁴⁸ Atatürk, **Nutuk**, s.285-287.

²⁴⁹ **a.g.e.**, s.295.

²⁵⁰ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, 2.Basım, Bilgi Yay., Ankara, 1998, s.124.

olarak seçilen ve rahatsızlığını ileri sürerek İstanbul'a gitmeyen Refet Bey de, bu seçimlerde TBMM'nin I. Döneminde İzmir'den milletvekili seçilmiştir.²⁵¹

2.11 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey Meselesi

İstanbul'un işgalinin getirdiği şaşkınlık, Konya ilinde halktan çok şehirdeki mülki ve askerî amirlerde görülmüştü. Vali Suphi Bey ile 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul ile ilişkilerin kesilmesini isteyen genelgesine uymayarak Merkezi Hükümet ile temas kurmaya çalışmışlardı. İstanbul ile temasın kesilmesini gerektirecek bir şey olmadığını düşünen Fahrettin Bey, işgalden sonra İstanbul ile haberleşmeyi sağlayamayınca, Heyet-i Temsiliye ile değil, Merkezi Hükümete bağlı olan 20. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya bağlanmıştı. Heyet-i Temsiliye Konya'daki vali ve komutanın tutumlarından memnun değildi. Bu sırada Nazilli'de bulunan Refet Bey Konya'nın durumunu Ankara'ya bildirmiş ve Konya üzerine yürüyeceğini söylemiştir.²⁵²

2 Nisan 1920 tarihinde Sarayönü İstasyonuna gelen Refet Bey, Fahrettin Paşa ve şehrin ileri gelenlerini görüşmek için buraya davet etmiş ve durumu telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya ileterek direktiflerini beklediğini bildirmişti.²⁵³ Refet Bey Sarayönü'ne gelen Vali ve Komutan ile 5 sivil ve 12 askerden oluşan heyeti geldiklerinde de bir emrivaki yaparak Ankara'ya götürmüştür. Refet Bey ile giden Konya heyeti, Ankara'da görüşerek aradaki farklı görüşler düzeltilmiş olduğundan birkaç gün sonra Konya'ya da mebuslarını seçmişler, ortada bir mesele kalmamıştı.²⁵⁴ Refet Bey pratik bir çözüm bularak bu önemli meseleyi kardeş kanı dökmeden halletmeyi başarmıştır.

²⁵¹ Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.64.; Çoker, **a.g.e.**, C: 3, s.520.; Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.97.

²⁵² A.Avanas, **a.g.e.**, s.93; Erdaha, **a.g.e.**, s.286-287.

²⁵³ **ATBD**, Yıl:38, S: 87, Şubat 1989, B: 2116.

²⁵⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, 2.Cilt, 14.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s.245-246.; Şerif Güralp, **Kurtuluş Savaşı'nın İçyüzü (Bir Albayın Anıları)**, 2. Basım, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.41-43.; Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, C: 1, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955, s.47-48.; A.Avanas, **a.g.e.**, s.93; Erdaha, **a.g.e.**, s.286-287.

Fahrettin Bey Ankara'ya Refet Bey'in gelmesinden önce bir telgraf çekerek, Konya'da bütün olaylara hâkim olduğunu bildirdiğini, Heyet-i Temsiliye adına bir şahsın, mümkünse Refet Bey'in Konya'ya gönderilmesini rica ettiğini ve bu hadiseyi şehirdeki Kuvayı Milliye aleyhtarlarına yapılmış zamansız bir hareket olarak ifade etmiştir.²⁵⁵ Fahrettin Bey hadiseyi kendisi açısından bu şekilde açıklarken Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir'e çektiği telgrafta bildirdiği²⁵⁶ ve Ali Fuat Cebesoy'un Hatıralarında ifade ettiği²⁵⁷ üzere bu hareketin doğrudan vali ve kendisi için yapılmış olduğu hususunu göz ardı etmektedir.

2.12 İç Ayaklanmalar

2.12.1 Düzce Bolu Ayaklanmaları

Düzce yöresinde başlayan ayaklanmada, Hilafetin ve şeriatın savunulması ile Çerkezlik davası temel amaçlardı. İstanbul Hükümetinin yoğun tahriklerinin ve propagandalarının etkili olduğu ayaklanmada, Çerkez ve Abazalar, Düzce'deki güvenlik müfrezesini basarak birlik komutanı Mahmut Nedim'i teslim almış ve ardından Düzce'ye girerek yönetimi ellerine almışlardı. 18 Nisan'da Bolu asilerin eline geçmiş, Hendek, Adapazarı ve Safranbolu halkı da dini duygularla veya saltanata bağlılıklarını göstermek amacıyla isyancılara katılmışlardı.²⁵⁸

Gittikçe büyüyen tehlike karşısında ayaklanma bölgesine askerî birlikler ile halkı yatıştırmak için Ankara'dan Hüsrev (Gerede), Adapazarı'ndan Sait ve Kazım Beyler başkanlığında Nasihat Heyeti gönderilmişti. Ancak bu heyetlerin girişimi sonuçsuz kalması üzerine Geyve'deki tümenden sonra Çerkez Ethem birliği ile diğer Kuvayı Milliye birlikleri bölgeye yollanmış, Ali Fuat Paşa ve Refet Bey de ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiştir.²⁵⁹

²⁵⁵ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s.228-232.

²⁵⁶ 10 Nisan 1921 tarihli telgraf için bkz. Atatürk, **ABE**, C: 7, s.277.;

²⁵⁷ Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.325-334, 341-342.

²⁵⁸ Kenan Esengin, **Milli Mücadele'de Ayaklanmalar**, 3.Baskı, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s.93-99.; Hamdi Ertuna; **TİH VI ncı Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Gnkur.Harp Tarihi Bşk.lığı Resmi Yayınları, Ankara, 1974, s.92-94.; Yunus Kobal, "*Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*", **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.81-82.; Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, s.175.

²⁵⁹ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, s.176.; Kobal, **a.g.m.**, s.82.

Çerkez Ethem giriştiği hareket sonucunda 23 Mayıs'ta Sapanca ve Adapazarı'nı, 25 Mayıs'ta Hendek'i ele geçirdikten sonra Düzce üzerine yürümüştü. Bu sırada ayaklanma merkezi olan Düzce doğudan Refet Bey ve batıdan Ethem kuvvetleriyle tehdit altına girmişti. Düzceliler çok korktukları Çerkez Ethem yerine Refet Bey'in kuvvetlerinin kentlerine girmesi için ellerinde rehine olarak tuttıkları Hüsrev ve Osman Beyleri Refet Bey'in yanına göndererek bir anlaşma yapmaya çalışmışlardı. Ancak bu iki milletvekili de Ankara'ya, isyancıların uzlaşma konusunda samimi olduklarını bildirmiş olmasına rağmen Genelkurmay Başkanı Düzce'ye silahla girilmesini ve bu isyanı tertip edenler, halkı kandıranlar ve vatanın kurtarılmasını kösteklemek isteyenlerin cezalandırılmalarını emretmiştir.²⁶⁰

Refet Bey bir taraftan isyanı bastırmak için gerekli hazırlıklarını sürdürürken, diğer taraftan onlarla görüşme yapmayı da uygun bulmuştu. Refet Bey asilerle Bulanık'ta yaptığı görüşmeleri ertesi gün 24 Mayıs 1920'de Ankara'ya özetlerken; asi liderlerinin kimliklerini, karakterlerini sayıp döktükten sonra, “onları uzlaşma arayışına iten sebep; elebaşılar arasındaki anlaşmazlıklardır. Girdikleri yolun çıkmaz olduğunu anlamış gibiler” demişti. Yazısının devamında; asilerle bir anlaşma yaptığını buna göre, isyan bölgelerinde şiddetli cezalar uygulamama vaadine karşılık asilerin daha önce ele geçirdiği top, tüfek, cephane ve esirleri iade etmeyi, milli meclisi tanımayı, İstanbul'la münasebeti kesmeyi milli teşkilatlanmaya dâhil olmayı, düşmana karşı ortak hareket etmeyi kabul ettiklerini bildirmişti. Bu anlaşmaya göre asilerin dağılmaları gerektiğini, ancak onlar dağılsalar da dağılmasalar da kendisinin öğleden sonra harekete geçeceğini, dağılmamış olurlarsa savaşacağını eklemiştir.²⁶¹

Refet Bey kuvvetlerinden önce gelen Çerkez Ethem, hiç direnmeyle karşılaşmadan 26 Mayıs'ta Düzce'ye girmiş ve başta Sefer Bey olmak üzere ayaklanmanın öncülerinden birçoğunu idam ettirmişti. Böylece ayaklanma bölgesinin esas merkezi olan Düzce'de durum normale dönmüştür.²⁶²

²⁶⁰ Süreyya Şehidoğlu, **Milli Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1970, s.77.; Ertuna, **a.g.e.**, s.110-111.; Selahattin Tansel, **Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar**, 3.Kitap, MEB Yay., İstanbul, 1991, s.122-123.

²⁶¹ Kobal, **a.g.m.**, s.971-972.

²⁶² Ertuna, **a.g.e.**, s.111.; Esengin, **a.g.e.**, s.117.

23 Mayıs 1920 günü Geyve'den (batıdan) Düzce isyanı için harekete geçildiğinde Mudurnu bölgesinde Albay Refet Bey komutasındaki kuvvetler Binbaşı Nazım ve Binbaşı Çolak İbrahim grupları şeklinde toplanmıştı. Bu kuvvetlerden Binbaşı Nazım'ın grubu 27 Mayıs 1920 günü Bolu'ya girmişti. Bu esnada isyancılar, Mudurnu'da bulunan Çolak İbrahim kuvvetlerini taarruzla kuşatarak Bolu ile bağlantılarını kesmişlerdi. Bunu haber alan Binbaşı Nazım, bölgeye yetişerek Mudurnu'yu saran asileri kısa bir sürede dağıtmış ve böylece serbest kalan Binbaşı Çolak İbrahim kuvvetleri de 28 Mayıs günü Bolu'ya gelmişlerdi.²⁶³ Üç gün Bolu'da kalan Binbaşı Nazım grubu 31 Mayıs öğle zamanı Gerede'ye zorla girmişti. Asilerden birçok esir ve 4 makineli tüfek alınmıştı. Asilerin elebaşları daha önce kaçmış olduklarından, diğer asiler de dağılarak köylerine kaçmışlardı.²⁶⁴

Bölgedeki isyan bir hafta süren başarılı bir harekâtla bastırılmıştı. Refet Bey çektiği telgrafla “Davamızın meşruiyeti sayesinde meydana gelen seri başarı bütün arkadaşlarıminin hürmet nazarlarına ve TBMM'ne arz edilir.” diyerek bölgede asayişin sağlandığını Meclis Başkanlığına rapor etmiştir.²⁶⁵

2.12.2 Çerkeş ve Ereğli Olayları

Refet Bey Gerede'de iken Nazilli'den beraberinde getirdiği zeybekleri Batı Cephesi'nde bir Yunan taarruzu beklendiği için tekrar cepheye göndermişti. Fakat iç taraflarda da henüz tam bir durulma yoktu. Bolu olaylarından sonra Çerkeş ve civarında karışıklıklar ve asayişsizlik ortaya çıkmıştı. Bunlara ilaveten bu bölgeye yakın olan Ereğli'ye Fransızlar 200 kişilik bir askerî güç çıkarmışlardı. Bu olaylar üzerine Refet Bey bölgeye gönderilmişti.²⁶⁶

²⁶³ Ertuna, **a.g.e.**, s.112.; Esengin, **a.g.e.**, s.117-118.

²⁶⁴ Ertuna, **a.g.e.**, s.112.; Esengin, **a.g.e.**, s.118.

²⁶⁵ Özdemir, **a.g.m.**, s.972. Refet Bey'le Çerkez Ethem, Adapazarı'nın kurtarılmasından sonra burada buluşmuşlardı. Çerkez Ethem hatıralarında; “Refet Bey'e ilk anda büyük bir hürmet hissi duydum. Âlim, vakur, az konuşan, fakat düşüncelerini çok iyi anlatan bir kumandandı. Arada mesafe bırakmasını çok iyi başarıyordu. Birçoklarının kanaatinin aksine ben hala kendisinin çok iyi bir asker olduğuna inanmaktayım...” demektedir. (Cemal Kutay, **Çerkez Ethem: Tamamlanmamış Dosya**, 5. Basım, Özgür Yayınları, İstanbul, 2004, s.91-92.)

²⁶⁶ Özdemir, **a.g.m.**, s.972.

Gerede'den hareket eden Refet Bey 12 Haziran 1920'de Çerkeş'e gelmiş ve burada karışıklıklara yol açan suçluları bulup cezalarını vermişti. Nazilli'ye geri gönderdiği zeybeklerin yerine Çerkeşli gönüllülerden bir atlı kuvvet hazırlamış ve bu kuvvete gerekli silah takviyesi için Ankara'dan bir makineli tüfek takımı istemişti.²⁶⁷

Refet Bey Çerkeş'te düzeni tamamen sağladıktan sonra Kastamonu kazalarına geçmek, oralarda şöyle bir görünüp gözdağı vermek, daha sonra Ovacık üzerinden Safranbolu'ya geçmek istiyordu. Böylece bölgede devlete güven ve emniyeti iade edecekti. Safranbolu'dan Devrek'e geçerek burada Ereğli'yi işgal eden Fransızlara karşı hazırlayacağı harekâtı düzenleyecekti. Devrek'ten Araç, Kastamonu ve Çankırı'ya uğrayacak, oralarda görülen isyana duyarlılığa karşı uygun önlemler alacaktı.²⁶⁸

Refet Bey'in bölgedeki hareketi içinde en önemli yeri tutan Fransızlara karşı bir harekât düzenlenmesi emrini 10 Haziran'da bizzat Mustafa Kemal Paşa vermişti. Refet Bey bu konudaki hazırlıklarını yaparken Fransızlar Ankara ile temasa geçmişler ve yapılan görüşmeler neticesinde Fransızlar Ereğli'yi boşaltmaya razı olmuşlardı. Fransızlara karşı Refet Bey'in hazırlayacağı harekât da böylece kalmıştır.²⁶⁹

2.12.3 Birinci Yozgat Ayaklanması

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Yozgat başkanı Çapanoğlu Edip ve kardeşi Celal Bey, Ankara'da toplanacak Meclis için seçim yaptırtmamış ve Ankara'ya böyle bir Meclisin, padişahın isteklerine ve yürürlükteki yasalara aykırı olduğunu içeren bir protesto telgrafi da göndermişti. Yozgat ayaklanması, bu karşı propagandalar ile ayrı ayrı yer ve tarihlerde başlamış ve devamı süresince de ayrı ayrı yer ve tarihlerde bastırılmıştır.²⁷⁰

²⁶⁷ Aynı yer.

²⁶⁸ Aynı yer.

²⁶⁹ **a.g.m.**, s.973.

²⁷⁰ Ertuna, **a.g.e.**, s.140-141.; Esengin, **a.g.e.**, s.155-156.; Kobal, **a.g.m.**, s.82.; Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, s.176-177.; Merdanoğlu, **a.g.e.**, s.241.

Bölgedeki karışıklıkların ilki Yıldızeli’nde yaşanmıştır. Padişahın bildirge ve fetvalarını halka dağıtan Postacı Nazım, halkı Kuvayı Milliye aleyhine örgütlemeye başlamıştı. Toplanan asileri dağıtmak üzere gönderilen tabur ile ilk çarpışmalar Sulusaray civarında yaşanmış, ancak etkili bir sonuç alınamamıştı. Giderek güçlenen asilerin üzerine, ilk önce iki müfreze gönderilmiş ardından Antep civarında bulunan Kılıç Ali birlikleri bölgeye sevk edilmiştir. Birliği takviye edilen Kılıç Ali 11 Haziran’da Akdağmadeni civarında asilere karşı küçük çaplı üstünlük sağlarken, 14 Haziran’da Yozgat asiler tarafından işgal edilmişti. Ayaklanma civar bölgelere de yayılırken 15/16 Haziran gecesi Arrova ve Çamlıbel karakolları da basılmış ve 23–24 Haziran’da Boğazlıyan asilerin eline geçmiştir.²⁷¹

Tehlikenin büyümesi üzerine, 16 Haziran 1920’de Genelkurmay Başkanlığı tarafından Çerkeş’te bulunan Refet Bey’e çekilen bir telgraf ile ayaklanma hakkında bilgi verilerek hemen Çankırı’ya gitmesi gerektiği bildirilmiştir.²⁷² 20 Haziran 1920’de Çankırı’ya gelen Refet Bey, bir taraftan kuvvet toplama işiyle uğraşırken diğer taraftan asayişin sağlayacak önlemler almıştı. Bu anlamda asayişin ihlalinde önemli rolü olan asker kaçağı ve bakaya askerini toplayıp cepheye sevk etmişti.²⁷³

19 Haziran’da ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Çerkez Ethem de birlikleri²⁷⁴ ile 23 Haziran’da çarpışarak Yozgat’ı ele geçirmiş ve 25 Haziran’da Alaca’ya girerek buradaki asilere büyük kayıplar verdirmişti. Çapanoğlu kardeşler, Yozgat ve Alaca düştükten sonra, bütün kuvvetlerini Ethem Bey kuvvetlerine karşı hareket yapmak üzere Yozgat-Alaca yolu üzerinde sarp bir boğaz olan Arapseyfi’de tertiplemişti. 27 Haziran günü dört saat süren çarpışmadan sonra, üçyüze yakın kayıp veren asiler dağılmıştı. Yozgat ayaklanmasına vurulan ikinci ve kesin bir darbe olan bu çarpışmadan sonra, asiler artık büyük ve toplu bir güç olmaktan çıkmışlardı.²⁷⁵

²⁷¹ Ertuna, **a.g.e.**, s.142-149.; Esengin, **a.g.e.**, s.157-162.; Kobal, **a.g.m.**, s.82-83.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 396.; Merdanoğlu, **a.g.e.**, s.241.

²⁷² Ertuna, **a.g.e.**, s.150.; Esengin, **a.g.e.**, s.163.; Zeki Sarihan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (Açıklamalı Kronoloji) TBMM’den Sakarya Savaşına (23 Nisan 1920 – 22 Ağustos 1921)**, AKDYYK TTK Yayınları, Ankara, 1995, s.85.

²⁷³ Özdemir, **a.g.m.**, s.973.

²⁷⁴ Çerkez Ethem kuvvetlerinin mevcudu: 2100 piyade, 1300 atlı, dört kudretli dağ topu, bir sahra topu, sekiz makineli tüfekten ibaretti. (Ertuna, **a.g.e.**, s.151.; Esengin, **a.g.e.**, s.166.)

²⁷⁵ Ertuna, **a.g.e.**, s.150-154.; Esengin, **a.g.e.**, s.163-171.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 396.

Çankırı'ya geldiği gün, Alaca'da asilerin bir müfrezeyi esir aldıkları, Çorum'da asilere karşı kullanabilecek bir güç bulunmadığından gerekli tedbirlerin alınması acil olarak istenmişti. Bu gelişmeler karşısında 24 Haziran 1920'de Çankırı'dan ayrılan Refet Bey topladığı kuvvetlerle İskilip üzerinden Çorum'a hareket etmişti.²⁷⁶ 24 Haziran 1920'de 2. Kuvvei Seyyare (Gezici Güç) Binbaşı İbrahim (Çolak) kuvvetleri, bir süre sonra da 300 süvari ve 350 piyade ile Refet Bey ayaklanma bölgesine yetişmişlerdi. Böylece tehlikeli dönem sona ermiş, küçük asi gruplarının toplanması ve temizlenmesi işi başlamıştı.²⁷⁷

Refet Bey kısa bir süre Çorum'da kalıp düzeni sağlamaya yönelik önlemler aldıktan sonra, 28 Haziran 1920'de Mecitözü'ne, 30 Haziran'da da Zile'ye geçmişti. Geçtiği yerlerde, isyancıları cezalandırmış, güveni sağlayarak düzeni kurmuş ve gerekli tedbirleri aldıktan sonra yeni bir harekete başlamıştı.²⁷⁸

Zile'den sonra yapacağı harekâta bölgede bulunan Çerkez Ethem'in de katılmasını teklif eden Refet Bey'e Genelkurmay Başkanlığı cevap olarak, Çerkez Ethem'in cepheye gönderileceği, kendisinin ise Zile'den Yenihan'a geçmesi, buralardaki asileri temizledikten sonra Akdağmadeni'ne geçmesi bildirilmişti. Bunun için bölgede Refet Bey, 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey ve Binbaşı Cemil Cavit Bey ortak ve koordineli hareket edeceklerdi.²⁷⁹

Zile'den Ortaköy'e hareket eden Refet Bey, yol üzerinde İğdir nahiyesine uğrayarak karışıklıkları yatıştırmış, 5 Temmuz'da Ortaköy'e varmış, 9 Temmuz'da da asilerle çarpışarak Akdağmadeni'ne girmişti. Refet Bey Akdağmadeni'nde iki gün kalarak asayiş sağlayan önlemler almış ve Hükümet organlarına yeniden işlerlik kazandırmıştı. Bu harekâta iştirak eden İbrahim Bey Müfrezesini Akdağmadeni'nde bırakarak Zile'ye geri dönmüştü.²⁸⁰

²⁷⁶ Özdemir, **a.g.m.**, s.973.

²⁷⁷ Ertuna, **a.g.e.**, s.154.; Esengin, **a.g.e.**, s.171.

²⁷⁸ Özdemir, **a.g.m.**, s.973.

²⁷⁹ Aynı yer.

²⁸⁰ Aynı yer.

22 Haziran'da Yunan taarruzun başlaması üzerine geri çağrılan Çerkez Ethem kuvvetleri 9 Temmuz'da Yozgat'ı bırakarak Batı Cephesine gitmek üzere hareket etmişti. Bundan sonra, küçük ölçekteki asi grupların temizlenmesi işi Albay Refet Bey, Binbaşı İbrahim ve 3. Kolordu Komutanı emrindeki kuvvetlere verilmişti. Bu maksatla Genelkurmay Başkanlığı tarafından 6 Temmuz'da bir emir verilmiştir.²⁸¹

Refet Bey Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği 10/11 Temmuz 1920 tarihli telgrafla; Çerkez Ethem'in kuvvetlerinin uğradıkları her yeri talan ettiklerini belirtmiş ve İbrahim Bey kuvvetlerinin de aynı şekilde yağmacılık yaptığı için Akmağdeni civarından uzaklaştırılmalarını ve bu bölgede asilerin yola getirilmesi işinin Selahattin Bey'le kendisine verilmesini teklif etmiştir.²⁸²

Refet Bey'in Ankara'ya yazdığı raporlar ve gözlemleri Ankara'nın kararlarını etkilemişti. Çerkez Ethem'in cepheye çekilmesinden sonra, İbrahim Bey Müfrezesi'nin de düzenli bir şekilde cepheye gönderilmesi için Yozgat'a sevki edildiği Refet Bey'e bildirilmişti. Böylece isyanları bastırmada ve halkın içinde yürütülen faaliyetlerde milisler yerine düzenli askerlere yer verilmeye gayret edilmiştir.²⁸³

Refet Bey, Mecitözü, Ortaköy, Zile, Alaca gibi isyana zemin olan bölgelerin yüzlerce yıldır ihmal edilmiş yerler olmasının, kıymetli ve kabiliyetli müdür ve memur yüzü görmemiş olmasının, telgraf gibi haberleşme imkânları bulunmayan yerler olmasının tesadüf olmadığını, eşkıyalığın burada yıllardır takibata uğramamış olduğunu ve babadan oğula geçen bir meslek halini aldığını, her köyün bir şakisi olduğundan her kim istese bu bölgede başına yüzlerce şaki toplayabileceğini görmüştü.²⁸⁴

Yozgat ve Çorum bölgelerinde etrafa dağılmış ve gücü kırılmış olan isyancıların tekrar toparlanmamaları için takip ve tenkil (uzaklaştırma, tepeleme) harekâtının kesintiye

²⁸¹ Emir metni için bkz. Ertuna, **a.g.e.**, s.157-158.; Esengin, **a.g.e.**, s.172-173.

²⁸² **HTBD**, Yıl: 24, S: 72, Mart 1975, B: 1563.; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, s.120.; Cemil Hakan Korkmaz, **Kurtuluş Savaşı'nın İkinci Cephesi İç İsyancılar**, Altın Kitapları, İstanbul, 2008, s.245.

²⁸³ Özdemir, **a.g.m.**, s.973-974.

²⁸⁴ **a.g.m.**, s.974.

uğramadan devam etmesini isteyen Refet Bey'e, 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'le uyumlu hareket ederek Yenihan, Zile bölgesinde takibatı sürdürmeleri, bir an evvel Sivas, Yozgat hattını kurmaları ve Orta Anadolu'da asayişî sağlamaları görevinin verildiği bildirilmişti. Harekete geçen Refet Bey ve Selahattin Bey Kadışehir yakınlarında asileri dağıtmışlardı. Kadışehir'den Ortaköy'e dönen Refet Bey, müfrezesini Çorak'ta bırakarak yanında bir kıta süvari ile 23 Temmuz'da Çorum'a dönmüştü.²⁸⁵

Refet Bey Çorum'da 31 Temmuz 1920 tarihini taşıyan bir bildiri yayınlamıştı. Bildiride; silah, cephane ve diğer askerî eşyaya sahip olanların teslim etmelerini, son olaylarda yağma edilmiş ise devlet veya şahıs mallarını en yakın mülki amirliklere teslim etmelerini ilan etmişti.²⁸⁶

Çorum'da bulunduğu sırada Refet Bey ile Ankara arasında birçok yazışma yapılmıştı. Refet Bey'in 31 Temmuz 1920 tarihinde Çorum'dan gönderdiği duygu ve sitem yüklü yazısına cevap, o sırada Genel Kurmay Başkanı olan İsmet (İnönü) Bey'den gelmişti. İsmet Bey Refet Bey'in yazdıklarına hak verdiğini, şaşkınlık içinde olduklarını fakat hataları gördüklerini ve bu sorunları beraber çözeceklerini ifade ettikten sonra, "Şimendifer boyunda iken en büyük buhranlarda hemen sen imdadımıza yetişir idin. Harp dağlara sardığında aynı buhranlara çare bulmak için biz yine seni çağırdık. Fecirlere kadar beklediniz, biz yine sizi aradık. Şu anda da genel vaziyeti beraber görmek için hemen gelmeni çok rica ediyoruz..." demiştir. Bu yazı ile Ankara'ya davet edilen Refet Bey, Çorum'dan 13 Ağustos 1920 tarihinde ayrılarak Ankara'ya hareket etmişti.²⁸⁷ Yapılan takip hareketleri neticesinde asi elebaşlarının büyük bir kısmı ya yakalanmış ya da teslim olmuşlardı. Sonuç olarak bölgede sükûnet 27 Ağustos'a kadar sağlanmıştır.²⁸⁸

Refet Bey, Yozgat ayaklanmasının bastırılması için çaba gösterirken 14 Temmuz 1920 tarihinde idama mahkum edilmiş ve karar Padişah tarafından 25 Temmuz'da onaylanmıştır.²⁸⁹

²⁸⁵ Aynı yer.

²⁸⁶ Aynı yer.

²⁸⁷ Aynı yer.

²⁸⁸ Ertuna, **a.g.e.**, s.154, 157.; Esengin, **a.g.e.**, s.171-172.; **T.C. Tarihi - 1**, s. 397.

²⁸⁹ Turgut Özakman, **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008, s.96.

2.12.4 İçişleri Bakanlığı ve Konya Ayaklanması

18 Ağustos 1920'de Ankara'ya gelen Refet Bey, İzmir Milletvekili olarak TBMM'nin Genel Kurulu'na takdim edilmişti.²⁹⁰ 4 Eylül'de Refet Bey'i 9 oyla geçerek İçişleri Bakanı olan Tokat Milletvekili Nazım Bey'in istifa etmesi²⁹¹ üzerine 6 Eylül 1920'de 131 oy alan Refet Bey, İçişleri Bakanı seçilmişti.²⁹²

Refet Bey'in İçişleri Bakanı olmasından kısa bir süre sonra, Konya eski Valisi Cemal Bey'in ayrılmadan önce Kuvayı Milliye aleyhine yürüttüğü faaliyetler, bir yıl sonra yeni bir ayaklanmaya neden olmuştu. Bozkır ayaklanmasına da katılan Delibaş Mehmet, çoğu asker kaçaklarından meydana gelen beş yüz kişilik bir grupla ilk olarak 2 Ekim 1920 akşamı Çumra'yı ele geçirmişti. Daha sonra Konya'ya yönelen asiler, 3 Ekim'de Konya'yı ele geçirerek hükümete el koymuş, ardından isyan Koçhisar, Karapınar, Karaman, Ilgın, Akşehir, Seydişehir, Beyşehir, Akseki, Manavgat ve Alanya'ya kadar yayılmıştı.²⁹³

Hükümet, Konya'da ki olayların giderek büyümesi üzerine alınacak tedbirleri görüşmek üzere toplanmıştı. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, kendi sorumluluk bölgesi içinde olan isyanın Refet Bey tarafından bastırılması gerektiğini söylemişti. Mustafa Kemal Paşa da iyi bir asker ve komutan olması, İçişleri Bakanı olduğu için tüm ülkenin asayişinden sorumlu olması ve tüm yetkilere sahip olması nedeniyle Refet Bey'in gitmesini uygun bulmuştu. Refet Bey İçişleri Bakanlığının çok önemli bir görev olduğunu söyleyerek istifa etmişti. Ancak ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen İçişleri Bakanı Refet Bey'in istifası kabul edilmemiştir.²⁹⁴

²⁹⁰ Çoker, **a.g.e.**, C: 3, s.520.

²⁹¹ Refet Bey'in 89 oyuna karşılık Nazım Bey 98 oy almıştı. (Atatürk, **Nutuk**, s.341); Atatürk, Nazım Bey'in değişik siyasi oluşumlarla temas halinde olduğu ve yabancı çevrelere de casusluk yaptığı için kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı olarak kabul etmediğini ve istifaya mecbur ettiğini ifade etmiştir. (Atatürk, **Nutuk**, s.341-342.) Çerkez Ethem, bazı milletvekilleri, hatta bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın ricası üzerine Hacı Şükrü Bey ile Nazım Bey'e görüş ve selamlarını gönderdiğini ve istifasını sağladığını ifade etmiştir. (Çerkez Ethem, **Çerkez Ethem'in Hatıraları**, Dünya Yay., İstanbul, 1962, s.102-106.; Kutay, **a.g.e.**, s.212-213.)

²⁹² **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; Demirel, **a.g.e.**, s.175-176, 181.; Stanford J. Shaw, **From Empire To Republic Volume III-1**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.1099.

²⁹³ Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, AKDITYK AAM, Ankara, 2002, s.187.; Ertuna, **a.g.e.**, s.187-191.; Esengin, **a.g.e.**, s.187-205.; A.Avanas, **a.g.e.**, s.120-122.

²⁹⁴ **TBMM GCZ**, C: 1, s.277.; Çoker, **a.g.e.**, C: 1, s.576-577.; İbrahim Sadi Öztürk, **Ulusal Kurtuluş Mücadelesine İç İsyenlar**, Fark Yayınları, Ankara, 2007, 295-297.

6 Ekim 1920 sabahı, asiler bütün kuvvetleriyle, Horozluhan bölgesinde bulunan Binbaşı Derviş Müfrezesine taarruz etmiş, ancak bir süvari alayı ile Ankara'dan gelen Refet Bey'in çarpışmaya katılmasıyla asiler bozguna uğramıştı. Böylece birkaç çarpışmadan sonra 6 Ekim'de Konya'ya girilmiş, dağınık halde kaçan asiler takip hareketiyle ağır kayıplara uğratılmış ve asiler Konya'nın doğusuna çekilmişlerdir.²⁹⁵

Konya'ya giren Albay Refet, ilk iş olarak Ankara'ya bölge hakkında bilgi vermiş, hükümet otoritesini yeniden kurmuş ve kesilen muharebe irtibatlarını tesis etmeye başlamıştı. Asayiş ve huzuru sağlamak maksadıyla şehirde sıkıyönetim ilan ederek sıkıyönetim mahkemesi ile zarar ve ziyanı tespit için de komisyon kurdurmuştur. Aynı zamanda tenkil için bölgeye gelmekte olan milli kuvvetlere bundan sonra yapılacak işler hakkında emir ve direktifler vermişti.²⁹⁶

Çok geniş bir sahayı kapsayan ayaklanma üç bölüme ayrılmıştı. Bu plana göre, Afyonkarahisar'dan Iğın'a kadar olan demir yolu çevresinin asilerden temizlenmesi 12. Kolorduya, Eğridir Gölü çevresi Demirci Mehmet Efe'ye vermiş ve esas ayaklanma bölgesi olan Konya'nın güneyindeki bütün isyancıların tenkil ve temizlenmesini de Refet Bey üzerine almıştı.²⁹⁷

Refet Bey 8 Ekim'de süvari birlikleriyle Çumra yönünde harekete geçerek bölgeyi asilerden temizlemiştir. 9 Ekim'de Karaman'a gitmiş, 11 Ekim'de yapılan çarpışmanın ardından Dinek-Elmasu hattını tutmuş, 12 Ekim'de Boyalı-Sarıköy bölgesini ele geçirmişti. Aladağ-Bozkır istikametinde kaçan asileri takibe devam eden Refet Bey 16 Ekim'de Bozkır'a girmişti. Burada 700 kişilik bir kuvvet bıraktıktan sonra ileri harekete devam eden Refet Bey bir baskın ile 18 Ekim'de Seydişehir'i, 19 Ekim'de Beyşehir'i ele geçirmiş ve Seydişehir ile Beyşehir'de 50 kadar asiye yakalayarak idam ettirmişti. Refet Bey, 22 Ekim'de Çığıl üzerine yürüyerek Osman Bey Müfrezesi ile birleşmiş ve 23 Ekim'de Çığıl'da ki ayaklanma tamamen bastırılmıştır.²⁹⁸

²⁹⁵ Ertuna, **a.g.e.**, s.192.; Esengin, **a.g.e.**, s.206-209.; Erdaha, **a.g.e.**, s.296.

²⁹⁶ Ertuna, **a.g.e.**, s.192.; Esengin, **a.g.e.**, s.208-209.; Avanas, **a.g.e.**, s.147.

²⁹⁷ Ertuna, **a.g.e.**, s.193.; Esengin, **a.g.e.**, s.210-211.

²⁹⁸ **HTBD**, Yıl: 25, S: 74, Mart 1976, B: 1605-1606.; Ertuna, **a.g.e.**, s.193-195.; Esengin, **a.g.e.**, s.211-215.; Avanas, **a.g.e.**, s.159-162.; Erdaha, **a.g.e.**, s.296.

Böylece Refet Bey Bolu ve Yozgat ayaklanmalarında olduğu gibi, özellikle Konya ayaklanmasında, süvari kuvvetleri ile ayaklanma bölgesinde yaptığı çevik saldırılar ve cesurane hareketler ile isyanı bastırmakta büyük başarılar göstermişti. İçişleri Bakanı Refet Bey, bu tarihten sonra Konya bölgesinden ayrılarak Ankara'ya esas görevi başına dönmüştür.²⁹⁹

Demirci Mehmet Efe'nin 22 Kasım'da Isparta'ya girmesi ile bu bölge tamamen asilerden temizlenmiş ve harekât sona ermiştir. Delibaş kaçarak Fransızlara teslim olmuş ve ayaklanmaya iştirak eden 250 kadar asi idam edilmiştir.³⁰⁰

2.13 Türkiye Komünist Fırkası

Bu dönemde, Sovyetlerden gelecek bir komünizm tehlikesini engellemek, memleket ve Meclis içinde beliren komünist faaliyetleri kontrol altına almak için ve özellikle Sovyetleri yardım konusunda inandırmak isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 18 Ekim 1920'de Ankara'da "Türkiye Komünist Fırkası" kurulmuştur.³⁰¹

Genel sekreterliğini eski İçişleri Bakanı Hakkı Behiç Bey'in yaptığı partinin kurucuları arasında Fevzi (Çakmak), Ali Fuat (Cebesoy), Kazım (Özalp) Paşalarla, Refet ve İsmet (İnönü) Beyler'in bulunduğu bu danışıklı partide bir de komünist meclisi oluşturulmuştur.³⁰² Çerkez Ethem Hatıralarında Mustafa Kemal Paşa'nın yazdığı bir mektup ile Üçüncü Enternasyonal'e bağlı Ankara'da bir genel merkez kurulduğunu, bu merkezi cemiyete Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey ve Çerkez Ethem'in dahi alındıklarını ve Hakkı Behiç Bey'in de cemiyetin Genel Sekreteri olduğunu bildirdiğini ifade etmiştir.³⁰³

²⁹⁹ Ertuna, **a.g.e.**, s.196.; Esengin, **a.g.e.**, s.215.

³⁰⁰ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, s.179.; Ertuna, **a.g.e.**, s.196-200.; Esengin, **a.g.e.**, s.215-216.; Avanas, **a.g.e.**, s.147-148.; Çaycı, **a.g.e.**, s.187.

³⁰¹ Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, Komünizmle Mücadele Yayınları, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1967, s.303-304, 313.; Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967, s.83-89.; Akal, **a.g.e.**, s.359-366.; Avcıoğlu, **a.g.e.**, 2.Kitap, s.588, 722-724.

³⁰² Atatürk, **ABE**, C: 10, s.81.; Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.509.; Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist**, s.311-313.; Feridun Kandemir, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, s.122.

³⁰³ Atatürk, **ABE**, C: 10, s.83.; Çerkez Ethem, **a.g.e.**, s.108-109.

Türkiye Komünist Fırkası'nın ömrü üç ay kadar sürmüş ve Çerkez Ethem ayaklanması dolayısıyla girişilen solu bastırma dalgasının içinde bu parti de kendiliğinden eriyip gitmiştir.³⁰⁴ Bu parti kurulduğu esnada İçişleri Bakanı olan Refet Bey'in 9 Kasım 1920'de Güney Cephesi Komutanı olduğunu da dikkate alırsak bu partiyle ilgili olarak önemli faaliyetlerinin olmadığını söyleyebiliriz.

Bu parti kurulmadan yaklaşık bir yıl önce Talat Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı Aralık 1919 tarihli mektubunda Refet Bey'i, "Bu zatın aynı zamanda sosyalist cereyanlarını da tetkik ve er geç Avrupa muhitinde pek büyük bir rol oynayacak olan bu cereyanlardan bizlerin suret-i istifademiz hakkında fikir edinilebilir." diyerek yurt dışında Sosyalist Enternasyonal ile ilişkileri yürütmek için çağırmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa, "Refet Bey'i pek mühim olan Denizli cephesindeki kuvvetlere kumandan tayin ettik." diyerek göndermemiştir.³⁰⁵

2.14 Refet Bey'in Güney Cephesi Komutanlığı

2.14.1 Batı Cephesinin Yeniden Düzenlenmesi ve Kuvayı Milliye'nin Tasfiyesi

Yunan işgallerini önlemek için oluşturulan Kuvayı Milliye birliklerinin büyük fedakârlıklarına karşın eğitilmiş ordular karşısında yetersiz kaldıkları anlaşılmıştı. Aynı zamanda Kuvayı Milliye'den olan bazı komutan ve şahısların uyguladıkları baskı ve keyfi davranışlar halk arasında sızlanmalara yol açmıştı. Bu nedenlerle TBMM Hükümeti kurulduktan sonra bu birliklerin düzenli ordu içine alınmaları öngörülmüştü.³⁰⁶

22 Haziran 1920'de başlayan Yunan genel taarruzu ile Balıkesir ve Bursa'nın düşmesi üzerine TBMM'nde büyük tepkiler oluşmuş ve komutanlar sorumlu tutularak cezalandırılmaları istenmişti. Mustafa Kemal Paşa komutanların kabahati olmadığını, yeterince asker, silah ve malzeme bulunmadığını, oysa Yunan ordusunun İtilaf Devletleri tarafından silahlandırılmış ve donatılmış olduğunu, milis kuvvetleri

³⁰⁴ Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, s.89.

³⁰⁵ Akal, **a.g.e.**, s.157.

³⁰⁶ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, s.230.

ile Yunan Ordusunun durdurulamayacağını belirterek, TBMM'nin gerçek anlamda bir orduya sahip olması gerektiğini söylemişti. Bunun sağlanabilmesi için Kuvayı Milliye'nin düzenli ordu haline dönüşmesi ve kısmi seferberlik yapılması gerekiyordu. Meclis'in kararı üzerine düzenli ordu kurulmasına başlanmıştır.³⁰⁷

Kuvayı Milliye'nin tasfiyesiyle ilgili bir gelişme de Gediz Harekatı idi. Gediz'deki Yunan kuvvetlerini yok etmek maksadıyla 24 Ekim'de Batı Cephesi Komutanlığınca girişilen Gediz saldırısında da umulanın aksine başarısızlığa uğranılmıştı. Bu olumsuz gelişmeler Batı Cephesinde köklü bir düzenlemeyi kaçınılmaz kılmıştı. Ordu komutanları ve subaylar bu saldırıda Çerkez Ethem kuvvetlerinin ciddi bir biçimde savaşmadıklarını söylerlerken, o ve kardeşleri, başarısızlığı ordu birliklerine yüklemeye çalışmışlardı. Böylece milli kuvvetlere komuta edenler arasında görüş ayrılıkları da belirgin hale gelmiş ve düzenli ordu ile Kuvayı Milliye anlayışları bir sürtüşmeye dönüşmüştür.³⁰⁸

Bunun üzerine Batı cephesinde başarılı olamayan Ali Fuat Paşa Ankara'ya çağrılmış ve yeni açılmasına karar verilen Moskova Elçiliğine atanmıştı. Onun cephe komutanlığından alınmasından bir gün sonra da Hükümetin daha önce verdiği düzenli ordu kurma kararını gerçekleştirmek amacı ile toplanan Bakanlar Kurulu, 9 Kasım 1920'de şu emir ve komuta değişikliği kararını vermişti. "Batı Cephesi aşağıdaki şekilde iki kısma ayrılmıştır. Kuzey Cephesi³⁰⁹; İzmit, Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya sancaklarını kapsar. Kuzey Cephesi Komutanlığını, seferde ordu komutanlığı yetkisiyle Genelkurmay Başkanı Albay İsmet üzerine almıştır. Güney Cephesi; Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Menteşe ve Antalya sancakları ile Konya ili, Silifke ve Niğde sancaklarını ve Adana Merkez sancağını kapsar. Güney Cephesi Komutanlığını, seferde ordu komutanlığı yetkisiyle İçişleri Bakanı Albay Refet üzerine almıştır." Genelkurmay Başkanlığına da Milli Savunma Bakanı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın ve İçişleri Bakanlığına Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in

³⁰⁷ Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 453.

³⁰⁸ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, s.230-231.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 454-455.

³⁰⁹ İsmet Paşa'nın teklifiyle Kuzey (Şimal) Cephesi tabiri Batı (Garp) Cephesi olarak değiştirilmiştir. (**HTVD**, Yıl:14, S: 52, Haziran 1965, B: 1199.)

vekâlet etmesi uygun görülmüştü.³¹⁰ Güney Cephesi Komutanı Refet Bey, İçişleri Bakanlığını muhafaza edecek, özellikle bölgesinde asayişî sağlayacak ve halktan hayvan ve malzeme toplamak suretiyle, hızla süvari teşkilatını oluşturacaktı.³¹¹

Bu yeni düzenlemede bütün milli kuvvetlerin ordu kuruluş ve kadroları içinde yer alması da kararlaştırılmıştı. Buna göre Kuvayı Seyyare de bir tümene dönüştürülecekti. Ancak bu düzenlemenin karşısına başlıca iki engel çıkmıştı: Askerlik hizmetinden kaçmalar ve Kuvayı Seyyare adını almış olan Kuvayı Milliye birlikleri komutanlarından bir kısmının, başka bir komuta altına girmek istememeleri. Özellikle Çerkez Ethem ile Demirci Efe ile giderilemeyen görüş ayrılıkları ve giderek artan sürtüşmeler, başka etkenlerin de eklenmesiyle sonunda her ikisini de ayaklanmaya kadar sürüklemişti.³¹²

2.14.2 Demirci Mehmet Efe Ayaklanması

Güney Cephesi Komutanlığı'na getirilen Refet Bey'e Konya bölgesinde hızla yeni süvari birlikleri kurması da emredilmişti. Refet Bey verilen direktifler doğrultusunda, kendi bölgesinde bulunan Demirci Mehmet Efe³¹³, Sarı Efe ve Yörük

³¹⁰ **BCA**, S: 336, D: 38-7, F: 30..18.1.1, Y: 1.18..13.; **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; **HTVD**, Yıl: 14, S: 52, Haziran 1965, B: 1197.; İzzet Öztoprak, “*Düzenli Ordunun Kuruluşu*”, **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1985, s.272. Merkezi Konya’da olmak üzere kurulan Güney cephesi; 8., 23. Tümenler ve Ulaştırma Taburundan oluşan 12. Kolordu ile Bağımsız 41. ve 57. Tümenler, Karaman’da bulunan 7. Atlı Piyade Tümeni ve tümen emrinde olmak üzere kuruluş halinde bulunan 5. ve 6. Süvari Alayları, Bağımsız Topçu Taburu ve Cephe bağlı birliklerinden kurulmuştu. Bir süre sonra 7. Atlı Piyade Tümeni lağvedilmiş, yerine 2. Süvari tümeni verilmiş, ayrıca 1. ve 2. Süvari Alaylarından oluşan 1. Süvari Tümeni de Güney Cephesi emrine verilmiştir. (**TİH**, C: 7, s.591.)

³¹¹ Kandemir; **Siyasi Dargınlıklar**, C: 1, s.64–66.

³¹² Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, s.230-231.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 453-454.

³¹³ Demirci Mehmet Efe, I. Dünya Savaşı sırasında kendisine karşı yapılan onur kırıcı bir muameleden dolayı bulunduğu yerden kaçarak dağa çıkmış ve topladığı 200 kişilik çete ile Aydın, Nazilli, Denizli, Ödemiş dolaylarında eşkıyalık yaparak ün salmıştı. Yunanlılar Nazilli’ye girdiğinde yaptıkları cazip teklifleri geri çevirerek Kuvayı Milliye içinde yer almış ve 5 Ekim 1919’da kendisine “Aydın Cephesi Umum Kuvayı Milliye Komutanı” unvanı verilmişti. (Ertuna, **a.g.e.**, s.202-203.; Sındırgılı Süreyya (S.Örge Evren), **Denizli Vakası ve Demirci Mehmet Efe**, Atatürk Kütüphanesi: 15, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.7.) Olayları bizzat yaşayan Rahmi Apak, Demirci Mehmet Efe’yi “... dağdan inmiş bir şaki olmasına karşın, vatanını ve milletini seven kahraman bir Türk’tür. Her dağda gezen insan gibi hassas ve herkese karşı şüphe duymaktadır. Hükümeti ve inzibatı sevmez. Askerlik ve subaylardan çekinir ve güvenmez. Kültürü az olup, şaşırabilir. Fakat düşmana ve Yunan’a karşı her zaman düşmandır.” şeklinde ifade etmektedir. (Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, AKDITYK TTK Yay., Ankara, 1990, s.216.)

Ali Efe gibi milli müfrezeleri ordu kuruluşu içine alarak düzenlenmelerini uygun bir şekilde yapma hazırlıklarına ve süvari birlikleri kurma teşebbüslerine süratle başlamıştı.³¹⁴ Bunun için hızlı ve ani kararlarla asker elbisesi giydirerek milli kuvvetleri ordu teşkilatına almış ve onlara nizami birlik eğitimleri yaptırmaya başlamıştı.³¹⁵ Refet Bey, ilk önce, elindeki atlı takip kollarından ve atlı piyade tümenlerinden faydalanarak, 1. ve daha sonra da 2. Süvari Gruplarını kurmuştu.³¹⁶ Düzenli ordu kurulması aşamasında milis kuvvetlerinin de lağvedilmesi yönündeki Refet Bey'in telkin ve teklifleri milli kuvvet komutanlarınca iyi karşılanmıştı.³¹⁷

Refet Bey, 22–23 Kasım 1920'de Demirci Mehmet Efe'ye “ ... Artık milis teşkilatının şimdiye kadar olduğu gibi devamına sebep ve mahal kalmamıştır. Şimdiye kadar bunların gördüğü vazifeleri, şimdiden sonra ordu göreceğinden, Kuvayı Milliye teşkilatı lağvedilmiştir...”³¹⁸ şeklinde başlayan şifreli bir telgrafla, Isparta'da bulunan Demirci Mehmet Efe'yi merkezi Konya'da bulunan Atlı Takip Kuvvetleri Komutanlığına atayarak ordu birlikleri arasında hizmete girmesini istemişti. Buna göre emrindeki kuvvetlerden yaşları uygun olanlar ve geçmişte suç işlememiş olanlardan 300 kişilik bir süvari alayı kurularak, geri kalanlar silahlarıyla birlikte ikmal eri olarak 57. Tümen emrine verilecek, çağ dışı olanlarla suç işlemiş olanlar terhis edileceklerdi. Bununla birlikte, Güney Cephesi Komutanlığı emrine girecek olan Efe'nin, başka makamlarla yazışma yapmaması da öngörülmüştü.³¹⁹

Başlangıçta bu emri kabul eden Demirci Mehmet Efe, sonradan Çerkez Ethem'in kışkırtmalarına kapılmış ve bu atamayı ret etmişti. Isparta yöresinde keyfi bir yönetim kurmuş bulunan Çerkez Ethem'in gönderdiği haberlerden iyice kuşkulanan Demirci Mehmet Efe, dağınık bulunan kuvvetlerini toplamaya başlamıştı. Refet Bey aynı tarihlerde Çerkez Ethem'in de ayaklanma durumunda

³¹⁴ Ertuna, **a.g.e.**, s.204.; Esengin, **a.g.e.**, s.260-261.

³¹⁵ Nurettin Türsan, **1. Askeri Tarih Semineri Bildirileri – 3 (Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi)**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1983, s.49.

³¹⁶ Ertuna, **a.g.e.**, s.204.

³¹⁷ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, s.232.; Esengin, **a.g.e.**, s.261.

³¹⁸ Kobal, **a.g.m.**, s.84.

³¹⁹ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, s.232.; Ertuna, **a.g.e.**, s.205.; Esengin, **a.g.e.**, s.261-262.; Aydın, **a.g.e.**, s.370.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 457-458.

olması ve iki tarafın birleşme ihtimalinin ortaya çıkması karşısında, Demirci Mehmet Efe'ye karşı acil bir önlem ile ayrı bir harekât yaparak tasfiye etmeyi planlamıştı.³²⁰

Refet Bey, 12. Kolordu Komutanına yazdığı 6 Aralık 1920 tarihli emirle, "... Demirci Mehmet Efe'nin durumunun şüpheli olduğunu ve Çerkez Ethem ile hareket edebileceğini..." bildirerek Demirci Efe'ye karşı yapılmasını düşündüğü harekât hakkında görüşlerini sormuştu. 12. Kolordu Komutanı da, gönderdiği cevapta, "... Demirci Efe'yi bir an önce yok etmek gereklidir... Efe, yüksek emrinizle hareket etmeyecek olursa derhâl yola getirilmesinin en uygun..." olduğunu belirtmiştir.³²¹

Olaylar bu şekilde sürerken, Refet Bey, Efe'nin yok edilmesi hakkındaki düşünce ve kararını Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgrafla bildirmişti. Bu telgrafta, "... Önümde düşman, arkamda isyan bölgesi, etrafımda Kuvvei Seyyare, Yörük Ali ve Demirci Efe olduğu halde sizin düşündüğünüz şekilde beklemeye olanak yoktur. Demirci'yi, siyasi bir şekilde bu işin dışında bırakmaya çalışacağım. Fakat en iyi çare hemen harekete geçmek..." olduğunu teklif etmiştir.³²²

Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'e verdiği karşılıklı alınacak bazı tedbirleri sıraladıktan sonra "... Kuvvei Seyyare işinin siyasi ve idari bir tarzda, Meclise ve kamuoyuna karşı bizi haklı ve kanuni gösterecek bir şekilde çözülmesinin gerektiği kanısındayım..." demişti.³²³ Bunun üzerine olayları yakından takip eden Refet Bey 10 Aralık 1920 tarihli telgrafla, Demirci Efe ile Çerkez Ethem'in anlaşmak için aralarında haberleştiklerini, Batı Cephesinin Kütahya'ya hareketi bir süre daha geciktirilecek ise, süvarileriyle güneye hemen harekete geçmek istediğini bildirerek Ankara'nın bu hareket tarzı hakkında ne düşündüğünü sormuştur.³²⁴

³²⁰ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, s.232-233.; Kobal, **a.g.m.**, s.84.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 458.

³²¹ Refet Bey'in 6 Aralık 1920 tarihli emri ve 12. Kolordu Komutanı'nın cevabı için bkz. Ertuna, **a.g.e.**, s.206-207.; Esengin, **a.g.e.**, s.263-265.; Korkmaz, **a.g.e.**, s.224.

³²² Ertuna, **a.g.e.**, s.208.; Esengin, **a.g.e.**, s.265-266.; Türsan, **a.g.e.**, s.49.; Korkmaz, **a.g.e.**, s.225.

³²³ Ertuna, **a.g.e.**, s.208.; Esengin, **a.g.e.**, s.266.

³²⁴ Ertuna, **a.g.e.**, s.208-209.; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, s.342-343.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Refet Bey'e karşılık olarak aynı tarihte yazdığı emirle, Demirci Mehmet Efe'nin ortadan kaldırılması için, Refet Bey'in görüşüne katıldığını ve önerisinin uygun olduğunu bildirmiştir.³²⁵

Güney Cephesi Komutanı Refet Bey, 11 Aralık 1920'de emrindeki süvarilerle birlikte güneş battıktan sonra, Demirci Mehmet Efe ayaklanmasını bastırmak için güneye hareket etmişti. Gizliliği sağlamak için harekâtın Yunanlılara karşı yapılacağı etrafa duyurulmuş ve yürüyüşler geceleri yapılmıştı. O günlerde, Demirci Efe'nin kuvvetleri yarısı süvari olmak üzere 800 kadardı. Refet Paşa'nın kuvvetleri ise 700 kişi idi.³²⁶

16 Aralık 1920'de günün ağarmasıyla beraber, Demirci Efe'nin bulunduğu İğdecik köyü basılmıştı. Fakat arazi engebeli olduğu için, bütün istikametler tam olarak kapatılamamıştı. Demirci Efe'de hükümet kuvvetleriyle çarpışmak yerine boş kalan yerden birkaç adamıyla beraber çekilmeyi tercih etmişti.³²⁷

Baskın neticesinde; Demirci Mehmet Efe direnmeden Uluborlu'ya çekilmiş, kuvvetleri de köylere dağılmıştı. 18 Aralık'a kadar 700 çeteci yakalanmış ve yakalananlardan yaşları uygun olanlar tertip edildikleri birliklere yollanmak üzere hükümete teslim edilmiş, diğerleri de, Cephe Komutanlığı tarafından ellerine bir belge verilerek terhis edilmişlerdi. Refet Bey 25 Aralık'ta bastırma harekâtını bitirmiş, Demirci Efe de 30 Aralık 1920'de emrindekilerle birlikte teslim olmuştu. Kendisinin Karacasu ilçesinin Dualar köyünde oturmasına izin verilmiş, ancak bir süre gözetim altında tutulmuştur.³²⁸ Demirci Mehmet Efe olayı bu şekilde sonuçlanmış ve bölgede güvenlik sağlanmış, Refet Bey de diğer bölgelerde görev yapmak için serbest kalmıştı. Refet Bey'in durumu yakından iyi bir şekilde takip ederek değerlendirmesi ve zamanında harekete geçerek Demirci Mehmet Efe olayını sonuçlandırması, müteakip harekât için çok faydalı olmuştur.

³²⁵ Ertuna, **a.g.e.**, s.209.; Esengin, **a.g.e.**, s.267-268.

³²⁶ Ertuna, **a.g.e.**, s.210.; Esengin, **a.g.e.**, s.268.

³²⁷ Ertuna, **a.g.e.**, s.210.; Esengin, **a.g.e.**, s.269.; Selek, **a.g.e.**, 1.Cilt, s.393.

³²⁸ **HTBD**, Yıl: 24, S: 73, Eylül 1975, B: 1588.; Ertuna, **a.g.e.**, s.211-212.

Demirci Mehmet Efe olayından sonra Refet Bey hakkında bazı söylentiler çıkmıştır. Bu söylentiler de Refet Bey'in Demirci Efe'nin kaçmasına göz yumduğu ve baskından sonra Demirci Efe'ye ait para ve birçok değerli silahına el koyduğu rivayet edilmiştir.

Demirci Efe'nin kaçması ile ilgili olarak; bazı kişilere göre arazinin engebeliğinden istifade ederek kaçmayı başarmış veya onu köylüler kaçırmıştır. Diğer bir söylentiye göre ise daha önceki hizmetleri ve Denizli bölgesinde daha önce Refet Bey'le beraber çalışmasından ötürü, Refet Bey onu yok etmek yerine zararsız hale getirmeyi istemiş, bu nedenle bir gün önceden Demirci Efe'ye telefon ile haber vererek kaçmasına göz yummuştur.³²⁹

Refet Paşa 1956 yılında yaptıkları görüşmede, İğdecik Baskını'nı yapan Şerif Bey'e "Evet. Demirci Efe'yi ben kaçırttım." demiştir.³³⁰ Bizce de Refet Bey gibi bir komutan istese, Demirci Efe'nin nasıl kaçabileceğini bilir ve buna göre de tedbir alabilirdi. Fakat Demirci Efe'nin hizmetlerinden dolayı ve eğer kaçmasını engellediği takdirde çıkabilecek çatışmada iki tarafın da vereceği büyük zayıf nedeniyle kaçmasına göz yummuştur. Bu sayede daha önce gördüğümüz düzensiz bir şekilde başlayan ayaklanmalarda bile ortaya çıkan kanlı tablo, 800 kişilik bir kuvvete ve büyük bir tecrübeye sahip Demirci Efe olayında yaşanmamıştır. Bu sayede, Batı Cephesinde Çerkez Ethem'den sonra en büyük milis kuvvetine sahip olan Demirci Mehmet Efe ve kuvvetleri, kan dökülmeksizin ve kuvvet israf edilmeksizin ortadan kaldırılmıştır.

Demirci Efe'nin servetine el konulması hakkında Mecliste görüşme yapılmıştır. Refet Bey kendisine yapılan suçlamalara karşı yaptığı konuşmasında; "... Demirci hata etti, fenalık yaptı; fakat huzurunuzda itiraf ediyorum Demirci benim arkadaşımdır, onunla sekiz sene gezdim... Demirci'nin fenalığı da fenadır, fakat Demirci'den daha çok etrafında bulunan aydın kişilerin kabahatleri vardır... İşin ilk gününde orada kendi kendilerine bu müdafaaı tertip eden

³²⁹ Esengin, **a.g.e.**, s.271.; Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, 4.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.517.

³³⁰ Güralp, **Kurtuluş Savaşı'nın İçyüzü**, s.104.

insanları takdir etmelidir. Bence bunların hepsi büyük insanlardır... “ diyerek Demirci Efe hakkındaki düşüncelerini ifade etmişti.³³¹

Demirci Efe'nin el konulan servetiyle ilgili olarak, Demirci'ye ait kasayı ilkin Isparta hükümet yetkililerine teslim ettiğini, ama daha sonra Demirci Efe'nin Isparta'ya baskın yaparak orada kasayı almak için kötülük yapabileceğini düşünerek kasayı saydırarak geri aldığını ve Demirci Efe'nin her şeyini koruma altına aldığını söylemişti. Demirci Efe'nin müsaade edildiği gibi sakin bir hayat yaşamaya başlamasıyla önce eşi ve çocuklarını ardından değerli eşyalarını iade ettiğini ve Demirci Efe ihtiyaç hissettikçe parasını kendisine verdiğini ifade etmiştir.³³²

2.14.3 Çerkez Ethem Ayaklanması

Çerkez Ethem, Rauf Bey'in teşvikiyle Yunanlılara karşı silahlı direnişe geçerek Salihli yöresinin hâkimi durumuna gelmişti.³³³ Daha sonra Kuvvei Seyyare adı verilen kuvvetleriyle Anzavur kuvvetlerinin dağıtılması, Düzce, Adapazarı ve Yozgat isyanlarının bastırılmasında büyük hizmetleri olmuştu. Ancak düzenli ordu kurulması sırasında kuvvetlerinin dağıtılmasını kabul etmeyerek, ağabeyleri Tevfik ve Reşit Beylerle beraber Ankara Hükümeti'ne karşı cephe almıştı.³³⁴ Çerkez Ethem ve kardeşlerinin TBMM otoritesi dışına çıkmak istemelerinde çeşitli etkenler rol oynamıştır. Bu etkenlerin bir kısmında Refet Bey'in de adı sık sık geçmektedir.³³⁵

³³¹ TBMM GCZ, C: 2, s.878.

³³² TBMM GCZ, C: 2, s.874-890., Erikan, a.g.e., s.516.

³³³ Çerkez Ethem, Bandırma'da yerleşmiş olan Ali Bey'in en küçük oğluydu. Kardeşleri Saruhan (Manisa) milletvekili Reşit ve Yüzbaşı Tevfik Beylerdi. Çerkez Ethem, Mondros Mütarekesinden sonra İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu kaçırap 50.000 lira fidye parası istemesi ile meşhur olmuştu. (Kutay, a.g.e., s.37-45, 58-60.)

³³⁴ Ertuna, a.g.e., s.212-213.

³³⁵ Geniş bilgi için bkz. Ertuna, a.g.e., s.214-223.; Kobal, a.g.m., s.84-85.; Ş.Turan, Türk Devrim Tarihi, 2.Kitap, s.235-236.

Çerkez Ethem'le Refet Bey'in aralarının açılması Yozgat ayaklanmasının bastırılması sırasında başlamıştır. Refet Bey, Yozgat'taki isyan için görevlendirilmesinin ardından yolda kendisine katılanlarla yaklaşık 150 kişilik bir kuvvetle Çorum'a varmış ve elindeki kuvvete göre tedbirli bir şekilde hareket etmişti. Çerkez Ethem ise, Refet Bey'i kaçırmak hareket ederek 300 kişilik müfrezesiyle Çorum'da gizlenmekle itham etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya bölgedeki diğer komutanları da küçümseyen ifadelerle hoşnutsuzluğunu belirten bir telgraf göndermişti.³³⁶

Yozgat'ta büyük isyanın ardından kalan küçük grupları dağıtmak ve asayiş tesis etmek için çaba gösteren Refet Bey, halkın şikayeti üzerine bölgede incelemeler yaparak, Çerkez Ethem tarafından asker toplaması için görevlendirilen şahısları bölgeden uzaklaştırmıştı. Ayrıca Yozgat isyanının bastırılmasından kısa bir süre sonra Ankara'ya dönen ve İçişleri Bakanı olan Refet Bey'in Çerkez Ethem kuvvetlerine katılmak üzere Batı Cephesine giden gönüllüleri Ankara'dan geri çevirdiği iddia edilmişti. Kuvvei Seyyare Komutanı Ethem, yasa dışı olan bu şekildeki asker toplamasının engellenmesini normal karşılamamış ve Refet Bey'e sert ve küçültücü bir ifade ile yazdığı telgrafla hakarete de yeltenmişti.³³⁷ Bu gelişmeler doğal olarak Çerkez Ethem ile Refet Bey'in arasının açılmasına neden olmuştur.

9 Kasım 1920'de Bakanlar Kurulu'nun, Batı Cephesi Komutanlığı'nın ikiye ayrılması ve milli kuvvetlerin ordu kuruluş ve kadroları içine alınması hakkında aldığı karar Çerkez Ethem ve kardeşleri üzerinde iyi bir etki yapmamıştı. Tefik Bey, İsmet Bey'e yolladığı 27 Kasım 1920 tarihli yazıda, "... Kuvvei Seyyare ne bir tümen, ne de bir düzenli kuvvet biçimine sokulamaz... Kuvvei Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi gelişigüzel yönetilmesi zorunludur..." sözleriyle düzenli ordu birliklerine katılmayı kabul etmediklerini açıkça ifade etmişti.³³⁸ Bilhassa bu düzenlemeyle, Refet Bey'in Güney Cephesi Komutanlığına atanmasını istemiyorlardı.

³³⁶ TBMM GCZ, C: 1, s.279.; Çoker, a.g.e., C: 1, s.578-579.; Ç.Ethem, a.g.e., s.63-65.; Öztürk, a.g.e., s.300.

³³⁷ TBMM GCZ, C: 1, s.278.; Ertuna, a.g.e., s.215.; Çoker, a.g.e., C: 1, s.577-578.; Öztürk, a.g.e., s.297-299.

³³⁸ Yunus Nadi; **Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti**, Atatürk Kütüphanesi: 16, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.26-27.; HTBD, Yıl: 24, S: 73, Eylül 1975, B: 1574. ; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 459.

Çerkez Ethem, Ankara’da Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı özel bir görüşmede, cephedeki son gelişmelerden bahsetmiş ve Refet Bey’e güveni olmadığını söylemişti. Ethem ve bu düşüncede olanlar, cephenin ikiye bölünmesinde sakınca olduğu fikrini ileri sürerek bütün cephenin Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet’e verilmesi gerektiğini belirtmişler ve Refet Bey’in kuvvetli olmasından Kuvayı Milliye Komutanlarının korktuklarını söylemişlerdir.³³⁹

Çerkez Ethem, bu atamaları Kuvvei Seyyare ve kendisi aleyhinde bir planın uygulamaya konmasına bağlamış ve bunun için İstiklal Mahkemesinde yargılanması gereken Refet Bey’i Güney Cephesi Komutanı olarak görevlendirdiklerini iddia etmiştir.³⁴⁰

Çerkez Ethem hatıralarında; “Yozgat ayaklanmasını bastırıp cepheye gitmek için bölgeden ayrılmasının ardından Yozgat ve Alaca’ya gelen Refet Bey’in, kendisinin affederek ellerine belge verdiği kişilere hakaret ederek belgelerin geçersiz olduğunu söylediğini... Refet Bey’in bu yanlış hareketi üzerine Gediz Muharebesi esnasında bu bölgeden gönüllü gelen 500 kişilik müfrezeden 150 kişinin geri kaçtığı için Gediz’de mağlup olduklarını ve kaçakların Alaca’da tekrar asayiş bozduklarını... Bu gelişmeler üzerine Refet Bey’le ilgili iddiaları Eskişehir İstiklal Mahkemesine bildirip, Meclis Başkanlığını da haberdar ettiğini... Araya Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey’in girmesi üzerine davanın ertelenmesine müsaade ettiğini... Fakat ertelemenin sona ermesine doğru Refet Bey’in kasıtlı olarak Güney Cephesi Komutanlığına atandığını...” ifade etmiştir.³⁴¹

Mustafa Kemal Paşa, başına buyruk davranmakla birlikte cephede ve cephe gerisinde yararlı hizmetler görmüş olan Çerkez Ethem ve ona bağlı olan Kuvvei Seyyareyi elde tutabilmek için baş gösteren anlaşmazlıkları gidermeye çalışmıştı.

³³⁹ Öztoprak, **a.g.m.**, s.275.; Ertuna, **a.g.e.**, s.215-216.

³⁴⁰ Ç.Ethem, **a.g.e.**, s.121-123.

³⁴¹ Ç.Ethem, **a.g.e.**, s.126-133.; Kutay, **a.g.e.**, 297-299, 313-316.; Korkmaz, **a.g.e.**, 245-246, 256-257.

Çerkez Ethem'in ağabeyi Reşit Bey ile bazı milletvekilleriyle bir toplantı yaparak düzenli ordu kurmanın gerekliliğini anlatmaya çalışmış, fakat bir sonuç alınmamıştı. 3 Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa yanında Çerkez Ethem ve bir heyetle durumu yerinde görmek ve açıklamak için Batı Cephesine gitmek üzere yola çıkmışlar, ama Çerkez Ethem Eskişehir'de gizlice ayrılarak kuvvetlerinin başına geçmişti.³⁴² Mustafa Kemal Paşa 5 Aralık 1920'de İstanbul Hükümeti'nin temsilcileri İzzet ve Salih Paşalarla buluşup, onları zorla Ankara'ya götürdüğü sıralarda, Ethem ise Padişah'a bağlılık bildiren telgraf çekmişti.³⁴³ Çerkez Ethem ve kardeşlerinin TBMM Hükümetine karşı tavırları bunlara benzer birçok olay ile ortaya çıkmıştı.³⁴⁴

Bu gelişmelere rağmen Bakanlar Kurulu'nun 22 Aralık 1920 tarihli toplantısında Çerkez Ethem'i ikna etmek için bir Nasihat Heyeti gönderilmesi uygun görülmüştü. Refet Bey ise Genelkurmay Başkanlığına, Kuvvei Seyyare'nin Kütahya ve Gediz'de toplanmakta olduğu ve Heyet'in geri dönüşünü beklemeden Kütahya'nın ele geçirilmesi gerektiğini bildirerek kararlarını sormuştu.³⁴⁵ Heyet, Çerkez Ethem'in isteğiyle Refet ve Fahrettin Beyler'in cepheden alınmalarını önermiş, ancak hükümetçe görüşülen teklif kabul edilemez bulunmuştu.³⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa 27 Aralık'ta Batı ve Güney Cephesi Komutanlarına çektiği şu telgrafla "Kütahya'daki kurulun cevabı Kuvvei Seyyare işinin artık barış ve siyaset yoluyla çözümünün mümkün olmadığını ispat etmiş ve sorunun kuvvet yoluyla çözülmesi gereği ortaya çıkmıştır..."³⁴⁷ diyerek Ethem kuvvetleri üzerine hareket emri vermiştir.

27 Aralık tarihli Mustafa Kemal Paşa'nın bu emrinden sonra da Ankara'da tartışmalar ve değişik girişimler olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Aralık 1920 tarihli Meclisin gizli oturumunda bütün ayrıntı ve aşamalarıyla verdiği bilgiler sonunda "kardeş kanı dökülmemesi ve düşmana fırsat verilmemesi" için Ethem ile

³⁴² Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, s.236-237.; Y. Nadi, **Çerkez Ethem**, s.31-32.

³⁴³ Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 460.

³⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, s.237.; **TİH**, 6.C., s.223-228.

³⁴⁵ **HTBD**, Yıl: 24, S: 73, Eylül 1975, B: 1581.

³⁴⁶ Selahaddin Güngör, **Atatürk'e Kafa Tutanlar**, 2. Kitap, Hadise Yayınevi, 1955, s.118-119.

³⁴⁷ **HTVD**, Yıl: 24, S: 73, Eylül 1975, B: 1584.; Atatürk, **ABE**, C: 10, s.192.

anlaşma için bir girişimde daha bulunması görüşü belirmişti.³⁴⁸ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, İsmet ve Refet Beylere bir telgrafla durumu bildirmişti.³⁴⁹ İsmet Bey'de Ethem'e bir telgrafla bundan sonra verilecek emirlere uyarsa TBMM'ce bağışlanacağını bildirmişti.³⁵⁰ Fakat Ethem buna hakaret ve suçlamalarla dolu bir cevap vererek Bakanlar Kurulu kararını da dinlememiş³⁵¹ ve her şeye ve herkese baş kaldırmıştı.³⁵² Mustafa Kemal Paşa 8 Ocak 1921'deki açık oturumda konuyu tekrar dile getirmiş ve Meclise gerekli açıklamalarda bulunmuştur.³⁵³

Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Aralık tarihli beklenen emri ile gerekli hazırlıklar yapılarak Çerkez Ethem'e karşı harekâta başlanılmıştı. 2 Ocak 1921'de Batı Cephesi birlikleri Ethem üzerine Kütahya'dan Gediz yönünde hareket etmişlerdi. 3 Ocak'ta ise Ethem'in emrindeki bazı birlikler, düzenli orduya katılmış, 5 Ocak'ta Ordu birlikleri, Gediz'e girmişlerdi. Refet ve İsmet Beyler'in komutasındaki kuvvetlerin ileri harekâta geçmesi üzerine, Çerkez Ethem kuvvetleri geri çekilmeye başlamıştı. Asilerin yok edileceği bir safhada, Yunanlıların taarruza başlaması³⁵⁴ üzerine Çerkez Ethem kuvvetlerini tespit için zayıf bir tümen bırakılarak harekâta ara verilmiştir. Ethem bu sırada Ağabey'i Reşit Bey vasıtasıyla Yunanlılarla ateşkes imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Kuvvei Seyyare bölgesi olan Gediz, Simav, Demirci, Gördes, Kütahya çevresi Yunanlılar tarafından tarafsız bölge sayılmıştır ve buralarda Yunan harekâtı yapılmayacaktır. Buna karşılık Ethem Türk Milli Mücadelesinden çekilerek isyan edecektir.³⁵⁵

³⁴⁸ 29 Aralık 1920 tarihli Meclis'te ki görüşme için bkz. **TBMM GCZ**, C: 1, s.273-288.; Atatürk, **ABE**, C: 10, s.198-221.; Çoker, **a.g.e.**, C: 1, s.571-590.

³⁴⁹ 30 Aralık 1920 tarihli telgrafi için bkz. Atatürk, **ABE**, C: 10, s.222.; **TİH**, 6.C., s.311.

³⁵⁰ İsmet Bey'in 31 Aralık 1920 tarihli telgrafi için bkz. İnönü, **a.g.e.**, 1.Kitap, s. 237-238.; **TİH**, 6.C., s.312-313.; Y.Nadi, **Çerkez Ethem**, s.103-104.

³⁵¹ Çerkez Ethem'in 01 Ocak 1921 tarihli cevabı telgrafi için bkz. **TİH**, 6.C., s.314-315.

³⁵² Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, s.237-239.; Y.Nadi, **Çerkez Ethem**, s.104-105.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 460-461.

³⁵³ 08 Ocak 1921 tarihli Meclis'te ki görüşme için bkz. **TBMM ZC**, D:1, C: 7, s.224-229.; Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, AKTDYK AAM, Ankara, 2006, s.171-179.; Atatürk, **ABE**, C: 10, s.254-261.; Çoker, **a.g.e.**, C: 1, s.590-596.

³⁵⁴ Yunan taarruzundan kastedilen 6-11 Ocak 1920 tarihli Birinci İnönü Muharebesi'dir.

³⁵⁵ Zeki Sarıhan, **Çerkez Ethem'in İhaneti**, Sistem Ofset Matbaacılık Yayıncılık ve Tic.Ltd.Şti., İstanbul, 1984, s.104.; Görgülü, **a.g.e.**, s.311-312.

6 Ocak'ta başlayan muharebede Yunanlılar ile çarpışmalar devam ederken 11 Ocak 1921'de, asiler Kütahya'yı savunan birliklere saldırmış ve saldırılar üç gün devam etmişti. Kütahya Muharebesi'nin en önemli aşamasında asilerin gerisine taarruz etmesi gerekirken, taarruz etmek için 14 Ocak'a kadar beklemiştir.³⁵⁶

Refet Bey'in emrinde 14 Ocak'ta başlayan takip harekâtı Çerkez Ethem'in Yunanlılara sığınması ve kuvvetlerinin dağılması ile 23 Ocak'ta tamamlanmıştır. Büyük çarpışmaların olmadığı takip ve sonrasında Çerkez Ethem kuvvetlerinin büyük bir kısmı silahlarıyla teslim olmuştur.³⁵⁷

Refet Bey'in 23 Ocak 1921'de takip harekâtının tamamlandığını bildirmesi³⁵⁸ üzerine, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Çerkez Ethem ayaklanmasının bastırılmasında gösterilen büyük yaralılıktan dolayı 24 Ocak 1921 tarihli telgrafla İçişleri Bakanı ve Güney Cephesi Komutanı Refet Bey ve askerlerini, "Asi Ethem'in ve ona bağlı olanların kesin bozgunu ile sonuçlanan ve ordumuzun iç ve dış düşmanlara karşı ezici gücünü kanıtlayan takip harekâtı sırasında kahraman birliklerinizin ezici ve güçlü komutanız altında gösterdiği kudret ve fedakârlığı, ulusal bağımsızlık ve vatanın esenliği adına en büyük bir görev sayar ve başarıdan dolayı yüksek şahsınıza ve kahraman ordunuzun bütün er ve subaylarına en içten tebriklerimi ve teşekkürlerimi sunarım." diyerek tebrik etmiştir.³⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Yunanlılara sığınarak canlarını kurtarmalarını Refet Bey'e borçlu olduklarını ve burada Refet Bey'in kaçamak bir şekilde hareket ettiğini ifade etmektedir.³⁶⁰

³⁵⁶ **TİH II.Cilt Batı Cephesi 3. Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 – 15 Nisan 1921)**, 3.Baskı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1999, s.122-126.; **TİH**, 6.C., s.245-247.

³⁵⁷ **TİH**, 2.C. 3.Ks., s.128-142.; **TİH**, 6.C., s.247-257.; İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.233.

³⁵⁸ 23 Ocak 1921 tarihli rapor için bkz. **TİH**, 2.C. 3.Ks., s.141-142.; **TİH**, 6.C., s.256.

³⁵⁹ **HTBD**, Yıl: 24, S: 72, Mart 1975, B: 1569.; Atatürk, **ABE**, C: 10, s.315.; **TİH**, 2.C. 3.Ks., s.142.; **TİH**, 6.C., s.256-257.

³⁶⁰ Atatürk, **Nutuk**, s.373-375.

Bununla ilgili olarak Çerkez Ethem hatıralarında; “Bazı kumandanlarının karşı taarruz etmek taraftarı olmasına rağmen geri çekilmek suretiyle çarpışmadan kaçındığını... Yunanlılara iltica etmek zorunda kaldığını... Kuvvetlerini Refet Bey tarafına geçebilmeleri için serbest bıraktığını...” ifade etmiştir.³⁶¹

Refet Paşa’da yıllar sonra Çerkez Ethem için, “... Vatan topraklarını terk ederken ne bir kuvvet, ne de düşmanın işine yarayacak malzeme vesaire götürmüştür. Kuvvetinden büyük kısmı bize katıldı ve Kurtuluş Savaşı’nın sonuna kadar sadıkane çalıştılar. Kuvayı Seyyare’nin elindeki silah ve muhtelif malzeme de Kütahya ve Gediz havalisindeki depolarda olduğu gibi durmakta idi. Silahlarıyla teslim olanları sorguladık. Bunların hemen hemen hepsi, Ethem’in kendilerine teslim olmalarını ve ordu emrine girmelerini tavsiye ettiğini...” söylemiştir.³⁶²

Refet Bey’in ağır hareket etmesi sonucu Çerkez Ethem kuvvetleri imha edilmekten kurtulmuş olmakla beraber, bu asilerin birçoğu teslim olarak ilerleyen günlerde Milli Mücadele’ye katkıda bulunmuşlar, diğerleri ise dağılıp gitmiştir. Yunanlılara ise Çerkez Ethem ve kardeşleri ile beraberlerinde ufak bir kuvvet katılmıştır. Sonuç olarak Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin gücü ve deneyimlerini düşünecek olursak çok daha büyük çarpışmaların olması muhtemel bir isyan da kardeş kanı dökülmeksizin bastırılmıştır.

2.14.4 Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri

1920 yılı Aralık ayı sonlarında Çerkez Ethem ve kardeşlerinin TBMM Hükümetine isyan etmesiyle Yunanlılar için elverişli bir siyasal ve askerî durum oluşmuştu. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Yunan ordusu önce Uşak cephesinde şaşırtma harekâtında bulunduktan sonra 6 Ocak 1921 tarihinde, İnönü mevkiine taarruza başlamıştı.³⁶³ Cephedeki gelişmeler üzerine Genelkurmay Başkanlığından gelen emirde, eğer Eskişehir’i korumak imkânsız ise, demir yolunun imha edilerek

³⁶¹ Ç.Ethem, **a.g.e.**, s.170-177.

³⁶² Kutay, **a.g.e.**, s.92-93.

³⁶³ **a.g.e.**, s.462.

Eskişehir'in doğusuna çekilmeleri bildirilmişti. Bununla birlikte İsmet Bey daha geriye gitmeksizin Eskişehir'in batısında savaşı kabul etmişti. 10 Ocak 1921 tarihindeki şiddetli ve çetin çarpışmalar neticesinde Yunan ordusu 11 Ocak 1921 sabahı geri çekilmişti.³⁶⁴ Yunanlılar, I. İnönü Muharebesi'nde asıl taarruzlarını Bursa–İnönü–Eskişehir istikametinde İsmet Bey'in sorumluluk sahasında yapmış, Refet Bey'in bulunduğu güneyden Türk kuvvetlerini tespit etmek için taarruz etmişlerdi.³⁶⁵

Bu muharebelerden sonra Refet ve İsmet Beyler bugüne kadar yapmış oldukları başarılarından dolayı 10 Ocak 1921'de Mirlivalığa³⁶⁶ (Tümgeneralliğe) yükseltilmiştir.³⁶⁷ Memleketin durumu, İçişleri Bakanlığı'nın uzun süre vekâleten idaresine müsait olmadığı gerekçesiyle Refet Bey 18 Mart 1921'de İçişleri Bakanlığı'ndan çekilmiş ve yerine Niğde Milletvekili Ata (Atay) Bey seçilmiştir.³⁶⁸

I. İnönü Muharebesi'nden sonra Bursa-Uşak hattına geri çekilen Yunan kuvvetleri bu mağlubiyetin acısını çıkarmak ve Londra Konferansı maddelerini zorla kabul ettirmek maksadıyla Bursa ve Uşak yörelerinden tekrar ileri harekete başlamışlardı.³⁶⁹

Bursa tarafından ilerleyen Yunan kuvvetlerinin, Bilecik ve Adapazarı'nı işgal etmesi üzerine Türk kuvvetleri İnönü mevzilerine çekilmiş ve 27 Mart'ta burada şiddetli bir muharebe başlamıştı. Uşak yöresinden ileri hareket eden Yunan kuvvetleri karşısında, Güney cephesindeki kuvvetlerimiz Refet Paşa ve Fahrettin (Altay) Bey'in komutasında iki grup halinde geri çekilmeye başlamış ve düşman 28 Mart'ta Afyon'u işgal etmişti. Bununla birlikte İnönü Savaşları daha önemli görüldüğünden Refet Paşa'nın 30 Martta yaptığı teklif üzerine, Ankara'dan verilen emirle Refet Paşa komutasındaki Güney cephesi birliklerinden bir kısmı ve TBMM

³⁶⁴ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, s.240-241.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 463.

³⁶⁵ **TİH**, 2.C. 3.Ks., s.145-246.

³⁶⁶ Mirliva: Tuğgeneral., Fırka (Tümen) Komutanı Mirliva: Tümgeneral.

³⁶⁷ **TİHK**, s.98.; **Cepheden Meclise**, s.69.; Çoker, **a.g.e.**, C: 3, s.520.; **Refet Bele Aile Arşivi**.

³⁶⁸ **ATASE A.**, Kol: İSH, K: 596, G: 162, B: 162-1, 162-2.; Demirel, **a.g.e.**, s.310.

³⁶⁹ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, s.248.

muhafız taburu Batı cephesine kaydırılmıştı.³⁷⁰ 30 Mart'ta Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilen emirde, "Bütün süvari birliklerinin Refet Paşa, genel harekâtın ise İsmet Paşa tarafından yönetilmesi" bildirildi.³⁷¹ İsmet Paşa takviye edilmesinin ardından 31 Mart'ta karşı saldırıya geçmiş ve kanlı çarpışmalardan sonra Yunanlılar 1 Nisan'da geri çekilmeye başlamışlardı.³⁷²

Refet Paşa'nın komutasındaki süvariler, İnönü'deki başarıyı tamamlamak ve taçlandırmak için büyük bir gayret göstermiş ve düşmana kesin darbeyi vurarak düşmanın geri çekilmesini bozulup dağılmaya çevirmişti. Ancak düşman kuvvetli olması nedeniyle tamamen bertaraf edilememiş ve düşmanın Bilecik ve Söğüt'ü yakarak geri çekilmesine engel olunamamıştı.³⁷³

2.14.5 Ashhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri

Yunanlıların, kuzeyden Eskişehir istikametinde yaptıkları taarruzun İnönü mevziinde başarısızlığa uğramasından sonra muharebeyi keserek Bursa bölgesine, başlangıç mevzilerine çekilmeleri; güneyden Afyon doğusuna kadar ilerlemiş bulunan 1. Yunan Kolordusu'nun yan ve gerilerine taarruz imkânı veren uygun bir durum meydana getirmişti.³⁷⁴

Genelkurmay Başkanlığı bu elverişli durumdan faydalanmak amacıyla, Batı Cephesi'nden artırılabilir kuvvetlerle Kütahya bölgesinde kuvvet topladıktan sonra, Refet Paşa'nın komutasında Gediz-Uşak istikametinde taarruz ederek, Yunanlıların bu bölgede de yenilmesini düşünmüş ve buna göre hazırlıklara başlanmıştır.³⁷⁵

³⁷⁰ Atatürk, **Nutuk**, s.393-394.; Selahattin Tansel, **Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar**, C: IV, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s.79-80.; Nuri Köstüklü, "*Milli Mücadele'de Batı Cephesi, Savaşları ve Zaferleri*", **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.174.

³⁷¹ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, AKDHYK TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.247.; Cihat Akçakayalıoğlu, **Atatürk (Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamları Yönleriyle)**, Gnkur. ARASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1988, s.340.

³⁷² Atatürk, **Nutuk**, s.394.; Selahattin Tansel, **Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar**, C: IV, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s.80-81.; Nuri Köstüklü, "*Milli Mücadele'de Batı Cephesi, Savaşları ve Zaferleri*", **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.174.

³⁷³ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, s.248.; Tansel, **a.g.e.**, C: 4, s.81-82.

³⁷⁴ **TİH**, 2.C. 3.Ks., s.539-540.; **Ashhanlar – Dumlupınar Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2000, s.6.

³⁷⁵ **TİH**, 2.C. 3.Ks., s.539-540.; **Ashhanlar – Dumlupınar Muharebeleri**, s.7.

1. Yunan Kolordu Komutanı, Kütahya üzerinden gerilerine yapılacak bir taarruzla çok güç bir duruma düşeceğini anlayınca, Afyon’u bırakarak Dumlupınar’a kadar geri çekilerek bu hatta savunmaya karar vermişti.³⁷⁶

Afyon’un 7/8 Nisan gecesini 12. Kolordu tarafından işgal edilmesi ve Yunanlıların asıl kuvvetleriyle Dumlupınar istikametinde çekilmekte olduğunun anlaşılması üzerine, Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa, intikal halindeki birliklerinin gelmesini beklemeksizin, toplanabilen kuvvetleriyle (4., 11. Piyade ve 5. Kafkas Tümeni ile 4. Süvari Tugayı) Dumlupınar istikametinde taarruza karar vermişti.³⁷⁷ 8 Nisan’da başlayan muharebelerde, Yunanlılar ağır kayıplar vermelerine rağmen inatla buldukları hattı savunmaya devam etmişlerdir.³⁷⁸

Devam eden çatışmalar neticesinde Yunanlıların Dumlupınar mevzilerine çekileceklerinin anlaşılması üzerine 12 Nisan saat: 17.00’de Refet Paşa, Genelkurmay Başkanlığına ve Batı Cephesi Komutanlığına zafer haberini, “... Son darbeyi vurmak şerefi ordumuza nasip oldu. Yenilen düşman artçı muharebeleri yaparak çekiliyor. Ordumuz takip ediyor. Arz ederim.” sözleriyle bildirmiştir.³⁷⁹

Bu haber Ankara’da büyük bir memnuniyet yaratmıştı. Mustafa Kemal Paşa, tebrik telgrafı yollamıştı: “İnönü Meydan Muharebesi’nde silahlarımızın kazandığı parlak zaferi, Dumlupınar Meydan Muharebesi’nde rüçhanı irade ve idarenizin temin ettiği ikinci ve parlak zafer tamamladı... Ordumuz gök gürültülerini andıran bir velvele ve heybetle tarih sahnesine yeniden çıktı... Size ve üstadane sevk ve idareniz altında ecdat ruhunu mağrur eden bir kahramanlıkla çarpışan bütün kumandan ve silah arkadaşlarınıza mutlu ve kıvançlı tebriklerimizi gönderiyorum.”³⁸⁰

³⁷⁶ **TİH**, 2.C. 3.Ks., s.540. ; **Aslıhanlar – Dumlupınar Muharebeleri**, s.8.

³⁷⁷ **TİH**, 2.C. 3.Ks., s.540-541. ; **Aslıhanlar – Dumlupınar Muharebeleri**, s.9.

³⁷⁸ **TİH**, 2.C. 3.Ks., s.541-566. ; **Aslıhanlar – Dumlupınar Muharebeleri**, s.9-23. İki Yunanlı askerden, Alaylarının mevcudu 5000 iken 2000’den aşağıya düştüğü öğrenilmiştir. (**TİH**, 2.C. 3.Ks., s.557-558.)

³⁷⁹ **HTVD**, Yıl: 14, S: 54, Aralık 1965, B: 1254.; **ATBD**, Yıl: 41, S: 94, Mayıs 1992, B: 2455.; **TİH**, 2.C. 3.Ks., s.566.; Erikan, **a.g.e.**, s.577.

³⁸⁰ Atatürk, **ATTB**, s.380.; Tevetoğlu, **Atatürk’le Samsun’a**, s.74-75.; Erikan, **a.g.e.**, s.577-578.

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafın ardından kutlama için bir telgraf daha çekmişti: "... İnönü Muharebesinin devam ettiği esnada Güney Cephesi karşısında da bir düşman ordusu olduğu halde, kumandanız altındaki kıtaları kuzeye yetiştirdiniz. İnönü zaferini tamamlamak için bizzat kuzeye koştunuz. Kıymetli süvarilerinizle Yenişehir ovasında düşman tümenlerine kesin darbeyi vurarak düşmanın geri çekilmesini bozguna çevirdiniz. Daha sonra yorgun kıtaların başına geçip güneyde geri çekilen düşman ordusunu da takibe yetişerek düşmanı muharebeye zorladınız. Nihayet bu son hareketinizin ardından Dumlupınar Meydan Muharebesini de kazandınız. Bütün bu harekâtınızı derin bir ilgi ile takip eden arkadaşlarınızın da hislerine tercüman olarak en samimi tebriklerimi bir kere de iki arkadaşın kardeşçe ve her türlü resmîyetin üstünde bulunan bir hüviyetle arz eder ve alnınızdan öperim efendim."³⁸¹

Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey de Refet Bey'e Aslıhanlar Meydan Muharebesi'nde düşman istilasına kesin darbe vurulmasından dolayı bütün batı ordusu adına bir telgrafla tebriklerini bildirmiştir.³⁸²

Aslıhanlar Muharebesinden sonra Refet Paşa Yunanlıları Dumlupınar'da yenerek mevziinden atmak ve bunları süvari birlikleri ile takip ederek diğer kuvvetleri geride yeniden düzenlemek kararını vermişti. Fakat Yunanlılar da Dumlupınar mevziini elde tutarak daha sonra buradan tekrar bir taarruz yapmayı düşünüyorlardı. Dumlupınar mevkiinde üç gün süren çarpışmalardan sonra bir netice alınmadan, doğuya çekilerek yeni bir hatta (Eydemir-Çalköy-Bakırcık-Karacaviran) savunma için tertiplenilmişti.³⁸³

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri için, "...Yunan kuvvetleri, sağlam bir muharebe hattı tutmak üzere tertibat alırken, ilerideki birliklerinin o hatta ulaşmak üzere geri yürüyüşleri, Refet Paşa'nın muharebenin sonucu hakkında yanlış bir yargıda bulunmasına yol açtı. Gerçekten de Refet Paşa,

³⁸¹ HTVD, Yıl: 14, S: 54, Aralık 1965, B: 1255.

³⁸² Tebrik telgrafi için bkz. ATBD, Yıl: 41, S: 94, Mayıs 1992, B: 2456.

³⁸³ TİH, 2.C. 3.Ks., s.568-579. ; **Aslıhanlar – Dumlupınar Muharebeleri**, s.23-29.

kendisi yenildiği halde, düşmanın yenilip geri çekildiğini sandı... Sonunda anlaşıldı ki, düşman kendi maksadına ve genel durumuna uygun olarak, Dumlupınar'da savunması kolay, hâkim ve sağlam bir mevzi alıyordu...” demektedir.³⁸⁴

8-12 Nisan 1921'de yapılan Aslıhanlar Muharebelerinde Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın emrinde, 10 Nisan 1921 tarihinde yedi piyade tümeni, iki süvari tümeni ve bir süvari tugayı vardı. Bu kuvvetlerin parça parça kullanılmaları ve kesin sonuca çok büyük yardımı dokunacak olan süvari tümenlerinin de muharebe sırasında uzak hedeflere yöneltilmesi, 1. Yunan Kolordusu üzerinde kesin sonucun alınmasına imkân vermemişti.³⁸⁵

Refet Paşa'nın emrine verilen birlik miktarı Yunan Kolordusundan çok gibi görünmekle birlikte bu birliklerin mevcut, silah ve cephanesinin eksik olması nedeni ile aslında Yunanlılardan daha zayıftı. Ayrıca çetin bir muharebeden çıkmış olmaları nedeniyle birlikler yorgun bir durumda idiler. Buna karşılık Yunan birlikleri hem önemli bir kayba uğramamıştı, hem de daha zinde durumda idiler.³⁸⁶ Bir taarruz harekâtı için çok üstün kuvvetler sahip olunması gerektiği değerlendirilecek olunursa, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebelerinde neden istenilen neticelerin alınmadığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Fevzi ve İsmet Paşa'lar olduğu halde 2 Mayıs 1920'de Refet Paşa'nın karargâhına gitmiş³⁸⁷ ve yapılan incelemeler neticesinde Batı Cephesi'nin bir komuta altında birleştirilmesine karar verilmişti. Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebelerini bir yenilgi olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, Güney Cephesi'ni Batı Cephesi'ne bağlayarak İsmet Paşa'nın komutasına vermişti. Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'yı da Milli Savunma Bakanlığına getirmeyi planlamış ancak Refet Paşa bu teklifi reddederek Genelkurmay Başkanı olmak istemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa “... Siz daha Türk ordusuna başkomutan

³⁸⁴ Atatürk, **Nutuk**, s.397.

³⁸⁵ **TİH**, 2.C. 3.Ks., s.567-568.

³⁸⁶ Türsan, **a.g.e.**, s.70-71.

³⁸⁷ Kocatürk, **a.g.e.**, s.254.; Akçakayalıoğlu, **a.g.e.**, s.344.

olacak vasıfları kazanmış değilsiniz. Bunu şimdilik hatırlınızdan çıkarınız...” diyerek bu isteği reddetmiştir.³⁸⁸

Refet Paşa’ya göre; İsmet Paşa kendisi ile bir başka cephe komutanının faaliyetlerini mukayeseye cesaret edemediği için güney cephesini Mustafa Kemal Paşa’ya lağvettirmişti.³⁸⁹ Bu değişikliğin bir sebebi de, Refet Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa’ya karşı dik başlı davranması, savaş alanında kendi başına buyruk hareket etmesidir. Öte yandan, İsmet Paşa’nın kendisine verilecek planları tam olarak uygulayacağına güveni tamdı.³⁹⁰ Refet Paşa da 5 Mayıs’tan itibaren Kastamonu’da bir sayfiye yeri olan Ecevit tesislerine dinlenmeye çekilmiştir.³⁹¹

2.15 İnebolu Görüşmeleri

İstanbul’daki Müttefik Orduları Başkomutanı General Sir Charles Harington, eski İngiliz subaylarından Binbaşı Herry’e, Anadolu’daki İngiliz tutsaklarının durumlarıyla Mustafa Kemal Paşa’nın askerî niyetleri hakkında bilgi toplama talimatı vermişti. Daha sonraki bir telgrafında ise, “İngilizlere yaklaşmak istiyorsa Mustafa Kemal’in ilk adımı atması gerektiği”ni de bildirmişti.³⁹²

Mustafa Kemal Paşa’nın adına Refet Paşa, General Harington’dan bu talimatları alan Binbaşı Henry ve arkadaşlarıyla 13 Haziran 1921’de İnebolu’da görüşmüştür. Görüşmeler hakkında tek bilgi kaynağı Binbaşı Henry ile birlikte görüşmelere katılan İngiliz ordusundan ayrılmış olan Binbaşı Stourton’un raporudur.

Bu rapora göre; İnebolu’da dış politikadan iç politikaya kadar birçok konudan söz edilmiştir. Refet Paşa, Ankara Hükümeti’nin dış politikasını anlatmıştı. Ankara Hükümeti, Türk nüfus çoğunluğunun bulunduğu toprakların Türkiye sınırları içinde

³⁸⁸ Atatürk, **Nutuk**, s.398.

³⁸⁹ Gündüz, **a.g.e.**, s.128.

³⁹⁰ Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, 12.Basım, Altın Kitapları, İstanbul, 1994, s.315.

³⁹¹ Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, C: 1, s.79-82.

³⁹² Şimşir, **a.g.e.**, s.56.

kalmasını istiyordu. Bunun için sonuna kadar savaşıyordu. Savaşacak durumdaydı. İyi teşkilatlı büyük bir ordu kurmuştu... Refet Paşa ayrıca, Ankara Hükümeti'nin Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Fransa ve İtalya ile ilişkilerine, hilafet konusuna, Ortadoğu sorunlarına kısa kısa değinmişti. Ama en çok İngiltere ile ilişkiler konusu üzerinde durmuştu. Ankara Hükümeti'nin İngiltere ile bir ittifak yapmayı düşündüğünü... Tutsakların değişimi konusunda bir uyuşma sağlanabileceğini ifade etmiştir.³⁹³ Bu görüşmede İngiliz subayları Mustafa Kemal Paşa'nın bir İngiliz savaş gemisi ile gizlice İstanbul'a giderek General Harington'la barış meselesini konuşup anlaşabileceğini, bu arada esirlerin de değiştirilmesini istemişlerdi. Bu subaylara, Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'a gidemeyeceği, ancak General Harington'un, İnebolu'ya, geldiği takdirde, orada bulunan Refet Paşa ile görüşebileceği ve esirlerin değiştirilmesinin mümkün olabileceği cevabı verilmiştir.³⁹⁴

Haziran ayında Mustafa Kemal Paşa ile General Harington görüşmesi konusunda aracı rolü oynayan Refet Paşa ile Binbaşı Henry 27 Kasım ile 5 Aralık 1921 günleri arasında İnebolu'da ikinci defa bir araya gelmişlerdir. Bu görüşme hakkında Binbaşı Henry İngiltere Harbiye Bakanlığına uzun bir rapor sunmuştur.³⁹⁵

Bu rapora göre birçok husustan bahsedilmiştir. Refet Paşa, öncelikle kendi durumunu ve görüşlerini genel çizgilerle anlatmış ve İngiliz politikasıyla Türk-İngiliz ilişkileri tarihi üzerine oldukça uzun bir açıklama yapmıştı. Refet Paşa, özellikle "Müttefikler bir konferansa gitmeden önce Türkiye ile İngiltere kesin bir anlaşmaya varması gerektiğini" belirtmişti. Raporda, General Harington ile Refet Paşa arasında bir görüşme tasarlanması dikkat çekiyordu. General Harington da İngiltere Harbiye Bakanlığına, Ankara'ya yaklaşmak için kendisinin Şile'de ya da İstanbul'da Refet Paşa ile görüşmesini telkin etmişti, ama bundan da bir sonuç çıkmamıştır.³⁹⁶

³⁹³ Şimşir, **a.g.e.**, s.57-60.; Ömer Kürkçüoğlu, **Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2006, s.231-244.; Avcıoğlu, **a.g.e.**, 1.Kitap, s.240-241.

³⁹⁴ Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1977, s.245.

³⁹⁵ Şimşir, **a.g.e.**, s.229.; Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.254.

³⁹⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s.230-234.; Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.254-256.

Refet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşı olmasının yanında, Ankara Hükümeti'nin bir üyesi sıfatını taşıdığı için daha da önem kazanan görüşleri, Anadolu'nun sesini İngiltere'ye duyurmak, Milliyetçilerin amaçlarının ve İngiltere karşısındaki iyi niyetlerinin yetkili bir kişinin ağzından duyurulması bakımından bu görüşmeler faydalı idi.³⁹⁷

2.16 Milli Savunma Bakanlığı ve Sakarya Meydan Muharebesi

Kastamonu'da dinlenmeye çekilen Refet Paşa, 30 Haziran 1921'de 139 oy olarak yeniden İçişleri Bakanlığına seçilmişti.³⁹⁸ Refet Paşa'nın İçişleri Bakanı olmasından kısa bir süre sonra Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nin kaybedilmesiyle Türk ordusu Sakarya'nın doğusuna çekilmişti.³⁹⁹

Ordunun büyük kayıplarla Sakarya gerisine çekilmesi, Ankara'da gizlenmesi mümkün olmayan bir sarsıntı yaratmıştı. Bu sarsıntının en şiddetli devresi 23 Temmuz ile 5 Ağustos 1921 tarihleri arasına rastlar. TBMM'nin 23 Temmuz günü yaptığı gizli oturumda⁴⁰⁰ çok önemli kararlar alınmış ve bu kararlar doğrultusunda cepheye giden heyet dönüşünde olağanüstü tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğunu bildirmiştir.⁴⁰¹

Belirli bir toprak parçasının düşmana bırakılması ve olaylar, Türk milletini büyük bir üzüntüye iterken, TBMM'nde kötü bir politik hava esmeye başlamıştı. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olanlar, “ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor?” diyorlardı.⁴⁰² Bu ortamda Meclis'te meydana gelen tartışmaların

³⁹⁷ Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.256.

³⁹⁸ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.65.

³⁹⁹ 10 Temmuz 1921'de tekrar taarruza başlayan Yunan ordusu, 13 Temmuz'da Afyon'u, 17 Temmuz'da Kütahya'yı ve 19 Temmuz'da Eskişehir'i eline geçirmişti. 21 Temmuz'da yapılan Türk karşı taarruzu ise başarısızlıkla sonuçlanmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın direktifine uyularak, Türk ordusu daha fazla yıpranmadan Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. (Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 478.)

⁴⁰⁰ 23 Temmuz 1921'de yapılan gizli oturum için bkz. **TBMM GCZ,C: 2**, s.98-114.

⁴⁰¹ **TİH II.Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 1.Kitap Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekat (25 Temmuz – 22 Ağustos 1921)**, 2.Baskı, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1995, s.17-18.

⁴⁰² Öztoprak, **a.g.e.**, s.208.

ardından Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın komutayı ele alarak cepheye gitmesi teklif edilmişti. Meclis, 5 Ağustos 1921'de Meclis'in sahip olduğu yetkileri şahsında toplamak ve Meclis adına yürütmek üzere Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süreyle Başkomutanlık yetkisini veren kanunu kabul etmişti.⁴⁰³ Aynı tarihte Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi ile Fevzi (Çakmak) Paşa Genelkurmay Başkanlığına, ondan boşalan Milli Savunma Bakanlığına da 167 oy alarak Refet Paşa atanmıştı. Refet Paşa, Ali Fethi (Okyar) Bey'in 10 Ekim 1921'de İçişleri Bakanı seçilmesine kadar İçişleri Bakanlığı görevini de vekâleten yürütmüştür.⁴⁰⁴ Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa'nın Batı Cephesi'ne gitmesi üzerine, 12 Ağustos 1921'de, Refet Paşa geçici olarak Heyet-i Vekile Reisliğine tayin edilmiştir.⁴⁰⁵

5 Ağustos 1921'de Başkomutan olan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da kaldığı bir haftalık süre zarfında öncelikle hazırlıkların en etkin ve süratli bir şekilde yapılabilmesi için Başkomutanlık Karargâhını⁴⁰⁶ kurmuştu. Fevzi ve Refet Paşalar ile ordunun yeniden teşkili ve tanzimi, savaş için gerekli olan tüm hayati ihtiyaçlarını karşılamak üzere cephe ve cephe gerisinde ordu-millet bütünleşmesi ve dayanışması gerçekleştirecek maddi ve manevi hazırlıklara başlanmıştır.⁴⁰⁷

Sakarya gerisinde verilecek meydan muharebesi Türk İstiklal Harbi'nin bir dönüm noktasını teşkil edecekti. Bunun için memleketin bütün kaynaklarının harekete geçirilerek burada kullanılması gerekiyordu. Batı Cephesi kuvvetlerinin

⁴⁰³ Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s. 481-482.

⁴⁰⁴ **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.; Süslü ve Balcıoğlu, **a.g.e.**, s.65.; **TİH**, 2.C. 5.Ks. 1.Kitap, s.17-18.; Stanford J. Shaw, **From Empire To Republic Volume III-1, 2**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.1336, 1674.

⁴⁰⁵ Demirel, **a.g.e.**, s.316-317.

⁴⁰⁶ Başkomutanlık Karargahı: Ankara'da olup bu karargahı MSB ve Gnkur.Bşk.lığı teşkil ediyordu. Gerek MSB.lığını, gerekse Gnkur.Bşk.lığını ve orduyu ilgilendirip de Başkomutanlıkça çözümlenmesi icap eden diğer Bakanlıklara ait işlemlerin yürütülmesi için, 8 Ağustos 1921'de, Başkomutanlık nezdinde bir Başkomutanlık Kalemi kurulmuştu. 13 Eylül 1921'de verilen bir Başkomutanlık emriyle bu kalem de kaldırılmış ve Başkomutan bundan sonra MSB ve Gnkur.Bşk.lığı ile direkt olarak temas etmek suretiyle çalışmalarını düzenlemişti. (**TİH Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekat II.Cilt 5. Kısım 2.Kitap**, 2.Baskı, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1995, s.280-281.; **TİH II.Cilt Batı Cephesi 6. Kısım 1.Kitap Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)**, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1994, s.22.)

⁴⁰⁷ Cemal Kutay, **Ege'nin Kurtuluşu**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981, s.30.; **TİH**, 2.C. 5.Ks. 1.Kitap, s.75.

Sakarya’da verilecek kesin sonuçlu muharebede her bakımdan takviye edilmesi gerekiyordu. Bu kuvvetlerin insan, hayvan, silah, gereç, yiyecek ve her çeşit ordu mallarıyla donatılması çok önemliydi.⁴⁰⁸ Mustafa Kemal Paşa bu önemli ve kritik görevi yapacak olan Milli Savunma Bakanlığına en güvendiği isimlerden biri olan Refet Paşa’yı getirtmişti.

25 Temmuz 1921’de Sakarya nehri doğusuna çekilen Batı Cephesi personel ve silah bakımından büyük kayba uğramıştı. Düşmanın 23 Ağustos’a kadar yeni bir taarruza geçmemesi üzerine Batı Cephesi bir aylık süre içinde Türk ulusundan gördüğü yakın ilgiyle geceli gündüzlü çalışarak kadrolarını doldurmaya çalışmıştı.⁴⁰⁹

Milli Savunma Bakanlığı ordunun silah ve donatım noksanlarını giderebilmek için diğer cephelerle İstanbul’dan gelecek ve diğer ülkelerden tedarik edilecek silahların bir an önce Batı cephesine yetiştirilmesine çalışıyordu. Diğer taraftan İstanbul, Ankara, İnebolu gibi yerlerde de kişilerle sözleşme yapılarak silah ve cephane alınmasına devam edilmiştir.⁴¹⁰

Milli Savunma Bakanlığı olağanüstü çalışma çabası içinde memleketin çeşitli yerlerinden bulup topladığı ve hemen hepsini Batı cephesi birlikleri için Ankara istikametine yolladığı cephanelerin, gerek piyade ve gerekse top cinslerinin değişik çap ve modelde oluşu ve ulaştırma araçlarının da yetersizliği sebebiyle arzu edilen anda ve miktarda ikmalini günü gününe tamamlaması mümkün olmuyordu.⁴¹¹ Savaşın ordumuzun elinde oniki cins tüfek vardı. Asıl fena tarafı, bu oniki cins tüfeğin her birinin mermisi de ayrıydı. Her cins tüfek mermilerinin yerli yerinde bulundurulması için Milli Savunma Bakanı Refet Paşa çok gayret sarf etmiştir.⁴¹²

⁴⁰⁸ **TİH**, 2.C. 5.Ks. 1.Kitap, s.75.

⁴⁰⁹ **TİH**, 7.C., s.374.

⁴¹⁰ Bütün bu imkânlardan faydalanan Milli Savunma Bakanlığı Batı cephesine gerekli ikmali yapmak suretiyle Kütahya-Eskişehir muharebesinden sonra; 25.000 tüfeğe, 553 makineli tüfeğe, 127 topa düşen silah ve araç mevcudunu Yunan taarruzunun başladığı 23 Ağustos 1921 tarihine kadar 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 196 top, 32.137 hayvan ve 2 uçağa kadar yükseltmişti. (**a.g.e.**, s.374-375.)

⁴¹¹ **a.g.e.**, s.381-382.

⁴¹² Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, AKTDYK AAM, Ankara, 1990, s.415.; **Yakın Tarihimiz**, C: 1, s.246.

Milli Savunma Bakanı olan Refet Paşa, bütün enerjisi ve buluşlarıyla çalışmalarını sürdürmüştü. Öküz arabasıyla yapılan taşımayı, yeni bir menzil sistemi kurarak daha hızlı hale getirmişti. Artık köylülerin alışık oldukları gibi her kasabaya gelince araba değiştirecek yerde, belirli yerlerde öküzler değiştiriliyor ve taşıtlar doğruca savaş alanına kadar gelebiliyordu. Kilimlerden askerlere kaput, gaz tenekelerinden ilaç kutusu yaptırmıştı. Çorak yaylalarda odun bulunmadığından, ahşap evleri yıktırıp, tahtalarını lokomotiflerde yakıt olarak kullanmıştır.⁴¹³

Sapan demirlerinden kılıç yapıyordu. Ankara'daki demir yolları atölyesi süngü ve hançer fabrikası haline sokulmuştu. Bir tek bozuk silah kalmaması için her yerde tamir atölyeleri kurulmuştu. Refet Paşa yurdun en ücra köşelerinden bile orduya asker topluyordu. Halk, minarelerden askere yazılmaya çağrılıyordu.⁴¹⁴

Mustafa Kemal Paşa, Milli Savunma Bakanı Refet Paşa'ya 26/27 Ağustos gecesi çektiği kapalı telde, meydan savaşının Ankara'ya intikal etmesi ihtimali olduğunu bildirerek, her türlü ihtimale karşı, Meclis'in ve Hükümet'in ilk aşama olarak Keskin'e daha sonra zorunluluk halinde Kayseri'ye naklinin gerekli olduğunu bildirmişti. Bu taşımanın iki gün içinde yapılmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, ikinci bir telinde bu emrin uygulanması için yeni bir bildirim beklemelerini yazmıştı. Ertesi gün çekilecek olan telle, taşıma emri durdurulmuştur.⁴¹⁵

29 Ağustos'ta Refet Paşa, "... Vatanın muhtaç olduğu bir zamanda orduya koşan askerlik çağındakilere ve ordunun takviyesi için çalışan tekmil efrada, millete, heyet-i ihtiyarlara, jandarma ve polise, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine ve mülki ve askerî memurlara ve tekalif-i milliye komisyonlarına teşekkür ederim." diyerek millet tarafından yapıla fedakârlık ve yardımlara teşekkürünü ifade etmiştir.⁴¹⁶

⁴¹³ K.E.Uykucu, *a.g.e.*, s.53-54.; Kinross, *a.g.e.*, s.324.

⁴¹⁴ Kinross, *a.g.e.*, s.324.

⁴¹⁵ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921 – 20 Kasım 1922)**, AKDHYK TTK Yayınları, Ankara, 1996,s.8.

⁴¹⁶ Kocatürk, *a.g.e.*, s.281.; Nurettin Peker, **1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri (İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu HavalisiDeniz ve Kara Harekâtı ve Hatıralar)**, Gün Basımevi, İstanbul, 1955, s.370.

Mustafa Kemal Paşa, 31 Ağustos'ta Refet Paşa'ya gönderdiği rapor ile "Anadolu savunması bir iki günlük meydan muharebesi şeklinden çıkarak, devamlı bir yıpranma seferi haline gelmiş sayılabilir. Bu halde başarı daimi ikmal yeteneğine bağlıdır. Bugün için top ve tüfek ile bunların cephane ihtiyaçlarını daha geniş ölçüde düşünmek zorundayız..."⁴¹⁷ diyerek bu uzun ve çetin muharebede Milli Savunma Bakanı Refet Paşa'nın üzerine düşen önemli ve zor görevi tekrar hatırlatmıştır.

23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar 22 gün 22 gece aralıksız devam eden bu kanlı muharebenin neticesinde, düşman ordusu mağlup ve perişan olmuş bir şekilde cepheyi terke mecbur bırakılmıştır.⁴¹⁸

Ordunun ihtiyaçlarının sağlanmasında Refet Paşa'nın büyük payı vardı ve bu yüzden takdire değer görülmüştü. TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Sakarya Meydan Muharebesinden beş gün sonra 19 Eylül 1921 günü komutan ve erleri takdir ettiği TBMM'ndeki konuşmasında Refet Paşa için: "Efendiler, Milli Savunma Bakanımız Refet Paşa muharebenin bütün cereyanı anında ordunun ihtiyaç duyduğu ve duymadığı her şeyi başarıyla ve zamanında yetiştirmiştir. Bu zaferin elde edilmesinde birinci etkenlerdendir. Bundan dolayı kendisine hizmetlerinden dolayı teşekkür ederim." demiştir.⁴¹⁹ Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da, ordunun zaferini, insan ve mühimmat bakımından Refet Paşa'ya borçlu olduğunu söylemiştir.⁴²⁰

13 Eylül 1921 günü kürsüye çıkan Milli Savunma Bakanı Refet Paşa ise, "... Bu kesin zaferi milletin âlicenaplığına borçluyuz... Bu ferdin zaferi değil, milletin zaferidir. Asıl, kağrı arabası ile koşan, yavrusunu kucağında taşıyan köylü kadınının zaferidir. Şükranı bir defa daha resmi olarak ve açık olarak tekrar ediyorum."⁴²¹ diyerek zaferin kazanılmasında önemli rol oynayan millete böyle teşekkür etmiştir.

⁴¹⁷ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C: 2, 9.Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2000, s.670.; Alptekin Müderrisoğlu, **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, Kastaş Yay., İstanbul, 2004, s.452.

⁴¹⁸ Şükrü Erkal, "Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal (Atatürk)", **Atatürk Haftası Armağanı**, S: 23, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 10 Kasım 1990, s.17, 27-37.; Muzaffer Erendil, "Sakarya Meydan Muharebesi", **Silahlı Kuvvetle Dergisi**, Yıl: 106, S: 311, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, Eylül 1987, s.64-69.

⁴¹⁹ Atatürk, **ASD**, s.247.; **TİH**, 2.C. 5.Ks. 2.Kitap, s.264-265, 465-466.; Çoker, **a.g.e.**, C: 1, s.475.; Tansel, **a.g.e.**, C: 4, s.116.; Selek, **a.g.e.**, C: 2, s.680.

⁴²⁰ Adıvar, **a.g.e.**, s.223.

⁴²¹ Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, s.427.

2.17 “Harp Encümeni Fevkaladesi” Kurulması Girişimleri ve Refet Paşa’nın Milli Savunma Bakanlığından İstifası

8 Aralık 1921’deki gizli birleşimde Başkanlığa sunulan üç önerge ile milli savunma hizmetleri ve savaş durumu hakkında gensoru açılması istenmişti.⁴²² Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı’nın açıklamalarını isteyen bu önergeler birleştirilerek görüşülmesi kararlaştırılmıştı.⁴²³ Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa’nın 12, 13 ve 14 Aralık 1921’deki gizli birleşimlerde⁴²⁴ yaptığı uzun açıklamaların ardından eleştiri konuları önerge haline dönüştürülmüş, içinde bulunulan durumu bütün ayrıntılarıyla inceleyerek bir sonuca bağlamak ve Genel Kurula arz etmek üzere özel bir komisyon kurulması kabul edilmiştir.⁴²⁵

Kurulan Özel Komisyon’un hazırladığı görüşlere göre, kurulacak “Harp Encümeni Fevkaladesi”nin, memleket içinde lüzum göreceği bölgelerde yurdun savunmasının gerektiği bütün iş ve işlemleri, kendi arasından üye göndermek, ya da Meclisten üye istemek suretiyle izlemesi ve denetlemesi, ayrıca, yurt içinde ve dışında TBMM’nin istek ve amaçlarını yaymak ve kamuoyunu aydınlatmak için Meclisten seçilecek beş üyeden oluşan “İrşad Özel Komisyonu” kurulması öngörülmüştür.

Özel Komisyonca bu ilkeler doğrultusunda hazırlanmış olan Kanun Tasarısı 27 Aralık gizli birleşiminde⁴²⁶ görüşülmeye başlamıştır.⁴²⁷ Söz alan Refet Paşa, eskiden yalnız Harbiye Nezareti teşkilatının olduğunu şimdi ise bunun yerine Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı ile bir de Cephe Komutanı İsmet Paşa’nın var olduğunu ve kurulan Başkomutanlık makamı ile bu çok başlılığın ortadan kalkacağını zannetmekle beraber böyle olmadığını ifade etmiştir. Sözlerine Başkomutanın cephe gerisinde olması gerekirken bir gün cephede bir gün Ankara’da

⁴²² TBMM GCZ, C: 2, s.444-445.; Çoker, a.g.e., 1.C., s.555.

⁴²³ Çoker, a.g.e., 1.C., s.555.

⁴²⁴ TBMM GCZ, C: 2, s.454-466, 468-484, 486-509.

⁴²⁵ Çoker, a.g.e., 1.C., s.555-556.

⁴²⁶ TBMM GCZ, C: 2, s.550-563.

⁴²⁷ Çoker, a.g.e., 1.C., s.556-557.

olduğunu belirterek esas sorunun bu yapılanmada olduğunu söylemiş ve bu konuya bir çözüm bulunması gerektiğini ifade etmiştir.⁴²⁸

Tasarının görüşülmesine 31 Aralık 1921, 3, 7 ve 9 Ocak 1922'deki gizli birleşimlerde devam edilmiştir.⁴²⁹ 3 Ocak'ta söz alan Refet Paşa, harbin kuvvetli bir elle idare edilebileceğini ve başkomutanlık makamının gerekliliğini belirtmiş, eskiden beri savunmakta olduğu Milli Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı'nın birleştirilme gerektiğini, yürütülen işlerden Meclisin bilgisi olması bakımından Milli Savunma Komisyonu ile milletvekilleri arasında daha iyi bir ilişki kurulabileceğini, esas amacın daha iyi bir düzen kurmak olduğunu söylemiştir.⁴³⁰ 9 Ocak'ta tekrar söz alan Refet Paşa, savaşın bir komisyonla yönetilemeyeceğini, askerliğin esasının komutayı bir ele bağlamak, ondan sonra görevleri taksim etmek olduğunu, cephe ve cephe gerisine ilişkin işlerin bir elden idare için Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasını, bağımsız ve bir vekâlet üstlenmeyen Başbakanlık makamının kurulmasını ve milletvekillerinin sorularını kendisinin cevaplandırmasını, bu sayede bakanların kendi işleriyle meşgul olmalarının sağlanmasını, Meclisteki Milli Savunma Komisyonundan seçilecek milletvekillerinin Milli Savunma Bakanı ile iş birliği içinde görev yapmalarını söylemiş ve kanunun kabulü halinde işlerin daha kötü olacağını savunmuştur.⁴³¹

9 Ocak'ta kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce Genelkurmay Başkanlığı'nı ve Milli Savunma Bakanlığı'nı beraber yürüttüğünü hatırlatarak bazı mahzur nedeniyle ayrıldığını ve Başkomutanın bu iki makamın da üstünde olduğu belirterek Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması teklifini reddetmiştir. Fevzi Paşa'nın Ankara'da bulunmadığı dönemde Bakanlar Kurulu çalışamaz hale geldiği için mecburen Fevzi Paşa'nın Genelkurmay Başkanı iken Bakanlar

⁴²⁸ TBMM GCZ, C: 2, s.557-559.

⁴²⁹ TBMM GCZ, C: 2, s.566-573, 576-583, 588, 596-610.

⁴³⁰ TBMM GCZ, C: 2, s.580-582.

⁴³¹ TBMM GCZ, C: 2, s.602-609.; Çoker, a.g.e., 1.C., s.562.

Kurulu'na da başkanlık ettiğini ve kendisinin de aynı anda Başkomutan ve Meclis Başkanı olmasının bir mahzuru olmadığını söylemiştir.⁴³²

27 Aralık 1921'den itibaren Meclisin beş gizli birleşimini işgal eden ve zaman zaman sert konuşmalara neden olan “Harp Encümeni Fevkaladesi” konusu kapanmış ve bu tasarı dönem sonuna kadar bir daha ele alınmamıştır.⁴³³

Refet Paşa Meclisteki teklifinin reddedilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın sert cevabının ardından 10 Ocak 1922 tarihinde sağlık durumunu gerekçe göstererek Milli Savunma Bakanlığı'ndan istifa etmiş, istifası 12 Ocak 1922'de TBMM'de okunmuştu.⁴³⁴ Ali İhsan Sabis'e göre; “Refet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ihtilafta İsmet Paşa'nın oynadığı rol meçhuldür. Bu esnada İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bazı şeyler yazarak veya telefon ile söyleyerek Refet Paşa aleyhinde, Başkomutan'ın kafasını şişirmiş olabilir...”⁴³⁵

İstifanın ardından Mersin Milletvekili Selahattin (Köseoğlu) Bey ve muhaliflerin ağırlıkta olduğu 44 arkadaşı Refet Paşa'nın o güne kadarki hizmetlerine dayanarak kendisine TBMM tarafından takdirname verilmesini önermiş ve bu önerge kabul edilmişti.⁴³⁶ Mustafa Kemal Paşa, bunu teşekkür biçiminde yorumladığını bildirdiyse de milletvekilleri takdirmamede ısrar etmişlerdir.⁴³⁷

Atatürk, kendisinin hem Başkomutan hem de Meclis Başkanı olması bahane edilerek kendisini Ankara'dan uzaklaştırmak istediklerini, Meclis'te sistemli bir muhalefetin oluştuğunu ve Rauf Bey'le Refet Paşa'nın 13 Ocak 1921'de organize bir şekilde istifa ettiklerini ifade etmiştir.⁴³⁸ Lord Kinross'a

⁴³² TBMM GCZ, C: 2, s.606-610.

⁴³³ Çoker, a.g.e., 1.C., s.564.

⁴³⁴ TİHK, s.99.; Çoker, a.g.e., C: 3, s.521.; Karabekir, a.g.e., s.994.

⁴³⁵ Sabis, a.g.e., s.412-413.

⁴³⁶ Demirel, a.g.e., s.323.

⁴³⁷ Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV, s.229.

⁴³⁸ Atatürk, Nutuk, s.428-429.

göre ise, Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması teklifinin reddedilmesi sebep gösterilmekle beraber asıl neden, Mustafa Kemal Paşa'nın bu yetkileri gittikçe daha fazla kendi üzerine almasıydı.⁴³⁹

2.18 Milli Savunma Bakanlığı'nın Sonrası

1922'nin Nisan ve Mayıs aylarında Türkiye Kırım açlarına yardım etmişti. Ankara'da Kırım açlarına yardım amacıyla kurulan komite Refet Paşa başkanlığında bir toplantı yapmış ve Komite, yardım için her yana başvurmuştu. Matbuat Umum Müdürlüğü de basına bir genelge göndererek Türkiye ihtiyaç içinde iken tarih ve ırk olarak bağları bulunan kuzey komşuya yapılacak bu yardımın büyük bir değer taşıyacağını kaydetmiştir.⁴⁴⁰

22 Temmuz 1922'de Ankara'da Himaye-i Eftal Cemiyeti (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu)'nin yıllık kongresi, Başbakan Rauf Bey tarafından açılmıştı. Refet Paşa, kongre başkanlığına seçilmişti.⁴⁴¹

27 Temmuz 1922'de General Townshend Ankara'da, Başbakan, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanları ile Meclis Başkan Vekili Dr. Adnan Bey'i ziyaret etmiş ve Refet Paşa Townshend şerefine bir şölen vermişti.⁴⁴²

23 Ağustos 1922'de Hilal-i Ahmer (Türkiye Kızılay Derneği) kongresi tamamlanmıştı. Refet Paşa başkanlığa, Yunus Nadi ve Tüccar Nafiz Beyler başkan vekilliklerine, Dr. Fuat Bey umumi katipliğe, Edirne Milletvekili Faik Bey muhasipliğe seçilmişti.⁴⁴³ 24 Ağustos 1922'de Himaye-i Eftal Cemiyeti'nde yeni idare heyeti Refet Paşa'nın başkanlığı altında teşekkül etmişti.⁴⁴⁴

⁴³⁹ Kinross, **a.g.e.**, s.346.

⁴⁴⁰ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, s.416, 414.

⁴⁴¹ **a.g.e.**, s.541.

⁴⁴² **a.g.e.**, s.550.

⁴⁴³ **a.g.e.**, s.594.

⁴⁴⁴ **a.g.e.**, s.596.

2.19 Büyük Taarruz ve Mudanya Mütarekesi

Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından Ankara tarafından gerçekleştirilen barış girişimleri, İtilaf Devletlerinin takip ettikleri politikalar yüzünden Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmeye yeterli olmamıştı. Sonuç olarak 1922 yazı geldiğinde son diplomatik çabaların da sonuç vermeyeceğinin anlaşılması üzerine askerî hazırlıklar arttırılarak, meselenin cephede çözümlenmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁴⁵

Bu hazırlıklar devam ederken, 1. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın görevden uzaklaştırılması üzerine Ordu Komutanlığı bir süre vekâletle idare edilmişti. Moskova Büyükelçiliği'nden dönen Ali Fuat Paşa daha önce cephe komutanlığı yapmış olması nedeniyle ordu komutanı olarak cephe komutanının emrine girmek istememişti.⁴⁴⁶ Bunun üzerine Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa vasıtasıyla, 1. Ordu Komutanlığı Refet Paşa'ya teklif edilmişti. Refet Paşa, "Memleketin bana ihtiyacı olduğu zaman neferlik vazifesi dahi olsa yaparım, ama şimdi teklif edilen hizmeti kabul etmekte mazurum" diyerek bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine teklifi kabul eden Nurettin (Sakallı) Paşa 1. Ordu Komutanlığı'na getirilmiştir.⁴⁴⁷ Refet Paşa kıdemi, Milli Mücadele'ye İsmet Paşa'dan önce katılmış olması ve İsmet Paşa'ya güvenememesi nedenleriyle bu teklifi kabul etmemiştir.⁴⁴⁸

20 Ağustos'ta cepheye giden Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından yaklaşık bir yıl sonra 26 Ağustos 1922'de taarruz emrini vermişti. Başarılı bir şekilde gelişen taarruzların devamında 30 Ağustos 1922 günü yapılan Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde, düşman ordusunun büyük kısmı dört taraftan sarılarak, Dumlupınar'da Mustafa Kemal Paşa'nın ateş hatları arasında bizzat idare ettiği muharebe neticesinde tamamen yok edilmiş veya esir

⁴⁴⁵ Şükrü Erkal, "Milli Mücadelede 1922 Siyasi Olayları, Ankara'nın Barış Girişimleri, Başkomutan Muharebesi ve Mustafa Kemal Atatürk", **Atatürk Haftası Armağanı**, S: 24, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 10 Kasım 1991, s.65-74.

⁴⁴⁶ Nusret Baycan, "Ali Fuat Cebesoy", **AAMD**, C: V, S: 14, Mart 1989, s.451.

⁴⁴⁷ Atatürk, **Nutuk**, s.450-453.; Kazım Özalp, **Milli Mücadele (1919-1922)**, 1.Cilt, 3.Baskı, AKDYYK TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.229.; Aydemir, **İkinci Adam**, s.486.

⁴⁴⁸ Gündüz, **a.g.e.**, s.126-128.

edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül'de verdiği, "Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir!" emriyle takip harekâtına başlayan ordumuz, 9 Eylül 1922'de İzmir'i ve 10 Eylül'de Bursa'yı kurtararak Anadolu'yu Yunanlılardan temizlemiştir. Sıra Trakya'nın kurtarılmasına gelmiştir. Türk ordusu yönünü Çanakkale ve İzmit üzerine çevirmiştir. Bu durum tarihte Çanakkale Olayı⁴⁴⁹ denilen bir buhrana sebep olmuştur.⁴⁵⁰

Bunun üzerine İtilaf Devletleri, Türkiye'ye verdikleri 23 Eylül tarihli bir nota ile kendi işgalleri altında bulunan tarafsız bölgeye girilmemesini, Edirne de dâhil Meriç'e kadar Trakya'nın verileceğini vaat ederek, bu hususta görüşmek üzere bir toplantı yapılmasını teklif etmişlerdi. Bu notaya, Mustafa Kemal Paşa 29 Eylül'de cevap vererek, Meriç nehrine kadar Trakya'nın derhâl Türklere teslimi şartıyla, Mudanya'da askerî bir konferansın toplanmasını kabul ettiğimizi bildirmişti.⁴⁵¹

Yunan ordusunun mağlubiyeti üzerine İngilizler mütarekeyi kabul etmeye mecbur kaldıklarından Mudanya'da müzakereye başlanmıştı. Mudanya'da İsmet Paşa'nın başkanlığında Türk delegasyonu oluşturulmuş ve 2 Ekim'de Mudanya'ya gelen Genelkurmay Başkanı Fevzi ve Refet Paşaların da gerektiğinde delegasyona yardım edebilmek için Mudanya'da kalmaları uygun görülmüştü.⁴⁵²

3 Ekim'de başlayan konferansta, İsmet Paşa'nın Doğu Trakya'nın derhal Yunanlılar tarafından boşaltılması isteğinin İtilaf Devletleri'nce kabul edilmemesi üzerine konferansa ara verilmişti. Ancak, Paris'te toplanan İtilaf Devletleri dışişleri bakanlarının Türk tarafının isteklerini kabul etmeleriyle 5 Ekim'den itibaren istikrarlı bir şekilde toplanamayan konferans, 9 Ekim akşamı yeniden başlamıştır.⁴⁵³

⁴⁴⁹ Çanakkale Olayı için bkz. David Walder, **Savaşın Sonra Çanakkale Olayı (1922)**, Çeviren: M.Ali Kayabal, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s.570-575.

⁴⁵⁰ Veysi Akın, "*Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu*", **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.219.; Eroğlu, **a.g.e.**, s.189-193.

⁴⁵¹ Akın, **a.g.m.**, s.219.; Eroğlu, **a.g.e.**, s.194.

⁴⁵² Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, s.49.; Aybars, **T.C. Tarihi - 1**, s.575.

⁴⁵³ Mudanya Mütarekesi hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, AKDITYK AAM, Ankara, 2002.

Yapılan müzakereler neticesinde, hükümlerin uygulanması önemli derecede Yunanistan ile ilgili olmasına rağmen Yunan delegeleri imza atmayı kabul etmemişti. Müttefik generallerin, bu konuda taahhütte bulunmaları üzerine İsmet Paşa mütareke metnini imzalamayı kabul etmiş ve mukavelename 11 Ekim 1922’de sabaha karşı imzalanmıştı. Mudanya Mütarekesi’nin maddeleri özetle şu şekilde idi:

1. Mukavelenin yürürlüğe girdiği tarihte, Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki muhasamat tatil edilecektir.

2. Trakya’daki Yunan kuvvetleri, Meriç nehrinin sol sahiline kadar olan toprakları tahliye edeceklerdir.

3. Barış yapıncaya kadar, Müttefik devletler askerleri Karaağaç dâhil bazı askerî noktaları elinde bulunduracaktır.

4. Edirne ile ulaşımı temin eden demir yolunun işlevini yerine getirebilmesi için Müttefik devletler Türkiye ve Yunanistan’ın birer temsilci bulunduracakları bir komisyon kurulacak ve bir de protokol hazırlanacaktır.

5. Doğu Trakya’nın Yunan kuvvetlerinden tahliyesi mukavele tarihinde başlayacak ve 15 gün içinde tamamlanacaktır.

6. Trakya’nın Türk idaresine devir teslimi 45 gün içinde tamamlanacaktır.

7. Trakya’ya geçirilecek jandarma sayısı 8.000 ile sınırlı kalacaktır.

8. Yunanlıların geri çekilmesi ve Türk idaresine teslim işlemleri Müttefik komisyonların nezaretinde yapılacaktır.

9. Tahliye ve teslim işlemleri sırasında Doğu Trakya’da yedi tabur Müttefik askeri bulundurulacaktır.

10. Müttefik heyet ve askerleri, 45 gün içinde Trakya’dan geri çekileceklerdir.

11. Anadolu’daki Türk kuvvetleri barış temin edilinceye kadar Çanakkale ve İstanbul boğazlarını tutan bitaraf mıntika olarak tespit edilen harlardan ileri geçemeyeceklerdi.

12. Müttefikler hâlihazırda buldukları Gelibolu ve İstanbul’daki kuvvetlerini Barış Konferansı’nın kararına kadar bulunduracaklardı.

13. TBMM Hükümeti, Barış Antlaşması’nın onaylanmasına kadar Doğu Trakya’da ordu kuramayacak ve Anadolu’dan kuvvet nakledemeyecekti.

Mukaveleye göre, hükümlerin 14/15 Ekim gecesi yürürlüğe konulması gerekiyordu. Müttefik devletler, Yunanistan üzerinde baskı kurarak mukavele metnini imzaya zorladılar. Gerçekleştirilen yazışmalar ve ikili görüşmeler neticesinde Atina Hükümeti, 13 Ekim 1922’de Mütareke’yi imzalamayı kabul etmiş ve böylece sözleşme hükümlerinin uygulanmamasının önünde hiçbir engel kalmamıştır.⁴⁵⁴

Şerif Güralp anılarında Mudanya Mütarekesi ile ilgili şunları aktarmaktadır. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanı General Hamilton arasında yapılan müzakere esnasında her iki taraf da ileri sürdükleri şartlardan fedakârlık etmediklerinden müzakere kesintiye uğramıştı. General Hamilton müzakere salonunu terk etmiş, binanın kapısından çıktığı anda Refet Paşa’yı karşısında bulmuştu. Refet Paşa güler yüzlü bir çehre ve politik bir tavırla: “Ne oldu Generalim?” demiş ve “İsmet Paşa ile uyuşmanın imkânı yok,” cevabını alan Refet Paşa Hamilton’un koluna girerek onu geriye çevirmiş, tekrar başlayan müzakerede iki tarafı idare ederek mütarekenin akdini temin etmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ Veysi Akın, **Trakya’nın Türklere Devir Teslimi**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara, 1996, s.55-57, 62-69.; Akın, **a.g.m.**, s.223.

⁴⁵⁵ Güralp, **Kurtuluş Savaşı’nın İçyüzü**, s.205-206.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REFET PAŞA İSTANBUL'DA

3.1 Refet Paşa'nın Doğu Trakya'yı Teslim Almak Üzere Görevlendirilmesi ve Yapılan Hazırlıklar

3.1.1 Refet Paşa'nın Görevlendirilmesi

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruzun ardından, askerî ve siyasi meselelerin çok kritik bir durum aldığı bu günlerde, meseleleri yerinde değerlendirmek ve süratli kararlar alabilmek amacıyla Başbakan Rauf (Orbay), Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Beyler ve TBMM Başkan Vekili Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı İzmir'e kendi yanına davet etmişti. Söz konusu şahıslar bu davete uyarak 19 Eylül'de Ankara'dan hareketle 21 Eylül'de İzmir'e gelmişlerdi.⁴⁵⁶

Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı bir görüşmede, Ali Fuat ve Refet Paşaların da zafer münasebetiyle terfi ettirilmelerini ve kendilerine uygun bir görev verilmelerini istemişti. Rauf Bey'in bu isteği üzerine Mustafa Kemal Paşa, harekâta katılmadıkları için terfi meselesini kabul etmemekle beraber, o tarihte açıkta bulunan Refet Paşa'ya uygun bir görev bulmaya çalışacağını söylemiş ve kendisini İzmir'e davet etmesini istemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine Refet Paşa hemen İzmir'e gitmek üzere yola çıkmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın ani bir kararla Ankara'ya dönmesi nedeniyle planlanan görüşme gerçekleşmemişti.⁴⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere İzmir'e giden Refet Paşa'nın, Ordunun İstanbul'a doğru ilerlemeye devam etmediğini ve mütareke görüşmeleri yapılacağını öğrenince “Şimdi her şeyi kabul ettiler” diyerek zafere rağmen yapılanları eleştirdiği⁴⁵⁸ ve Mustafa Kemal Paşa'nın da Refet Paşa ile görüşmeden Ankara'ya dönmesinin bir ikaz

⁴⁵⁶ Atatürk, **Nutuk**, s.461.; Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a**, C: 1, Haz.: O.Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.69, 71.; Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyledikleri ile Rauf Orbay**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965, s.74.

⁴⁵⁷ Atatürk, **Nutuk**, s.461.; Atatürk, **ABE**, C: 13, s.322, 354.

⁴⁵⁸ Atay, **Çankaya**, s.332.

olduğu ifade edilmişti.⁴⁵⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın askerî ve siyasi ortamın çok yoğun olduğu o günlerde böyle bir ikazla meşgul olmasının mümkün olmadığını ve şartların gereği olarak Ankara'ya geri döndüğünü düşünmek daha uygun olacaktır.

İzmir'den Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa, sürdürülen ateşkes anlaşması görüşmelerini yakından takip edebilmek için Bursa'ya hareket etmiş ve İzmir'de görüşemediği için Ankara'ya dönen Refet Paşa'yı da yanına almıştı. Mudanya Mütarekesi savaşa son verirken bir barış sürecini de beraberinde başlatmıştı.⁴⁶⁰ Mudanya Mütarekesi gereği Trakya topraklarının devir teslimi yapılırken Türkiye'yi İtilaf Devletleri nezdinde temsil edecek bir temsilciye ihtiyaç duyulmuştu. Mustafa Kemal Paşa bu göreve Refet Paşa'yı tayin etmiş, Refet Paşa da bu görevi kabul etmiştir.⁴⁶¹

Refet Paşa'ya bu görevin verilmesinde Rauf Bey'in İzmir'de yaptığı teklifin etkisi olmakla birlikte Refet Paşa'nın uzun süre jandarma teşkilatında görev almış olması ve İçişleri Bakanlığı görevinde bulunmasının da büyük etkisi vardır. Refet Paşa, 1. Dünya Savaşı'nın son zamanları Jandarma Genel Komutanlığına da atanmış ve İstanbul'daki asayiş sorununu kısa sürede çözmeyi başarmıştı. Sonuç olarak, Mustafa Kemal Paşa ile Refet Paşa arasında bazı dargınlıklar⁴⁶² olmakla beraber Refet Paşa, tecrübesi, üzerinde bir görev bulunmaması ve Milli Mücadele'de yaptığı hizmetler nedeniyle bu göreve getirilmek için çok müsait bir durumdaydı. Trakya'nın teslim alınması gibi kritik bir görev için de atama yapılırken şahsi ilişkiler ve kırgınlıklar değil liyakat ve tecrübe ön planda tutulmuştu. Bununla beraber, Refet Paşa'nın bu görevlendirilmesini ilahi bir tecelli şeklinde görenler de olmuştu.⁴⁶³

Rauf Bey de, Refet Paşa'ya bu görevin verilmesi ile ilgili olarak; "Trakya'yı teslim almak üzere Refet Paşa'yı görevlendirsek?.." şeklindeki teklifinin Mustafa

⁴⁵⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, 3.Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s.39.

⁴⁶⁰ Atatürk, **Nutuk**, s.462.; Aydemir, **İkinci Adam**, s.215.

⁴⁶¹ Özdemir, **a.g.m.**, s.231.

⁴⁶² Geniş bilgi için bkz. Kandemir; **Siyasi Dargınlıklar**, C: 1-2.

⁴⁶³ Hahambaşı Becerona Efendi, Refet Paşa'nın Trakya'ya teslim almak üzere görevlendirilmesini bir tesadüf eseri değil, "Ezeliyetin meşiyet-i mukadder bir cilvesi" olarak görüyordu. Bunun için bir de ebced hesabıyla tarih düşürmüştü. Buna göre "Refet" ve "Trakya bizim" ibarelerinden ebced hesabıyla ayrı ayrı 681 hesabı çıkmakta idi. (Akın, **a.g.m.**, s.90 dipnot.10.)

Kemal Paşa'nın "Evet, iyi düşündün Rauf, en münasibi o... Bu vesile ile kendisiyle de görüşmüş oluruz... İsbet ettin. İyi oldu." diyerek cevapladığını ve "Anlaşmazlıklar nedeniyle uzun süredir faal görevden uzakta kalan ve büyük zaferle neticelenen son askerî harekâta da katılmamış olan Refet Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa ile aralarını bulup, bu göreve tayin edilmesinde ne kadar isabet ettiğim, kendisinin Trakya'yı teslim almak üzere daha İstanbul'a ayak bastığı günkü davranışlarla anlaşıldı. Zira Refet Paşa, İstanbul'a vardığı gün, milli hükümetin ilk temsilcisi tanınarak karşılaştığı muazzam tezahürattan o kadar ehliyetli istifade etmesini bilerek hareket etti ki, Bizim 'İstanbul meselesi' diye üstünde zihin yorduğumuz davayı, hemen o anda tavır ve davranışlarıyla -içinde hala bulunmakta olan işgal kuvvetlerine, Bab-ı Ali ve Padişaha rağmen- TBMM Hükümetinin bir vilayeti şeklinde anavatana bağlamaya muvaffak oldu." diyerek doğru bir seçim yaptıklarını belirtmiştir.⁴⁶⁴

Refet Paşa, 9 Ekim 1922'de Başkomutanlık tarafından Doğu Trakya'yı, TBMM Hükümeti adına teslim almak üzere görevlendirilmişti.⁴⁶⁵ Bakanlar Kurulu'nda, Refet Paşa'nın görevlendirilmesiyle ilgili talimat ve Meclise sunulmak üzere bir hükümet tezkeresi hazırlanmış ve söz konusu tezkere, TBMM'nin 11 Ekim 1922 tarihli oturumunda milletvekillerine duyurularak,⁴⁶⁶ kısa bir müzakereden sonra kabul edilmiştir.⁴⁶⁷

11 Ekim'de Mudanya Mütarekesi de imzalanmış ve İsmet Paşa aynı gün Bursa'dan ilgili ordu ve kolordu kumandanlıklarına tebligatta bulunarak, Başkomutanlık tarafından Doğu Trakya'yı teslim almak üzere Refet Paşa'nın görevlendirildiğini duyurmuştu. Aynı günlerde Dışişleri Bakanlığı da ilgili tayini İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirmiştir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ Kutay, **a.g.e.**, C: 3, s.386.; Orbay, **a.g.e.**, s.524-525.; Kandemir, **Rauf Orbay**, s.85.

⁴⁶⁵ **BCA**, S: 1879, D: 245-1, F: 30..18.1.1, Y: 5.30..15; Sarhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, s.739.

⁴⁶⁶ Rauf Bey görevlendirmeyi TBMM'ne şöyle arz etti: "Mudanya Konferansı kararları münasebetiyle Doğu Trakya'yı TBMM Hükümeti adına teslim almak üzere, Başkomutanlık tarafından Refet Paşa görevlendirildiği ve bu görevlendirmeye ait talimatın Bakanlar Kurulu'nun 9.10.1922 tarihli toplantısında kararlaştırıldığı bilgilerinize arz olunur." (**TBMM ZC**, D: 1, C: 23, s.341.; Kutay, **a.g.e.**, C: 3, s.385.; Orbay, **a.g.e.**, s.524.)

⁴⁶⁷ **TBMM ZC**, D: 1, C: 23, s.341.

⁴⁶⁸ Akın, **a.g.e.**, s.91.

Görevlendirmenin kendisine tebliğ edilmesinin ardından Refet Paşa hazırlıklarda bulunmak üzere 13 Ekim’de Mudanya’dan ayrılarak 15 Ekim’de Ankara’ya gelmişti. Kısa bir süre sonra, kurulacak jandarma teşkilatı ve Trakya işlerini İsmet ve Fevzi Paşalar ile görüşmek üzere yola çıkan Mustafa Kemal Paşa ile tekrar Bursa’ya gitmişti. Bursa’da Mustafa Kemal, Fevzi, İsmet, Refet, Kazım Karabekir ve Kazım (Özalp) Paşaların katıldıkları toplantılarda yapılacak işler ve Refet Paşa’nın vazifesine dair önemli kararlar alınmıştı. Bu toplantılar esnasında Refet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’dan İstanbul’da takınacağı tavır, özellikle saltanat ve hilafet makamına dair, sarf edeceği sözler hakkında özel talimat almış ve bu hususlarda anlaşmıştır.⁴⁶⁹

3.1.2 Refet Paşa’ya Verilen Görev ve Yetkiler

Refet Paşa’ya verilen görev, “Başkomutanlık ve TBMM Hükümeti namına Trakya’yı tesellüme memuriyet” idi.⁴⁷⁰ Görev ve yetkilerinin esası, 9 Ekim 1922’de Bakanlar Kurulu toplantısında tespit edilmiş,⁴⁷¹ ayrıntıları ise, 16–19 Ekim 1922 tarihlerinde Bursa’da yapılan toplantılarda kararlaştırılmıştı.⁴⁷² Refet Paşa da değişik zamanlarda göreviyle ilgili gazetelere beyanlar vermiştir.⁴⁷³

⁴⁶⁹ Akın, **a.g.e.**, s.91.; Özalp, **a.g.e.**, 1.Cilt, s.237.; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, s.753.

⁴⁷⁰ Refet Paşa, Başkomutanlık ve TBMM Hükümeti adına Trakya’yı teslim almakla görevli idi.

⁴⁷¹ Bakanlar Kurulu kararı şöyleydi: “Mudanya Konferansı kararı uyarınca Trakya’yı TBMM Hükümeti adına teslim almak üzere Başkomutanlık tarafından ordu komutanlarından Mirliya Refet Paşa Hazretleri görevlendirilmiştir. Her bölgede Milli Hükümet tamamen kurulur kurulmaz, hükümet memurlarının başvuracakları ve resmi işlerine ait hususlarda ve asayiş ve düzenin hızla kurulması için önlemler alınmasında, mümkün olan işlerin sonuna kadar vilayet valilerinin Refet Paşa Hazretleri’nin emri altında bulunduğu, Bakanlar Kurulu’nun kararı olmakla durumun adı geçene tebliğ ve İtilaf Devletleri temsilcilerine duyurulması.” (M. Özdemir, **a.g.m.**, s.231.)

⁴⁷² Akın, **a.g.e.**, s.91.; Aydemir, **İkinci Adam**, s.215.

⁴⁷³ TBMM’nin görevlendirme kararını çıkardığı sırada Ankara’ya gelen Refet Paşa, gazetecilerle yaptığı mülakatta; “Ankara’dan Bursa’ya gideceğini ve buradan İstanbul’a geçerek Yunanlıların Trakya’yı tahliye müddeti olan 15 günün geçmesini bekleyeceğini ve İtilaf Komisyonları ile münasebetlerde bulunarak Trakya’da Milli Hükümetimizin bir an evvel kurulmasına uğraşacağını...” söylemiş ve vazifesinin ilgili olarak da; “ Vazifesinin iki kısma ayrılabilceğini; birinin, Yunanlılardan tahliye edilen Trakya’yı teslim almak, diğerinin ise, Trakya’da TBMM Hükümeti’ni tesis etmek olduğunu... Bir an evvel Trakya’da mülki ve inzibat teşkilatının tamamlan-masına çalışacağını ve esasen bütün memur kadroları ve jandarmamız hazır bulunduğu için Edirne vilayetimizde bütün teşkilat süratle tamamlanacağını...” ifade etmiştir. (Tevetoğlu, **Atatürk’le Samsun’a**, s.83-84.)

Bunlara dayanarak, Refet Paşa'nın görev ve yetkileri şu şekilde açıklanabilir:

1. Mudanya Konferansı kararları gereği Doğu Trakya'yı Başkomutanlık ve TBMM adına devir teslim almak.
2. Devir ve teslim işlerine ait hususlarda asayiş ve inzibatın temini için alınacak tedbirlerde, Valilik, Refet Paşa'nın emri altında bulunacaktı.
3. TBMM Hükümeti idaresi tesis edilir edilmez, ilgili mahallin devlet memurları resmi makamlarına müracaat edeceklerdi.
4. Batı ve Doğu Trakya'da faaliyet gösteren cemiyetler Refet Paşa'ya bağlı olarak faaliyet göstereceklerdi.
5. Doğu Trakya teşkilatına ait yapılacak işler Refet Paşa'ya bağlı olarak, Edirne Valisi Şakir Bey vasıtasıyla yürütülecekti.⁴⁷⁴

Refet Paşa'nın, asıl görevi olan Doğu Trakya'yı teslim almak için İstanbul'da İtilaf Devletleri temsilcileri ile görüşmeler yapması gerekiyordu. Bu görüşmeler esnasında saltanatın kaldırılması ve İstanbul Hükümetinin istifasıyla büyüyen İstanbul krizi ve İstanbul işlerinin önemi, kendisine İstanbul ile ilgili bir görev verilmemiş olmasına rağmen Refet Paşa'nın İstanbul işlerini de üzerine almasına neden olmuş ve kendisini TBMM Hükümetinin İstanbul'daki bir numaralı temsilcisi haline getirmişti.

3.1.3 Refet Paşa'yı Karşılama İçin Yapılan Hazırlıklar

Refet Paşa'nın görevlendirilmesine ilişkin tüm işlemler, 11 Ekim 1922'de tamamlanmış ve İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine de haber verilmişti. 14/15 Ekim 1922 tarihinde yürürlüğe girecek Mudanya Mütarekesi hükümlerinin yerine getirilmesi için İstanbul'a giderek gerekli hazırlıkların kısa sürede tamamlanması gerekiyordu. Bu maksatla, İstanbul hazırlıklarını yürütecek olan Felah Grubu ve Polis Müdürü Esad Bey'e Fevzi Paşa, 12 Ekim'de Bursa'dan bir telgraf çekerek, TBMM Hükümeti adına Trakya'yı teslim almak üzere Refet Paşa'nın görevlendirildiğini, birkaç güne kadar oraya gideceğini bildirmiş ve bununla ilgili hazırlıkların yapılmasını istemişti.⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ Akın, **a.g.e.**, s.91-92.

⁴⁷⁵ **a.g.e.**, s 93.

15 Ekim'de Yunan tahliyesi başlamış, ancak Refet Paşa hazırlıklar tamamlanmadığı için İstanbul'a gidememişti. Bu gecikme nedeniyle, 16 Ekim'de Fevzi Paşa Felah Grubu'na bir telgraf çekerek, Hamit Bey'in⁴⁷⁶ Trakya'da devam eden müttefikin işgali ve tahliye hakkında İtilaf Devletleri temsilcileriyle resmi surette temas kurmasını ve her gün bir rapor tanzim ederek kendisine bildirmesini istemişti.⁴⁷⁷

Fevzi Paşa'nın işareti üzerine harekete geçen Hamit Bey, bütün hazırlıkları tamamlamıştı. Refet Paşa'nın ikameti için Emin Ali Bey'in Çapa'daki konağı ve çalışma merkezi olarak da Şark Mahfili⁴⁷⁸ hazırlanmıştı. 17 Ekim'de Gülnihal vapuru Mudanya'ya gönderilmek üzere hazır hale getirilmiş ve İtilaf generalleriyle de bir görüşme yapılmıştı. Generaller, Refet Paşa'nın gelişinden memnuniyet duyacaklarını şimdilik İstanbul'a jandarma ihracına taraftar olmadıklarını belirtmişlerdi. Hamit Bey de 18 Ekim'de durumu Fevzi Paşa'ya bildirmiş olmakla beraber durum hakkında Refet Paşa bilgilendirilemediği için bu hususta herhangi bir işlem yapılamamıştı.⁴⁷⁹

Resmi faaliyetler bu şekilde sürerken İstanbullular da merasim ile ilgili hazırlıkları başlatmışlardı. Üç gün üç gecedir şehir mütemadiyen süslenmekte; her tarafa bayraklar asılmakta idi. Bütün caddeler zafer taklarıyla donanmış, üzerlerine Mustafa Kemal Paşa ve diğer komutanların fotoğrafları ile Milli Mücadele'yi öven yazılar asılmış; Galata Köprüsü baştanbaşa defne yaprakları ile süslenmişti. Refet Paşa ve maiyetini karşılamak üzere kayıklar, arabalar hazırlanmıştı.⁴⁸⁰

Bursa'da da üç gündür hızlı bir faaliyet gözleniyordu. Refet Paşa ile İstanbul'a gidecek kadrolar tespit edilerek tayinler yapılıyor, kendisine refakat edecek jandarma teşkilatı kuruluyordu. Bunun için TBMM Muhafız Taburu'ndan 100 kişilik bir kuvvet ayrılmış ve 19 Ekim sabahı ikmale hazır hale getirilmişti.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ Milli Hükümet tarafından 8 Kasım 1920'de "Kızılay Mümessili" diye örtülü bir isimle İstanbul'da görevlendirilen ve Hilaliahmerci (Kızılaycı) lakabıyla ünlü Hamit Bey, TBMM Hükümeti'nin İstanbul temsilcisidir. (Fethi Tevetoğlu, "Kızılaycı Hamit Bey", **AAM Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 9, Temmuz 1987, s.681-690.)

⁴⁷⁷ Akın, **a.g.e.**, s.93.

⁴⁷⁸ Divanyolu'nda bulunan bir yer adı. Divanyolu ise Osmanlı Devleti'nde kullanılan protokol yolu olup, bugünkü Çemberlitaş ile Sultanahmet Meydanı arasında kalan caddedir.

⁴⁷⁹ Akın, **a.g.e.**, s.93, 95-96.

⁴⁸⁰ K.Ekrem Uykucu, **a.g.e.**, s.54.; Kinross, **a.g.e.**, s.406; Akın, **a.g.e.**, s.93.

⁴⁸¹ Akın, **a.g.e.**, s.93.

3.2 Refet Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri

3.2.1 İstanbul'a Gelişi ve Karşılması

Refet Paşa, 19 Ekim sabahı maiyeti ve jandarma muhafız bölüğü beraberinde olduğu halde, Gülnihal vapuru ile Mudanya'dan ayrılmış ve öğleden sonra İstanbul açıklarına gelmişti. İstanbul açıklarında Gülnihal vapuru İngiliz devriyesi tarafından durdurulmuş ve "Refet Paşa hakkında işgal komutanlığınca izin olduğu halde muhafız birliği hakkında bir emir almadıklarını, durumun açıklığa kavuşmasına kadar onları İstanbul'a alamayacaklarını ve onların vapurda kalmaları gerektiğini" bildirilmişti. O gün jandarmalar geceyi vapurda geçirdiler. Ancak Refet Paşa anlaşmazlığı gidererek ertesi gün jandarmaları alabilmiştir.⁴⁸²

İstanbul yabancı işgali ve Sultan Vahdettin ile hükümetinin hükmü altında idi. Fakat Müslüman halk, artık, kendilerini zafere götüren Milli Mücadelecilerin temsilcisini karşılarken istiklal adına bunları unutmuştu.⁴⁸³ Beş, altı İngiliz tayyaresi de açıktan uçarken, Kabataş iskelesi açıklarındaki bir Fransız torpidosu Türk bayrağı çekerek merasime iştirak etmişti.⁴⁸⁴ Her gün sokakları coplarla gezen, toplulukları ve heyecanları dağıtmaya çalışan İngiliz askerlerinden hiçbiri görünmüyordu.⁴⁸⁵

Refet Paşa'yı getiren Gülnihal Vapuru İstanbul'a yaklaştığında etrafını birçok deniz aracı almıştı. Vapura çıkarak Refet Paşa'yı karşılayanlar arasında Velihaht Yaveri Binbaşı Remzi Bey de vardı. Abdülmecit Efendi adına Remzi Bey, "Hoş geldiniz!.. İrade-i milliyemizin mazlum Trakya'mızda da yerleşerek oraya refet, adalet, selamet ve emniyet bahşedileceğine de eminim." sözleri üzerine Refet Paşa, "Velihaht Abdülmecit Efendi yüce halifelik makamının veliahdıdır ve baştan itibaren ilan ettiğimiz vaatlerimizden birisi de Hilafet makamının kurtarılmasıdır. Binaenaleyh kendilerine şükran ile mukabele ederim." dedi.⁴⁸⁶

⁴⁸² HTVD, Yıl: 17, S: 66, Aralık 1968, B: 1483.; Özdemir, a.g.m., s.232.

⁴⁸³ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.108.

⁴⁸⁴ Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a**, s.86.

⁴⁸⁵ Seyfi Nutku, "*Gençlik, Anadolu'nun İlk Temsilcisi Refet Paşayı İstanbulda Nasıl Karşıladi*", **Yakın Tarihimiz**, C: 3, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., s.263.

⁴⁸⁶ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.108-109.; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, 2.Baskı, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1986, s.245-246;

Refet Paşa vapurda gazetecilere şu kısa beyanatta bulunmuştu: “Milletimizi temsil eden TBMM hükümeti ve hiç şüphesiz çok sevdiğiniz ve sevdiğimiz muhterem Başkomutanımızın temsilcisi sıfatıyla bu anda İstanbul’u selâmladığımdan dolayı pek mesudum. Öyle bir his ile geliyorum ki, o hissi tasvir edebilmek benim de elimde değil. Her halde bu dakikada anlayabildiğim bir şey varsa, o da hâkimiyeti eline alan bir milletin ne kadar büyük şeylere muvaffak olabileceğini bir kere daha kuvvetle hissetmemdir.”⁴⁸⁷

Refet Paşa ve maiyeti⁴⁸⁸ 19 Ekim 1922’de saat 15.00 sıralarında, Kabataş İskelesinden karaya çıkmıştı. İskelede Padişah namına yaver Binbaşı Ali Nuri, Sadrazam Tevfik Paşa namına Binbaşı Selâhaddin, İstanbul Hükümeti görevlileri, basın, şehir, talebe ve cemiyet temsilcileri ve kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılanmıştı.⁴⁸⁹ Refet Paşa İstanbul toprağına bir Fatih gibi ayak basmıştı.⁴⁹⁰

Karşılama hazır bulunanlar arasında bulunan Padişah Yaveri Binbaşı Ali Nuri Bey, “Zat-ı şahane adına hoş geldiniz!” demesi üzerine Refet Paşa, “Yüksek Halifelik makamına dindar duygularımı bildiriniz.” demişti.⁴⁹¹ Refet Paşa bu sözleriyle, artık Padişah’a, Saltanat’a yer olmadığını da belirtmekteydi. Bu durum karşısında Vahdettin, aynı gün, bir yakınına Saltanatla desteklenmeyen bir Halifeliği kabul edemeyeceğini söylemişti.⁴⁹²

Refet Paşa’nın muzaffer Türk milliyetçilerinin ilk temsilcisi olarak İstanbul’a varması, yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olan bu eski şehirde o güne kadar

⁴⁸⁷ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.109.; Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal Barış Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonrasının Gerçek Hikayesi**, 1.Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1988, s.56.

⁴⁸⁸ Refet Paşa’nın maiyeti arasında şu kişiler bulunmaktaydı: Miralay Cemil Cahit Bey (Jandarma Müfettişi), Erkan-ı Harp Binbaşı İzzet ve Mithat Beyler (Paşa’nın Erkan-ı Harbiyesine memur idiler), Erkan-ı Harp Binbaşı Osman Bey, Şimendifer Komiseri Piyade Yüzbaşı Hikmet Bey, Üsteğmen Rıfat Bey (Yaver olarak), Üsteğmen Hazım, Üsteğmen Ferid, Teğmen Keşif ve Zabıt Vekil Nafiz Beyler (Karargâh Muhafız Jandarma Bölüğüne kumanda ediyorlardı). (Betül Aslan, **Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul’un İdaresi Meselesi**, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1991, s.18.)

⁴⁸⁹ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.109-110.; Aslan, **a.g.t.**, s.18.

⁴⁹⁰ Aydemir, **Tek Adam**, 3.Cilt, s.54.

⁴⁹¹ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.110.; Aydemir, **Tek Adam**, 3.Cilt, s.55.; Jaeschke, **a.g.e.**, s.245.; Dinamo, **a.g.e.**, 1.Kitap, s.57.

⁴⁹² Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.56.

görülmedik bir coşkuya ve kitle kutlamalarına sahne olmuştu.⁴⁹³ Refet Paşa, Kabataş iskelesinde karaya ayak bastıktan sonra, tezahürat son haddini bulmuştu. Büyük sevgi gösterileri ile Refet Paşa ve beraberindekiler, Şark Mahfiline gelmişti. Her taraf, bayraklar ve zafer taklarıyla donanmıştı. Refet Paşa, otomobilinde ayakta halkın selâmlarına karşılık vererek yollardan geçmişti. Refet Paşa, Şark Mahfilinde üç beş dakika istirahattan sonra tekrar otomobiline binerek zafer takları altından aynı tezahüratla geçmiş ve Hazret-i Fatih'in türbesini ziyaret etmişti.⁴⁹⁴

Fatih Türbesinde, Şehir ve İçişleri Bakanı adına saygılarını sunan Belediye Başkanı Ziya Bey'e de, "Şehir adına ilettiğiniz kutlamaya çok teşekkür ederim. Şahsınızda temsil ettiğiniz büyük aydın ve düşünür halka teşekkür ederim. İçişleri Bakanı'nın gösterdiği nezakete de teşekkür ederim. Hükümetimiz tamamen halk tarafından milli saltanat (egemenlik) ile idare olunan bir demokrat hükümettir. Fakat ben hükümetim adına bir İçişleri Bakanı tanımıyorum." demiştir.⁴⁹⁵

Daha sonra Şark Mahfiline geçen Refet Paşa, Sadrazam Tefik Paşa adına kendisini ziyaret edip tebriklerini sunan yaverine, "Anadolu bir İstanbul hükümeti tanımadığı gibi, tabiatıyla, bu hükümetin Sadrazamını da tanımaz. Fakat Tefik Paşa hazretleri uzun yıllardan beri memlekete hizmet etmiş ve genellikle çok buhranlı zamanlarda iş başında bulunarak memleket mukadderatını kurtarmak hususunda çalışmış övülmeye değer bir kişidir. Bu sebeple kutlamalarını can ve yürekten kabul ederim." demek suretiyle İstanbul hükümeti hakkında Ankara'nın fikrini belirtmişti.⁴⁹⁶

Refet Paşa, o gün İtilaf Devletleri temsilcileri ile de bazı resmi temaslarda bulunmuştu. Ele alınan ilk konu, karaya çıkmasına izin verilmeyen Jandarma Bölüğü meselesi olmuştu. General Harington'la görüşen Refet Paşa, bölüğün karaya

⁴⁹³ Stanford J.Shaw, "Türk İstiklal Harbi", **Türkler Ansiklopedisi**, 15.Cilt, Çev.: Bülent Konuş, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.886.

⁴⁹⁴ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.110-111.

⁴⁹⁵ **TİH II.Cilt Batı Cephesi 6. Kısım 4.Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası**, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1995, s.169.; Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.111-112.; Aydemir, Tek Adam, 3.Cilt, s.55.; Dinamo, **a.g.e.**, 1.Kitap, s.61.

⁴⁹⁶ **TTK A.**, Kol: Tefik Paşa (TP), D: 17, B: 13.; Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.113.

çıkmasına engel olunmamasını ve bu durumun düzeltilmesini istemişti. Harington Muhafız bölüğünün karaya çıkması için gerekli talimatı vereceğini söylemişti.⁴⁹⁷

Refet Paşa ertesi gün karaya çıkan jandarmaları ile birlikte konfeti ve çiçek bulutları içinde Cuma namazının kılınacağı Ayasofya Camii'ne kadar gitmiş, namazdan sonra Refet Paşa minbere çıkarak camide bulunan yüzlerce insana “Bu zafer hâkimiyet-i milliyeye, kuvayı milliyeye, milli iktidara ve yüce Allah’a olan inançtan doğmuştur! Burası Müslümandır ve ilelebet Müslüman kalacaktır.” şeklinde hitap etmişti.⁴⁹⁸ Dinleyenlerin çoğu hıçkırıklarını tutamamıştı. Zarif, enerjik, güzel konuşan, her zaman her yerde hazır olan Refet Paşa’ya, bu milli kahramanlık yakışmıştı.⁴⁹⁹

Türk askerinin İstanbul’a girişini gören Yüzbaşı Armstrong’da duygularını şöyle beyan etmişti: “Ruhumun isyan ettiğini duyuyorum. Türkler sanki Kanuni Sultan Süleyman devrinde imişler gibi düşünüyorlardı. İngiltere İmparatorluğu şerefının bütün Asya’ya karşı çamurlara yuvarlanması gururumu yaralıyordu.”⁵⁰⁰

Ertesi gün karşılıklı ziyaretlerle geçti. Refet Paşa, gece de Trakya Cemiyeti’nin şerefine verdiği yemeğe katıldı. Yemekte, Edirne Valiliği’ne tayin olunan Şakir (Kesebir) ve Galip Bahtiyar Beylerle birlikte altmış kişi bulunuyordu. Yemek, tanışma ve karşılıklı konuşmalarla devam etmiştir.⁵⁰¹

3.2.2 Ziyaret ve Konuşmaları

Refet Paşa İstanbul’a vardığı andan itibaren, TBMM Hükümeti’nin çeşitli olaylar karşısındaki yaklaşımları ve anlayışlarını İstanbul halkına anlatmaya ve benimsetmeye gayret göstermişti. Konuşmalarında halkın duygularını okşamaya, onların onurunu yükseltmeye özen göstermiş ve bunun için değişik halk grup ve temsilcilerine konuşmalar yapmıştır.

⁴⁹⁷ HTVD, Yıl: 17, S: 66, Aralık 1968, B: 1483.; Özdemir, **a.g.m.**, s.232.

⁴⁹⁸ Shaw, **a.g.m.**, s.886.

⁴⁹⁹ Kinross, **a.g.e.**, s.407.

⁵⁰⁰ Aslan, **a.g.t.**, s.24.

⁵⁰¹ Akın, **a.g.e.**, s.94.

Refet Paşa, Saltanat-ı Milliye (Milli Egemenlik) dediği Anadolu'daki yeni yönetimi anlatırken; "Türk tarihinde bugüne kadar görülmemiş ve İstanbul'un fethinin devir açması gibi, yeni bir devir açmış olan Saltanat-ı Milliye'de halk, saltanatı eline almıştır. Artık her ne yapılırsa halk tarafından, halk namına ve halk için yapılacaktır. Türk kendini idare ediyor. Başarılı da oluyor." demişti. Ayasofya'daki bir cuma namazından sonra halka karşı yaptığı bir konuşmada da; "Milli hükümetin, eşitlik prensibi üzerinde durduğunu ve zaferini buna borçlu olduğunu..." söylemişti.

Çapa'daki evinde yapılan mülakatta; "Sakarya Savaşı'ndan sonra Misak-ı Milli ile tespit edilen emellerimizi kan dökülmeden temin edebilmek için gösterdiğimiz gayretler engellendi. Demek kuvvet gösterilmedikçe hak yerini bulmayacaktı. Son kararı verdik. Harekâtımız bilinen şekilde başladı ve kahraman gazilerimizin şanlı silahlarının zaferiyle sonuçlandı." demiş ve sorulara cevaben; "Henüz Misak-ı Milli hudutlarına sahip olunmadığı ve durumun da tam açıklığa kavuşmadığı için Hükümet merkezinin taşınmasının söz konusu olmadığını... Yunan tahribatına karşı rehin ve teminat olmak üzere Batı Trakya'ya bir askerî harekâttan emperyalist bir siyaset olacağı için kaçındıklarını ve başka çarelere başvuracaklarını... Trakya'da mülki amirlik kurulur kurulmaz hareket etmek hakkına sahip olduğunu..." ifade etmiştir.⁵⁰²

Kendisini ziyarete gelen İstanbul Müntehib-i Sanilerine (İkinci Seçmenlerine) bir konuşma yapan Refet Paşa; "Sizler hepiniz bu güzel Payitahta (başkent) korkusuz, yalnız vicdanının sesini dinleyerek vekillerinizin seçilme varakası altına imzalarınızı atmaktan bir an bile tereddüt etmediniz. Ankara, TBMM'nin adını anmanın en büyük suç olduğu, hariçten istila, dâhilden hıyanet hüküm sürdüğü bir zamanda korkmadınız. Vekillerinizi seçerek Ankara'ya yolladınız. Size bunu yaptıran vatanperverliğiniz, milliyetçiliğinizdir." demişti.

Kadıköy'de toplanan kalabalık halk topluluğuna yaptığı konuşmada; "Anadolu'da dökülen bunca kanın boşa olmadığını, milletin şan ve istikbali için olduğunu vurgulayan Paşa, memleketin kadınlığının kazanılan zaferde iftihar edilecek bir paya sahip olduğunu" söylemiş ve sözlerine şöyle devam etmişti; "Ey milletim, tekmil bu selam, bu teveccüh, bu anlı, şanlı, kanlı bayraklar, artık yeryüzünde

⁵⁰² Özdemir, **a.g.m.**, s.232-233.

tahakküm, istila, istibdat devrinin kapandığını söylüyor. Artık yeryüzünde ne bir milleti kahredecek bir saltanat, ne de bir milleti istila altına alacak bir millet kalmıştır. Bunların hepsi yok oldu...” demişti.

Refet Paşa bu konuşmadan sonra Kadıköy halkı adına bir ziyafete davet edilmişti. Ziyafette Padişah ve Sadrazama çatan şiddetli konuşmasında; “Efendiler bir kalp akçaya bizi sattılar. Esirler gibi müşteri pazarlığına çıkarılmadan satıldık. İsterim ki, bunlar talihsiz ve merdud yaptıklarının cezasını görsünler. İlelebet çeksinler. Bugün en kolay bir şeydir. Namuslu insan için bir mükâfattır. Hâlbuki merdud ve menkub insanlar için ise bu cezadır. Öyle adamları bir ölümle cezalandırmak kâfi değildir. Koca Sadrazam, kimin malını kime satıyorsun?.. Neyi satıyorsun?... Efendiler, sorumsuz insanlar artık köşede otursunlar, bizim dünya işlerimize karışmasınlar.” demişti. Paşa, daha sonra TBMM’nin anayasasını anlatmış ve sözlerini; “Artık bu millet için tarihin yeni bir devresi açıldı. Demir, kılıç ve kan artık milletleri esir edemez. Milletleri esir eden tek bir şey kalmıştır ki, o da milletin kendi iradesidir. Biz bugün bu iradenin, bu hâkimiyetin, bu saltanatın esiriyiz.” diye bitirmiştir.⁵⁰³

İstanbul’a gelişinde büyük sevgi gösterileriyle karşılanan Refet Paşa, İstanbul’da bulunduğu sürede gittiği her yerde, her davette, değişik konularda konuşmalar yapmış, basına demeçler vermişti. Bu konuşma ve demeçleri hem İstanbul’da hem de Ankara’da çok fazla dikkat çekmiş ve Meclis gündeminde de yer almıştır.

21 Ekim’de Üniversite ve Belediye’de yapmış olduğu konuşmalarda ağırlıklı olarak milli egemenlik kavramı üzerinde durmuş ve TBMM idaresinin temel yaklaşımını açıklamaya çalışmıştır. Buralarda yapmış olduğu konuşmalarında, “Saltanat-ı milliyenin tesisinden sonra zafer ve istiklal kazanıldı.” demiş ve meşrutiyet ve cumhuriyet arasında bir fark göremediğini belirterek, “Biz öyle bir idare tesis edelim ki milletin kuvvet ve kudreti, cumhurun kendi elinde bulunsun. Mesul olacıklara vermesin, kendi elinde tutsun. İşte Anadolu’nun bulduğu Millet Meclisi tarzı bundan ibarettir.” demiştir. Refet Paşa’nın meşrutiyet ve cumhuriyet idaresini eleştirerek, bunların yerine milli hâkimiyeti, milli saltanatı öne çıkaran konuşmalarına ve açıkladığı yeni sisteme anında basından tepkiler gelmeye başlamış, esas eleştiri

⁵⁰³ a.g.m., s.233-234.

İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey tarafından yapılmıştır. Lütfi Fikri Bey, Refet Paşa'nın sistem hakkındaki konuşmalarını küçük bir risale⁵⁰⁴ ile cevaplandırmıştır.⁵⁰⁵

Ankara'nın İstanbul'un akıbeti konusunda çoktan varmış olduğu ama henüz resmen telaffuz etmediği kararın ilk işaretleri Refet Paşa'nın 19 Ekim'de Kabataş rıhtımından İstanbul'a ayak bastığı andan itibaren hissedilmişti. Refet Paşa şehre varmasının ardından ilk günlerde şehrin çeşitli yerlerinde yapmış olduğu konuşmalarda hâkimiyetin, saltanatın ve hükümetin artık sadece millete ait olduğunu söylemiş, meşrutiyete geri dönülmeyeceğini anlatmış, "Hâkimiyet hakanın değil ancak ve ancak milletindir", "Artık milleti esaret altına alacak ne ferd, ne de saltanat vardır", "Hanedanın hakimiyeti milleti felakete sürüklemiştir" demiştir.⁵⁰⁶

Sonuç olarak, Refet Paşa bu konuşmalarında TBMM ve Hükümeti hakkında halka bilgi vermeye ve halkı yeni idareye karşı hazırlamaya çalışmıştır. Refet Bey'in İstanbul'da ki tavır ve konuşmaları Meclis'te sert bir şekilde eleştirilirken, Hükümet Refet Paşa'dan desteğini eksik etmemiştir. Bu destek Refet Paşa'nın konuşmalarını, göreve ataması yapılırken aldığı talimatlar istikametinde yaptığını göstermektedir. Ancak Refet Paşa'nın konuşmalarında Saltanat kadar Cumhuriyet idaresine de muhalif olduğu gözlenmektedir ki, bundan da saltanatın kaldırılacağını bilmekle beraber, yeni idarenin cumhuriyet olacağını bilmediği anlaşılmaktadır.

3.2.3 İlk Resmi Temasları

Refet Paşa İstanbul halkıyla kaynaşma yönündeki çalışmalarının yanı sıra, Trakya'nın teslim alınması çalışmalarını da sürdürmekteydi. Mudanya Mütarekesi gereği Trakya'nın TBMM Hükümetine teslimi, Yunan tahliyesinin sona ermesini müteakip 30 Ekim 1922'de başlayacaktı. Yunan idaresi, yönetimi en kısa sürede müttefik heyetlerine bırakacak ve onlar da mümkün olduğu takdirde aynı gün TBMM memurlarına devredeceklerdi. Hazırlıklar da bu esaslara göre yürütülmekte idi.⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ Lütfi Fikri Bey'e ait risale için bkz. Dursun Ali Akbulut, **Saltanattan Ulusal Egemenliğe**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006, s.167-183.

⁵⁰⁵ **a.g.e.**, s.24-25.

⁵⁰⁶ Bardakçı, **a.g.e.**, s.224.

⁵⁰⁷ Akın, **a.g.e.**, s.117.

Trakya'nın devir teslimine dair hazırlıkların sürdürüldüğü dönemde, önemli konulardan biri de bölgeye sevk edilecek olan jandarmaların bölgedeki görevinin, Yunan tahliyesinin tamamlanacağı 30 Ekim'de başlayacak olmasıydı. Sevkiyatın tarihi ve ne şekilde yapılacağı tespit edilmemişti. 21 Ekim'de toplantı yapan İtilaf generalleri, Trakya'ya jandarma naklinin Yunan askerî tahliyesini takiben yapılabileceğine dair bir karar alarak, bu kararı Türk makamlarına iletmışlerdi. Refet Paşa, 26 Ekim'de TBMM Hükümeti namına Trakya'yı teslim alacak memur ve jandarmaların ilk grubunun İstanbul yoluyla sevkini teklif etmişti. Aynı gün toplanan İtilaf generalleri, sivil memur ve jandarmanın ihracı ve görev merkezlerine gidiş tarihleri hakkında bazı kararlar almış ve bir kısım memur ve jandarmanın İstanbul yoluyla sevkine izin vermişlerdi. Refet Paşa, 30 Ekim 1922'de birliklerin hangi tarihte ve ne şekilde Trakya'ya çıkacağını belirleyerek jandarmanın sevkiyatına dair bir program hazırlamıştı.⁵⁰⁸

Ayrıca; General Harington ile yaptığı bir anlaşmaya göre, Trakya ile Anadolu arasındaki haberleşmede İngiliz hatlarının kullanılabilmesini kabul ettirmişti. İtilaf Devletleri temsilcileri ile yapılan görüşmeler sonunda, Trakya'nın Türk yönetimine teslimi belirli bir takvime bağlanmıştı.⁵⁰⁹

Mudanya Antlaşması uyarınca Yunanlıların Trakya'dan askerlerini çekmeleri 30 Ekim'e kadar tamamlanmak üzere devam ederken, ortaya yeni bir sorun çıkmıştı. Yunanlılar geri çekilirken geçtikleri köy ve kasabaları yakıp yıkıyorlar, direnenleri katlediyorlardı. Ellere geçirdikleri yiyecek, giyecek, mücevherat, hayvan vs. değerli her şeyi beraberlerinde götürüyorlardı. Refet Paşa Yunanlıların geri çekilirken yaptıkları mezalimi ve zayıatları tespit etmek, buna İtilaf Devletleri temsilcilerinin ve dünyanın dikkatlerini çekmek amacıyla, Yunan işgalinden kurtulan bölgelerde Mezalim ve Zayıatları Tespit komisyonları kurdumuş ve çalışma tarzları ile geçerli bilgi ve belgeleri nasıl toplayacaklarını anlatan bir tamim yayınlamıştı. Refet Paşa bu şekilde toplanan bilgi ve belgelere dayanarak İtilaf temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde yeni katliamların önüne geçmeye çalışmıştır.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ a.g.e., s.113-115.

⁵⁰⁹ Özdemir, a.g.m., s.234.

⁵¹⁰ Aynı yer.

İtilaf Devletleri temsilcileri, Trakya'nın boşaltılması sırasında Yunanlıların yaptıkları zararları önlemeye çalıştıklarını, Türk hükümetinin de Hıristiyan ahaliye teminat vermesi gerektiğini, zira ahalinin göç halinde olduğunu söylemişlerdi. Refet Paşa karşılık olarak; Yunanlıların zararlarının önlenmesini, hatta araştırma yapılarak Türk ahaliye zarar verenlerin belirlenmesini, Hıristiyan ahaliye ise Türk Hükümeti'nin kanunlarla teminat vermiş olduğunu söylemiştir.⁵¹¹

3.2.4 İstanbul'da İdareye El Konulması

Bu gelişmelerle beraber Lozan'da toplanacak olan konferansın hazırlıkları da devam etmektedir. Barış konferansına davet İstanbul ve Ankara hükümetlerine ayrı ayrı yapılmış ve daveti alan Sadrazam Tevfik Paşa 17 Ekim günü Mustafa Kemal Paşa ya bir telgraf göndermişti: Yaşlı Sadrazam görüşmelere katılacak olan Ankara ve İstanbul heyetlerinin aynı görüşlerde anlaşmaları için Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirilmiş bir yetkilinin İstanbul'a gönderilmesini istemişti. Mustafa Kemal Paşa ise ertesi günkü cevabı telgrafında Türkiye'nin tek temsilcisinin TBMM olduğunu söylemiş, Tevfik Paşa'ya konferansa katılmaktan vazgeçmesini tavsiye etmişti. Telgraf TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey vasıtasıyla gönderilmiş ama Tevfik Paşa'ya ulaşmamıştır.⁵¹²

Bu sırada İtilaf Devletlerinin İstanbul temsilcileri 27 Ekim 1922'de Ankara ve İstanbul Hükümetlerini şifahi bir nota vererek, 13 Kasım'da Lozan'da toplanacak olan konferansa davet etmişlerdi.⁵¹³ Tevfik Paşa, bu çağrı üzerine, 29 Ekim 1922'de TBMM Başkanlığına tekrar müracaat ederek, birleşme hususunda hazır olduklarını, memleketin geleceği ve milletin haklarını savunmak üzere Ankara tarafından belirlenecek bir kişinin derhâl İstanbul'a gönderilmesini istemişti.⁵¹⁴ Bu telgraf

⁵¹¹ a.g.m., s.232.

⁵¹² Bardakçı, a.g.e., s.232.; Naşit Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975, s.61.

⁵¹³ Metin Ayışığı, "*Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümetleri İle Kuvayı Milliye Arasındaki Münasebetler*", **Türkler Ansiklopedisi**, 15.Cilt, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 2002, s.712.; Feridun Ergin, "*Mütareke Kabineleri*", **AAMD**, C: VII, S: 21, Temmuz 1991, s.406.

⁵¹⁴ Telgraf metni için bkz. Çoker, a.g.e., C: 1, s. 244.

Mecliste çok sert tartışmaların meydana gelmesine sebep olmuştu.⁵¹⁵ Mustafa Kemal Paşa, mecliste oluşan bu havadan da istifade ederek, saltanatın kaldırılması için harekete geçmişti. Sonuç olarak, 1 Kasım 1922’de toplanan Meclis, şahsi saltanatın kaldırılmasıyla kayıtsız ve şartsız milli egemenlik esasının kabulü ve ülkenin idaresi ve fiilen yönetilmesinin yalnızca TBMM’ne verilmesini kabul ederek oy birliği ile saltanatın kaldırılmasına karar vermişti.⁵¹⁶

Bu gelişmelerle birlikte diğer taraftan 29 Ekim’de Tevfik Paşa vasıtasıyla Sultan Vahdettin ile görüşme yapan Refet Paşa, hükümetin istifasını istemiş, Padişah ise, TBMM Hükümeti’nin henüz milleti temsil etmediğini ifade ederek İstanbul Hükümetinin görevine devam etmesinde ısrar etmiştir.⁵¹⁷

Meclis’in saltanatın kaldırılması kararını Vahdettin’e Refet Paşa tebliğ etmişti. Refet Paşa Yıldız Sarayı’na giderek Sultan Vahdettin’in huzuruna kabul edilmiş ve büyük saygı ve nezaketle selamladığı hükümdara TBMM’nin kararını parlak cümlelerle arz etmeye çalışmış ise de kendisine “Halife Hazretleri!” diye hitap edilmesine fena halde sinirlenen Sultan Vahdettin Refet Paşa’ya en son ve kati cevabını vermekte tereddüt etmemiş ve: “Saltanatsız bir hilafeti hanedanımızın en aciz bir ferdinin bile kabul etmeyeceğine emin olabilirsiniz Paşal!” deyip konuşmaya son vermiştir.⁵¹⁸

1 Kasım Kararı ile İstanbul Hükümeti’nin İstanbul’un işgalinden, yani 16 Mart 1920’den itibaren ve sonsuza kadar tarihe intikal ettiği kabul edilmişti. Ancak, Padişah, 1 Kasım Kararı’nı tanımadığı için 24 Ekim 1920’de iktidara getirilmiş olan Tevfik Paşa Hükümeti’de yerinde kalmakta ısrar ediyordu. Böyle bir ortamda Refet

⁵¹⁵ Tartışmalar için bkz. Çoker, **a.g.e.**, C: 1, s.244-250.

⁵¹⁶ Seçil Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)**, Turhan Kitabevi, Ankara., s.57-74.; Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, s.61-71.; Ayışığı, **a.g.m.**, s.712-713.

⁵¹⁷ Stanford J. Shaw, **From Empire To Republic Volume IV**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.1882.; Jaeschke, **a.g.e.**, s.246.; Baytok, **a.g.e.**, s.202.; Bardakçı, **a.g.e.**, s.231.

⁵¹⁸ Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Sultan Vahideddin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1978, s.13-14. Vahideddin’in “hanedanımızın en aciz bir ferdinin bile kabul etmeyeceğini” iddia ettiği hilafeti çok değil, sadece 19 gün sonra aynı hanedanın bir başka mensubu, amcazadesi Abdülmecid Efendi kabul edecektir. (Bardakçı, **a.g.e.**, s.237.)

Paşa, kişisel olmak üzere bazı girişimler başlatmıştı. 1 Kasım 1922’de Mustafa Kemal Paşa’ya çektiği telgrafta, İstanbul Hükümeti’nin Gelibolu’ya mutasarrıf atama ve Lozan Konferansı’na delege gönderme hazırlıklarının ardında İngilizlerin bulunduğunu belirttikten sonra, “padişahı, sadrazamı ve dışişleri bakanını mutasarrıf tayinine ve konferansa delege göndermeye kalkışmaları halinde kendileri için muhakkak bir felaketin yakın olduğunu söylemek suretiyle tayin ettim.” demektedir.⁵¹⁹

Varlığı kabul edilmeyen hükümete 1 Kasım Kararı’nın tebliği çelişki yaratacağı düşünülerek hükümete bu konuda bildirimde bulunulmamıştır. İstanbul hükümeti, Padişah’ın meclis kararı karşısındaki tavrı ile Refet Paşa’nın tehditleri arasında sıkışmıştı. Üstelik İstanbul’daki üst düzey devlet memurları ile diğer görevliler Refet Paşa’ya müracaat ederek, ne şekilde hareket edeceklerine dair talimat istemişlerdi. Refet Paşa, bir yandan İstanbul’daki memurlara görevlerine devam etmelerini bildirirken, bir yandan da Ankara’dan sürekli talimat istemektedir. Bu arada İstanbul hükümetinde istifalar başlamıştı. Adliye ve Eğitim bakanları gerekçe göstermeden hükümetten ayrılmış, yerlerine yenileri bulunup atanamamıştı. 2 ve 3 Kasım günleri yapılan kabine toplantılarında istifadan başka çarenin kalmadığı anlaşılmiş, Padişahın başkanlığında Yıldız Sarayı’nda gerçekleştirilen toplantıda Vahidettin istifadan vazgeçilmesini istemiştir.⁵²⁰

Hükümet adına Sadrazam Tevfik Paşa da, 4 Kasım sabahı, İngilizlerin desteğini almak için Yüksek Komiser Rumbold’la⁵²¹ yaptığı görüşmesinde, İngilizlerin Türklerin içişlerine müdahalede bulunmayacağı cevabını almıştı.⁵²²

⁵¹⁹ Dursun Ali Akbulut, “*Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.350.

⁵²⁰ D.A.Akbulut, **a.g.m.**, s.350-351.

⁵²¹ Rumbold Refet Paşa’yı anlatırken “Sizi uyarmayı görev bilirim ki, Paşa, İtilaf Devletleri otoriteleriyle konuşmalarında ne kadar cana yakın olursa olsun, Mustafa Kemal’in Trakya’daki niyetleri konusunda ne kadar pembe tablolar çizerse çizsin, Ankara Hükümeti’nin yürüten askerî klike mensup herkes kadar milliyetperver kişiliğe sahiptir. Milli Misak’ın her kelimesine onlar kadar inanmış, anlaşılın ihtilalci ve yayılcı fikirlere onlar kadar takıntılıdır.” ifadelerini kullanmıştı. (Taner Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr’den Lozan’a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s.201-202.)

⁵²² Jaeschke, **a.g.e.**, s.247.

Saltanatın kaldırılmasıyla zor durumunda kalan İstanbul Hükümeti, bu görüşmenin ardından 4 Kasım'da istifa kararı almıştı. Bunun sonucunda, 19 Ekim'de İstanbul'a gelen Refet Paşa, aynı gün yönetimi TBMM adına devralarak, bütün bakanlık müsteşarlarına resmi faaliyetlerinin durdurulduğu, her çeşit iş için tek merciinin Ankara olduğunu bildirmişti. İtilaf Devletleri temsilcileri ile yaptığı olağan toplantıda, İstanbul'un mülki idaresinin Ankara'ya bağlandığını, bunun gelişmelerin tabii bir sonucu olduğunu, anlaşmalara aykırı bir durumun olmadığını anlatmış ve onları ikna etmeyi başarmıştı.⁵²³ Bu sayede ülkede fiili olarak devam eden iki hükümet ve iki başlılık ortadan kalkmış, TBMM tek ve mutlak iktidar olmuştur.

4 Kasım 1922'de İstanbul'un idaresine TBMM namına el koyan Refet Paşa, bu durum ve gelişmeleri Ankara'ya bildirerek talimat istemişti. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu durumu görüşüp, bir talimat hazırlayarak 4/5 Kasım 1922 tarihinde Refet Paşa'ya bildirmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu genel talimatı vermeden önce Hazine-i hümayunla, mukaddes emanetlerin muhafaza edilmesini Refet Paşa'dan isteyen bir telgraf çekmiş ve daha sonra İstanbul'un idaresi ile ilgili talimatları Refet Paşa'ya göndermiştir.⁵²⁴

Refet Paşa'ya gönderilen genel talimata, "TBMM tarafından 1 Kasım'da alınan karar üzerine TBMM'nin tanımadığı teşkilatın, İstanbul'da görevini bırakması ve belediye ile İstanbul Vilayeti Meclisi idare heyetlerinin Ankara'dan talimat beklediklerini beyan etmeleri üzerine, TBMM Hükümeti İstanbul'un idaresine el koymuştur." diye başlanmış ve İstanbul'un idaresiyle ilgili genel hususlar yazılmıştır. Aynı gün genel talimat ile birlikte İstanbul İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumiliği'ne, İstanbul Darülfünun Emaneti'ne (Üniversite), İstanbul Vilayeti Sermühendisliği'ne, Ziraat, Baytarlık, Maden, Sanayi ve Ticaret Daireleri ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye'ye (Sağlık ve Sosyal Yardım) ait talimatlar da gönderilmiştir.⁵²⁵

⁵²³ Ayıışığı, **a.g.e.**, s.261.; Ayıışığı, **a.g.m.**, s.713.; Özdemir, **a.g.m.**, s.235.

⁵²⁴ Betül Aslan, "*İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi İdaresinin Kurulması*", **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.107.; Atatürk, **ABE**, C: 14, s.97.

⁵²⁵ Talimatların içeriği için bkz. Aslan, **a.g.m.**, s.107-108.

Gönderilen talimatta belirtilmeyen önemli ve acil konularda Refet Paşa serbestçe karar verebilecek ve kararlarını uygulamaya koyabilecekti. Söz konusu talimata göre İstanbul'da yönetim, adalet ve askerlik işleri yeniden düzenlenmişti. Bütün bakanlıklar lağvedilerek, bunlar müdürlüklere dönüştürülmüştü. Memurlar ve öteki devlet görevlilerinden bir kısmı yerlerinde bırakılırken, bir kısmı mecburi izinli sayılmış ve hepsinin maaşları ödenmeye devam edilmiştir. İstanbul'un başkentlik statüsüne son verilerek, sıradan bir vilayet haline getirilmiştir.

İstanbul halkı TBMM yönetimine geçmiş olmaktan büyük sevinç ve mutluluk duyduğunu göstermekte gecikmemişti. Her taraf kırmızı renkli Türk bayraklarıyla süslenmiş, okullar, kuruluşlar, halk gruplar halinde gösteriler yaparak bu olayı kutlamışlardı. Düzenlenen mitinglerde konuşmalar yapılarak milli hükümete duyulan minnet ve şükran duyguları dile getirilmiştir.⁵²⁶

Refet Paşa İstanbul'un idaresine el koyarak, burada idari düzenlemeler yapmaya başlamasına rağmen, henüz İstanbul'la ilgili resmi bir görev ve yetkisi bulunmamaktaydı. Bunun İstanbul'da ki İtilaf temsilcileri tarafından yanlış yorumlara yol açacağı endişesi duyan Refet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek; İstanbul'un idari yapısını kurmaya çalışırken, İstanbul ile ilgili resmi bir yetkisinin bulunmasının gerekli olduğunu belirtmişti. Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu durumu görüşmüş, o sırada TBMM'nin İstanbul temsilcisi olan Hamit Bey'in Lozan'a gidecek olması da göz önüne alınarak Refet Paşa'ya daha önce verilen Trakya'yı Yunanlılardan teslim alma görevinin yanı sıra bir de TBMM Hükümeti İstanbul temsilciliği vazifesini uygun görmüştür.⁵²⁷

Başbakan Rauf Bey, 6 Kasım 1922 tarihli Meclis'in gizli oturumunda, İstanbul Hükümeti'nin istifası üzerine Bakanlar Kurulu tarafından alınan ve tebliğ edilen kararlar ve mevcut durum hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi vermiş ve soruları cevaplamıştı.⁵²⁸ Rauf Bey öncelikle Hükümet'in Refet Paşa'ya verdiği

⁵²⁶ D.A.Akbulut, **a.g.m.**, s.351.; Aslan, **a.g.t.**, s.82-87.

⁵²⁷ **BCA**, S: 1958, D: 245-2, F: 30..18.1.1, Y: 6.34..18.; Aslan, **a.g.m.**, s.109.

⁵²⁸ 6 Kasım 1922 tarihli Meclis'te ki gizli görüşme için bkz. **TBMM GCZ**, C: 3, s.1008-1018.

talimatı⁵²⁹ okumuş, Dışişleri Bakanlığı tarafından Hamit Bey aracılığıyla İtilaf Devletleri temsilcilerine, İstanbul'da TBMM idaresinin kurulduğunu artık İstanbul'un asayışı için kendilerine ihtiyaç olmadığından İstanbul'u terk etmelerini bir nota⁵³⁰ ile bildirildiğini ifade etmiştir. Bu durum birçok milletvekilinin tepkisine yol açmış, Rauf Bey'in sözleri sık sık kesilmiş, sürekli konu hakkında sorular sorulmuştu. Ayrıca Hükümet bilgi saklamak ve yetkisini aşmakla suçlanmıştı.⁵³¹

İstanbul hükümetinin istifa etmesi ve buna bağlı olan mülki kurumların lağvedilmesi üzerine Refet Paşa, durumu İstanbul halkına bir bildiri ile duyurmuş ve halkı yatıştırıcı, güvensizliğe düşmelerini önleyici bir tutum izlemiştir.⁵³²

5 Kasım 1922'de İtilaf Devletlerine verilen notada "İtilaf Devletlerinin İstanbul'u boşaltmaları ve ordularının, Türk bayrağını selamlayarak çekip gitmeleri" istenmişti. Ertesi gün İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanları ile yapılan günlük olağan toplantının konusu bu nota meselesi olmuştu. Gergin bir hava içinde geçen toplantıda İngiliz General Harington, Türk hükümetinin Mudanya Antlaşması'ndan vazgeçip geçmediğini sormuştu. Zira buna göre bir barış anlaşması yapılanaya kadar işgal orduları olarak İstanbul'da her türlü güvenliklerini sağlayacak güçte olduklarını ve hükümetlerinin istediği kadar kalmaya devam edeceklerini söylemişti. Harington devamla, ateşkes anlaşması imzalanırken İstanbul'da Milli hükümetin idareyi ele alabileceğini düşünmediklerini, fakat bu gerçekleşince de onu bir iç mesele olarak kabul edip tarafsızlıklarını koruduklarını, şimdi ise notanın durumu çok kötü etkilediğini belirtmişti. Refet Paşa, "Mudanya Antlaşması'nı reddetmediklerini, fakat İstanbul'un işgalini de hiçbir zaman kabul etmediklerini, eğer işgal devletleri çekip giderse Türk milletinin çok memnun olacağını, buna rağmen şu andaki askerî varlıklarını kabul edip, güvenlikleri konusunda gösterdikleri tutuma hak verdiklerini" söyleyerek ortamı yatıştırmış ve muhataplarını ikna etmiştir.⁵³³

⁵²⁹ Talimat için bkz. **TBMM GCZ**, C: 3, s.1010-1011.; Çoker, **a.g.e.**, C: 1, s.268-269.

⁵³⁰ Nota için bkz. **TBMM GCZ**, C: 3, s.1012.

⁵³¹ **TBMM GCZ**, C: 3, s.1008-1019.; Aslan, **a.g.m.**, s.108.

⁵³² Özdemir, **a.g.m.**, s.235.

⁵³³ **a.g.m.**, s.237.

Ankara'ya da bilgi veren Refet Paşa'ya göre izlenecek en doğru yol İstanbul'da işleri düzene sokmak ve İtilaf Devletlerine notalar vererek baskılara girişmemek idi. Bu düşüncelerini Ankara'ya da bildirmişti. Ankara hükümetinin İtilaf Devletlerine nota vermesi gazetelere de yansımış ve basında tartışmalara yol açmıştı. Bunun üzerine Refet Paşa basına bir açıklama yaparak; “Biz İstanbul'un işgal kuvvetlerince boşaltılması konusunda sadece bir istekte bulunduk. Tarafımızdan bunu zorla yapacağımıza dair bir söz söylenmemiştir. Bunun dışındaki yorumlar yanlıştır...” demişti. Bu açıklama ile kamuoyunun tepki ve heyecanının yatıştırılması istenmişti.⁵³⁴

Refet Paşa İstanbul'a geldiğinde, karargâhı için merkez olarak Şark Mahfili hazırlanmış ve O da faaliyetlerini buradan sürdürmüştü. İstanbul'da TBMM idaresinin kurulması üzerine karargâhın, bir resmi daireye nakli gerekli görülmüştü. Bu sebeple Refet Paşa maiyeti ve erkân-ı harbiyesi ile beraber, Bab-ı Ali'de Sadaret Dairesine yerleşmişti. Böylece 8 Kasım'dan itibaren, Bab-ı Ali Sadaret Dairesi, Refet Paşa'nın karargâhı olmuştu. Bab-ı Ali'ye yerleşen Refet Paşa, burada yeni bir idari teşkilat kurmuştu. Karargâhında çeşitli sahaları kapsayan çalışmalarında, kendisine yardımcı olması için çeşitli kurullar oluşturmuştu. Refet Paşa İstanbul'da idari düzeni sağlamaya çalışırken, Felah Grubu'nu lağvederek, kadrosundaki subayları da karargâhına almıştı. Bu sayede hem İstanbul'daki iki başlılığa son vermiş, hem de daha etkili bir idari düzen kurabilmek için karargâhına yeterli personeli elde etmişti. Kendi deyimiyle “Saltanat-ı Milliye” idaresini, İstanbul'da fiilen tesis ettiğini belirtirken, kurmuş olduğu teşkilatı da “Heyet-i Vekilecik” olarak adlandırmıştır.⁵³⁵

İstanbul'un idaresini bir düzene sokmaya çalışan Refet Paşa, aynı zamanda bazı ekonomik önlemler almaya da ihtiyaç duymuştu. Bu kapsamda, gümrük tarifelerini yeniden belirlemiş, bazı mallarda gümrük vergisini düşürmüş veya kaldırmış, bazı kuruluşların da mal varlığına el koymuştur.⁵³⁶

⁵³⁴ a.g.m., s.237.

⁵³⁵ Özdemir, a.g.m., s.235-236, 238.; Aslan, a.g.m., s.111.

⁵³⁶ Özdemir, a.g.m., s.237.

Bu işler devam ederken bir yandan da işgal orduları komutanlarıyla toplantılarını aralıksız sürdüren Refet Paşa, yapılan her toplantıda bazı işgal yasaklarının hafifletilmesini veya kaldırılmasını sağlamıştır. İtilaf Devletlerinin işgali altında bulunan İstanbul'da idareyi ele alan Refet Paşa, işgalin devam etmesine rağmen mümkün olduğu kadar Türk halkını işgal sıkıntısından kurtarmak, hayatı normale döndürmek için çalışmalarına devam etmişti. Yapılan müzakerelerden sonra işgal kuvvetlerinin sansür uygulamalarına son vererek İstanbul'da haberleşme ve basın yayın kontrolünü kendi üstlenmişti. Bunun için karargâhında bir sansür kurulu oluşturmuştu. Bu sansür kurulu da İstanbul basınının Ankara'yı rahatsız eden yayınlarını dikkatle takip etmekte olup, Ankara'dan gelen emir üzerine Renin gazetesi kapatılmış ve bu gazete Tanin olan daha önceki adı ile yayını sürdürmüştür. Bu görüşmelerden birisinde de, işgal ordularının kurduğu olağanüstü hal mahkemelerinin kaldırılması ve halen burada yargılanmakta bulunan veya hükümlü bulunanların Türk mahkemelerine devredilmesini kabul ettirmişti. Yine görüşmeler yoluyla, işgal kuvvetleri polis teşkilatının elinde bulunan Türklerle ilgili hususların Türk polisine devredilmesini sağlamıştır.⁵³⁷

İstanbul'da 1922 Kasımında cereyan eden gelişmeler hiç de İtilaf Devletleri'nin lehine olmamıştı. Ankara Hükümeti'nin aldığı kararların İstanbul'da uygulanması karşısında İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki sivil ve askerî temsilcileri çaresiz kalıyor, çelişkili ve aşırı tutumları hükümetlerine telkin etmek durumuna düşüyorlardı... General Harington bundan, gerekli takviye kuvvetleri göndermemesi yüzünden Londra'yı sorumlu görürken, İngiliz hükümeti ve Lord Curzon da Harington'un Refet Paşa karşısında sıkı duramadığından şikayetçiydi.⁵³⁸

3.2.5 Trakya'nın Teslim Alınması ile İlgili Temaslar

Refet Paşa İstanbul'un idaresine el koymakla beraber, onun esas görevi Yunanlıların boşalttığı Trakya'yı teslim alarak orada Türk idaresini kurmaktır. Bu nedenle Refet Paşa İstanbul'da iken bir yandan da Trakya'nın devir ve teslimi işini takip etmekteydi.

⁵³⁷ Özdemir, **a.g.m.**, s.238.; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, s.837, 842-843.

⁵³⁸ Baytok, **a.g.e.**, s.224-225.

Bu arada İstanbul'un idaresine el koyma mecburiyeti ortaya çıkınca, burayla beraber işgal altında bulunan Boğazlar bölgesi, yani Gelibolu Mutasarrıflığı da Türk idaresi altına alınmıştı. Refet Paşa bu tutumunu İtilaf Devletleri temsilcilerini ikna ederek kabul ettirmiş ve böylece Mudanya Mütarekesi'nde yer almamasına rağmen Gelibolu'yu da Türk idaresi altına almıştı.⁵³⁹

Refet Paşa, yaptığı programa göre Ekim ayının son günlerinde jandarmanın sevkiyatına başlamak için gerekli hazırlıkları yapmıştı. Sevkiyat esnasında çıkan tüm olumsuzluklara rağmen, jandarma sevkiyatı ufak bir gecikmeyle 18 Kasım 1922'de tamamlanmış ve son birlikler 19 Kasım sabahı Tekirdağ limanından karaya çıkmışlardı. Aynı gün Refet Paşa, 29 Ekim'de başlatılan jandarma sevkiyatının tamamlandığını Fevzi Paşa'ya bildirmişti.

Mudanya Mütarekesi'ne göre 8.000 kadar hafif silahlı jandarma askerinin Trakya'ya geçmesine müsaade edilmişti. Barış anlaşması yapılana kadar bu miktarın asayişini sağlamaya yeteceği öngörülmüştü. Gerçekte ise bu miktar Trakya topraklarının korunması için yeterli değildi.

Refet Paşa İtilaf temsilcileri ile yaptığı görüşmelerde, anlaşmada tayin edilen jandarma miktarının yetersizliğini ve doğabilecek mahzurları dile getirmiş ve bunları giderebilmek için gerektiğinde ihtiyaç duyulan yerlerden toplanacak kimselere silah vererek asayişin korunmasında kullanmak istediğini söylemişti. İtilaf temsilcilerinin teklifi kabul etmesi üzerine hemen uygulamaya konulan bu önlem ile Trakya'daki asker eksikliği bir ölçüde giderilmiştir.

Refet Paşa, Türk idaresine geçen kısımlarda acil olarak bazı askerî teşkilatlanmanın gerçekleştirilmesine ihtiyaç duymuş ve Trakya'daki jandarma kıtaları ikiye ayrılmıştı Biri doğrudan vilayete ve mülki en yüksek amire bağlı olmak üzere sabit, diğeri Jandarma Mıntika Müfettişliğine bağlı olmak üzere seyyar jandarma idi. Sabit jandarma, karakol görevi ve kazaların içişleri ve inzibatlarına bakacaktı. Seyyar jandarma ise, eşkıyalık ve çeteciliğe meydan vermeyecekti.⁵⁴⁰

⁵³⁹ Özdemir, **a.g.m.**, s.239.

⁵⁴⁰ Özdemir, **a.g.m.**, s.240.; Akın, **a.g.e.**, s.98-112.

Refet Paşa yeni kurduğu, teşkilat içindeki Trakya jandarmasına bir tamim yayınlamıştı. Tamimde; görevlerinin çok önemli olduğu, hataların Trakya'nın teslimine suikast olacağı hatırlatılmakta, adaletli ve her şeyi yapacak kadar güçlü bir idarenin kurulabilmesinin ise milli davanın hızla elde edilmesine yardım edip devleti yükselteceğini ifade etmekteydi

3.2.6 Padişah Vahdettin'in Yurt Dışına Kaçışı ve Refet Paşa'nın Halife Abdülmecit Efendi ile İlişkileri

Vahdettin, "hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünü" beyan ederek, 17 Kasım 1922 tarihinde sabaha karşı İngiliz Malaya Zırhlısı ile İstanbul'dan gizlice ayrılmıştı.⁵⁴¹

Saltanatın kaldırılmasını izleyen günlerde Refet Paşa, son Osmanlı padişahının hareketlerini sıkı bir denetim altına almıştı. Paşa, padişahın İngilizlerle yaptığı görüşmeleri haber alarak yakın zamanda kaçacağını öğrenmişti.⁵⁴² Nitekim kendisi olayla ilgili olarak; "Her iktidarın bir süre sonra yıprandığını biliyordum. Eğer biz padişahı hapis veya idam edersek halk zamanla onu mağdur olarak görecekti, bizleri ise haksız kabul edecekti. Kaçan bir padişahı halkın asla affetmeyeceğini, eğer kaçtığı gün askerî bir müdahale yaparsak da devletin başına iş açacağımızı düşündüm. Bu yüzden hiçbir hazırlık ve düzen almadım..."⁵⁴³ demek suretiyle Padişahın kaçmasına göz yumduğunu ima etmiştir.⁵⁴⁴

Refet Paşa, Vahdettin'in kaçışını aynı gün Ankara'ya bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey durumun önem ve aciliyetine binaen Bakanlar Kurulu'na dahi bilgi vermeden Refet Paşa'ya telgrafla bir talimat göndermişlerdi. Bu talimatta; emanetlerin koruma altına alınması, yeni seçilecek halifenin padişahlık hevesinde

⁵⁴¹ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.150-151.; Akgün, **a.g.e.**, s.85-86; Dinamo, **a.g.e.**, 1.Kitap, s.181.; Sarhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, s.835-836.

⁵⁴² **Yakın Tarihimiz**, C: 3, s.385-386.

⁵⁴³ Uluğ, **Kurtuluş Savaşı**, s.327-328.; Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, s.82.

⁵⁴⁴ Padişah Vahdettin'in kaçışı ile ilgili bkz. Bardakçı, **a.g.e.**, s.251-258, 649.; Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, s.71-84.; Yılmaz Çetiner, **Son Padişah Vahideddin**, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, 2005, s.212-222.

olmaması gerektiğini ve bunu anlamak için Abdülmecit Efendi ile gizli bir görüşme yaparak teminat alınmasını ve sonuçlarının süratle bildirilmesini istemişlerdi.⁵⁴⁵ Refet Paşa, Abdülmecit Efendi ile görüşerek, gerekli açıklamayı yaparak istenen teminat senedini⁵⁴⁶ de almayı başarmış ve durumu Ankara'ya bildirmiştir.⁵⁴⁷

Rauf Bey 18 Kasım sabahı Bakanlar Kurulunu toplayarak Vahdetin'in kaçışını haber vermiş ve boşalan halifelik makamına derhâl başka birinin seçilmesine karar verilmişti. Aynı gün TBMM'nin yapılan gizli oturumunda sert tartışmalar olmuş, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey konuyu ayrıntılı bir şekilde açıklamışlardı.⁵⁴⁸ Vahdetin'in halifeliğinin düşmesi ile ilgili fetva Mecliste okunmuş ve oylama ile kabul edilmişti. Halifelik makamı için oylamaya geçilmiş ve Abdülmecit Efendi halife seçilmiştir.⁵⁴⁹

Mustafa Kemal Paşa Abdülmecit Efendi'ye, aynı gün Refet Paşa vasıtasıyla uyması gereken şartları bildirmişti. Abdülmecit Efendi, yalnız Halife-i Müslimîn unvanını kullanacak, bu unvana başka bir sıfat ve unvan eklemeyecekti. İslâm âlemine yayımlayacağı bildiride, TBMM'nin ve hükümetinin Türkiye halkı ve bütün İslam âlemi için en uygun sistem olduğunu belirtecek ve hazırlayacağı bildiriye Refet Paşa'nın aracılığıyla onaylattırmayı müteakip yayınlıyacaktı. Mustafa Kemal Paşa ayrıca halifenin yetki sınırını belirleyen bir uyarıda da bulunmuştu. Abdülmecit Efendi de bazı değişiklikler yaparak bildiriye hazırlamış ve Ankara'ya göndermişti. Bildiri Mustafa Kemal Paşa tarafından gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra 24 Kasım 1922'de Abdülmecit Efendi tarafından İslam âlemine yayınlanmıştır.⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ Atatürk, **ATTB**, s.477-478.; Atatürk, **ABE**, C: 14, s.128-129.; Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.151-152.; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, s.835-836.

⁵⁴⁶ Refet Paşa'ya hitaben verilen bu yazılı teminatın metni şudur: "İstanbul'da, TBMM Hükümeti Fevkalade Memuru Refet Paşa Hazretlerine, TBMM'nin Hilafet ve Saltanat hakkında aldığı kararı, tamamen tasdik ve tasvip ediyorum." Abdülmecit. (Aydemir, **Tek Adam**, 3.Cilt, s.63.)

⁵⁴⁷ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.152-154.; **TİH**, 2.C. 6.Ks. 4.Kit., s.186.

⁵⁴⁸ 18 Kasım 1922 tarihli Meclis'teki gizli görüşme için bkz. **TBMM GCZ**, C: 3, s.1042-1065.

⁵⁴⁹ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 1, s.155-171.; **TİH**, 2.C. 6.Ks. 4.Kit., s.186-187.; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, s.838-839.

⁵⁵⁰ Atatürk, **Nutuk**, s.471.; Oğuz Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", **TİTE Dergisi**, S: 29-30, Mayıs-Kasım 2002.

Halifelikten sonra bir başka sorun da kutsal emanetler meselesi olmuştur. Vahdettin giderken kutsal emanetleri götürmemiştir. İngilizlerin bunları gizlice çalarak Vahdettin'in yanına götürecekleri ve onu Müslümanların halifesi olarak tanıyacakları hakkında söylentiler çıkmıştır. Kutsal emanetlerin çalınabileceği yayılınca, kamuoyunda tedirginlikler baş göstermiştir. Bunun üzerine Refet Paşa kutsal emanetleri sıkı koruma altına almıştır.⁵⁵¹

Vahdettin'in yurt dışına kaçmasından sonra ortaya çıkan hilafet meselesi Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul'da bulunan Refet Paşa'nın üstün gayretleri sonucu başarılı bir şekilde çözüme kavuşturulmuştur. Bu sayede başta İngilizler olmak üzere birilerinin halifelik makamını istismar ederek ülkeyi zora sokması engellenmiştir.

Refet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın halife ve makamı hakkındaki düşünce ve kararından haberdar olmaması veya anlayamaması nedeniyle Halife Abdülmecit Efendi'ye Konya isimli atını hediye ederek, Halifeye ümit verecek muamelelerde bulunmuş, saygı ve iltifatta aşırıya kaçmıştır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatinden kaçmamıştır.⁵⁵² Refet Paşa'nın bu halifeye karşı aşırı bağlılığı Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine güvenmesine, hatta belki de İstanbul'daki görevine son verilerek esas görevi olan Trakya'ya gönderilmesine sebep olmuştur. Bu olayı Mustafa Kemal Paşa ile Refet Paşa arasındaki görüş ayrılıklarında bir dönüm noktası olarak da değerlendirebiliriz.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, Refet Paşa'nın Halife Abdülmecit Efendi'ye gösterdiği aşırı saygıyı, ona bir at hediye etmesini tenkit etmiştir. Refet Paşa ve bazılarının Halife'yi ümitlendirecek bağlılık gösterilerinde bulunmalarının da ortaya çıkan halifelik meselesinin esas sebebi olduğu söylenmiştir. Ayrıca, Refet Paşa'nın Konya isimli atını hediye etmesiyle dolayısıyla, Halife ile karşılıklı yazışmalarındaki samimiyet ve karşılıklı sevgi gösterilerine de dikkat çekmektedir.⁵⁵³

⁵⁵¹ Özdemir, **a.g.m.**, s.239.

⁵⁵² Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, C: 2, s.37-39.; Mahmut Goloğlu, **Halifelik**, Goloğlu Yayınları, Kalite Matbaası, Ankara, 1973.; Avcioğlu, **a.g.e.**, 4.Kitap, s.1322-1323.

⁵⁵³ Atatürk, **Nutuk**, s.477-478.

3.2.7 Refet Paşa'nın Çalışmaları Hakkında TBMM'de Yapılan Görüşmeler

Başkomutanlık ve TBMM Hükümeti adına Doğu Trakya'yı teslim almak üzere görevlendirilen Refet Paşa, 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelmiş ve halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştı. Geldiği ilk andan itibaren sürekli halkla beraber olmuş, birçok temas ve ziyaretlerde bulunmuş ve Ankara'nın tutumunu gösteren konuşmalar yapmıştı. 1 Kasım'da saltanatın kaldırılması ve 4 Kasım'da İstanbul Hükümeti'nin istifa etmesi üzerine İstanbul'un idaresine el koymuştu. İstanbul'da meydana gelen bu önemli gelişmeler nedeniyle Trakya'ya gidememiş ve burada hem İstanbul'un hem de Trakya'nın işlerini takip etmiştir.

Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişinde yapılan coşkulu karşılama ve burada halka yaptığı konuşmalar Ankara'da bazı kişilerin kıskanmasına sebep olmuş ve buradaki görevinin başlamasından itibaren Refet Paşa ve onu görevlendiren Hükümet sürekli değişik eleştiri ve suçlamalara hedef olmuştur.

Meclis'in 20 Kasım 1922'de yapılan ikinci gizli celsesinde, Refet Paşa'nın İstanbul'daki yetki ve icraatları hakkında soru önergesi vererek Hükümet'ten açıklama yapmasını istemişlerdi. Refet Paşa'ya verilen yetkiler ve unvan hakkında konuşmalar olmuş, "TBMM Fevkalade Mümessili" ifadesinin açık olmadığı ve meclis tarafından verilmediği dile getirilmişti. Refet Paşa'nın İstanbul'da Heyet-i Vekilecik ile bir hükümet teşkil etmekte olduğu, bunun da bir nevi hükümet gibi bir şekil aldığı söylenilmiş ve bu konu büyük tartışmalara neden olmuştu. Kanunların değiştirilmesi ve kaldırılması yetkisinin yalnızca TBMM'ne ait olduğu, Refet Paşa'nın ise gümrük uygulamalarında meclisin kararı alınmadan hareket ettiği, bu konularda mevcut kanunları uygulamadığı ve bu yetkiyi kimden aldığı şeklinde Hükümet'e birçok eleştiri gelmiştir.⁵⁵⁴

Başbakan Rauf Bey, soru önergesi ve bu konuda yapılan eleştirilere cevap vermek üzere Hükümet adına söz almıştı. Rauf Bey, Refet Paşa'nın Trakya'yı teslim almak üzere görevlendirilmesini açıklamış ve Refet Paşa'yı görevlendirirken komutan

⁵⁵⁴ Soru önergesi (istizah takriri) ile ilgili 20 Kasım 1922 tarihli Meclis'te ki gizli görüşme için bkz. **TBMM GCZ**, C: 3, s.1069-1081.

veya vali unvanıyla gönderemeyecekleri için “TBMM ve Başkomutanlık Mümessili” unvanını verdiklerini açıklamıştır. Refet Paşa’nın, TBMM ve Başkomutanlık adına Trakya’yı teslim almak üzere görevliyken, gelişen olaylar karşısında İstanbul idaresini de ele almak zorunda kaldığını belirtmiştir. Rauf Bey, bu görevin niçin meclis tarafından verilmediğiyle ilgili eleştiri nedeniyle; Refet Paşa’ya verilecek görev ve yetkinin Meclis’te tespit imkânını göremediği için sorumluluğu Hükümet olarak üzerlerine aldıklarını belirtmiştir. Rauf Bey, Bakanlar Kurulu’nu göstererek Bakanlarınız bunlardan ibarettir demiş ve İstanbul’un idaresine el konulmasının ardından, buradaki işlerin aksamadan yürütülmesi maksadıyla özel bir teşkilatlanmaya ihtiyaç duyduğu için Refet Paşa’nın karargâhının genişletildiğini ifade etmiştir. Refet Paşa’nın gümrük uygulamaları ile ilgili de, kanunları iptal etmesi veya değiştirmesinin söz konusu olmadığını bir süre ertelemek suretiyle kanunun tatbikinde kolaylık sağlanmasını amaçladığını söylemiştir.⁵⁵⁵

3.3 Refet Paşa’nın Trakya’daki Faaliyetleri

Refet Paşa, Başkomutanlık ve TBMM Hükümeti adına Trakya’yı teslim almak üzere görevlendirilerek 19 Ekim’de İstanbul’a gönderilmişti. Sonradan İstanbul işlerinin önemi nedeniyle burada kalmış ve Trakya’ya gidememişti. İstanbul’da kaldığı süre zarfında, hem İstanbul işlerini yönetmiş, hem generaller nezdinde Trakya işlerini takip ve bölgenin devir teslimini organize etmişti. O, İstanbul’da bu faaliyetleri yaparken, Edirne Valisi Şakir Bey de, kendisine bağlı olarak Trakya’nın teslim alınmasını gerçekleştirmişti. 26 Kasım’dan itibaren şehir ve kasabaların teslim alınması tamamlanmış ve 28 Kasım’da jandarmaların hudut boylarını işgali ile de, bütün Trakya toprakları Türk idaresine geçmişti. Böylece 29 Kasım 1922’de memur ve jandarmalar kendilerine verilen teslim alma görevlerini gerçekleştirmişlerdi. Bunun üzerine Edirne Valisi Şakir Bey, 29 Kasım 1922 tarihli raporu ile Doğu Trakya’nın tamamının TBMM Hükümeti idaresine alındığını ve tabii hayatın temin edildiğini Refet Paşa’ya bildirmişti. Şakir Bey’in bu raporuna binaen Refet Paşa da, 30 Kasım’da Başkomutanlık ve Bakanlar Kuruluna bir telgraf çekerek Mudanya

⁵⁵⁵ Soru önergesi ve eleştirilere ilişkin Rauf Bey’in açıklamaları için bkz. **TBMM GCZ**, C: 3, s.1072-1081.

Mütarekesi gereği TBMM Hükümeti'ne devir teslimi gereken Doğu Trakya'da bir aydan beri devam eden teslim alma işleminin başarı ile tamamlandığını, Meriç'in doğusunda kalan toprakların tamamında sükûn ve asayişin temin edilmiş olduğunu ve bu suretle Başkomutanlık ve TBMM Hükümeti tarafından kendisine verilen görevin sona erdiğini arz etmişti.⁵⁵⁶

Aynı gün Genelkurmay Başkanlığı'na de bir telgraf çekerek, Trakya'nın teslim alınması ile Başkomutanlık ve TBMM Hükümeti tarafından kendisine verilen görevin tamamlandığını bildirmiş ve Trakya'da kurulacak askerî teşkilat hakkında görüşlerini açıklamıştı. Refet Paşa, Trakya'da kurulan jandarma teşkilatını bölgenin savunması açısından yetersiz buluyor ve bölgede yeni bir askerî teşkilat kurulmasını istiyordu. Bu teşkilatın kurulabilmesi için de kolordu komutanı unvanına sahip birinin Trakya'ya gönderilmesini uygun buluyordu.⁵⁵⁷

Refet Paşa İstanbul'daki görevinin fiilen sona ermesi üzerine, şu üç şıktan birisinin kabul edilmesi için hükümete teklifte bulunmuştu: Ya hizmetinin sona ermiş kabul edilmesi, ya İstanbul'da İtilaf Devletleri ile dış ilişkiler konusunda temas sağlayan, görüşmeler yapan siyasi bir görev verilmesi ya da Trakya'da teşkilat ve düzenin sağlanması görevinin verilmesi. Bu şıklardan hangisi kabul edilirse ona göre bir vaziyet alacağını bildirmişti.⁵⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, 2 Aralık 1922'de Refet Paşa'nın durumu hakkında Fevzi Paşa'dan malumat istemişti. Fevzi Paşa, konu ile ilgili olarak Başkomutanlığa sunduğu raporda, Trakya teşkilatının İstanbul'dan idare edilmesine taraftar olmadığını, Refet Paşa'nın Trakya'ya giderek bir an evvel teşkilatının başına geçmesinin, bir ordu karargâhı ile bölgede asayişin teminine çalışmasının uygun ve gerekli olduğunu bildirmişti. Ayrıca yerine atanacak şahsın göreve başlamasına kadar İstanbul idaresinin kendisince yürütülmesinin münasip olacağını ifade etmişti.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ Akın, **a.g.e.**, s.155-156.

⁵⁵⁷ **a.g.e.**, s.156.

⁵⁵⁸ Mehmet Özdemir, **Refet Bele**, Doktora Tezi, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, s.111.

⁵⁵⁹ Akın, **a.g.e.**, s.157.

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'nın mütalaasını aldıktan ve Hükümet ile yapılan görüşmelerden sonra, 7/8 Aralık 1922 gecesi Refet Paşa'ya bir telgraf çekerek, İstanbul işlerinin başarı ile yürütülmüş olmasından dolayı kendisine teşekkür etmiş ve başarılarının devamını dilemişti. Ayrıca bundan sonraki vazifesi hakkında bilgi vererek, İstanbul temsilciliğine TBMM İkinci Başkanlığı'ndan istifa eden Dr. Adnan Bey'in tayin edildiğini, onun gelişine kadar İstanbul işlerinin idaresine devam etmesini ve ardından Trakya'ya geçmesini bildirmişti. Trakya'ya azimetinden sonra, teşkilat vesair askerî işler için Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığına bilgi vermesini ve fevkalade bir durum zuhurunda da doğrudan kendisi ile yazışmasını istemişti. Bu telgrafla, İstanbul'daki görevine son verilmişti.⁵⁶⁰

Trakya'da bir ordu kurmakla görevlendirilen ve karargâhı ona göre düzenlenen Refet Paşa, statü olarak Ordu Komutanlığı makamına getirilmiş ve Karargâhı ile hazırlıklarını tamamlayarak, Adnan Bey'in göreve başlamasını beklemiştir.⁵⁶¹

Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Adnan Bey, 16 Aralık 1922'de İstanbul'a gelerek görevi Refet Paşa'dan teslim almıştı. Bunun üzerine Refet Paşa, 24 Aralık akşamı karargâhı ile birlikte Tekirdağı'na gitmek üzere trenle Sirkeci'den hareket etmiş ve 25 Aralık'ta Tekirdağı'na varmıştı.⁵⁶²

Maslahatgüzar Henderson Refet Paşa'nın Doğu Trakya'daki yönetimi düzenlemek üzere İstanbul'dan ayrılışını Londra'ya bildirirken, Refet Paşa'nın organizasyon kabiliyetini çok iyi bildiğini, bunu Doğu Trakya'daki Türk kuvvetlerini düzenlemek amacıyla mükemmel şekilde kullanacağından da şüphe etmediğini telgrafında vurgulamıştı.⁵⁶³

Trakya'ya geçen Refet Paşa, karargâhıyla Tekirdağı'na yerleşmişti. Daha önceden verdiği emirlere göre çalışan hasar tespit komisyonlarından gelen bilgiler birleştirilerek bir rapor haline getirilmişti. Rapor; Trakya'da 130 bin Türk'ün

⁵⁶⁰ Akın, **a.g.e.**, s.157.; Özdemir, **a.g.t.**, s.111.; **BCA**, S: -, D: 24578, F: 30..10.0.0, Y: 204.393..37.

⁵⁶¹ Akın, **a.g.e.**, s.157.; Özdemir, **a.g.t.**, s.111-112.

⁵⁶² Akın, **a.g.e.**, s.158.

⁵⁶³ Baytok, **a.g.e.**, s.269-270.

öldürüldüğünü ve korkunç miktarlara varan mal ve eşya zayıtı yaptıklarını göstermekte idi. Bu mal ve eşyanın hemen hemen tamamı, Yunanlıların Trakya'yı boşaltıp İtilaf Devletleri heyetlerine teslim ederken beraberinde alıp götürdükleri idi. Savunmasız ve korumasız Türk halkının mallarını yağmalamaktan, kendi askerî depolarındaki yiyecek ve zahireyi taşıyamamışlardı. Yunanlıların çekilmesi sırasında Türk halkının zarar görmemesi için önlemler alması gereken, bunu Mudanya anlaşmasında taahhüt eden İtilaf Devletleri, taahhütlerini yerine getirmediler; fakat Yunanlıların taşımaya fırsat bulamadıkları, askerî depolarındaki yiyecek ve zahirenin mağdur Türk halkına dağıtılmasını isteme yardımseverliğini göstermişlerdi.⁵⁶⁴

Refet Paşa'nın Trakya'daki asıl görevi askerî mahiyette olup, Trakya'da askerî teşkilatı kurmak ve birlikleri askerî ihtiyaçlara göre konuşlandırmak idi. Görevin niteliği icabı, Bulgaristan ve Yunanistan'daki sınır boyu askerî hareketleri yakından takip etmek ülke savunması açısından çok önemli idi. Sınır komşusu olan bu iki ülkenin askerî durumunu yakından takip etmek maksadıyla karargâhında bir haber alma merkezi kurmak isteyen Refet Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'ndan Rumca ve Bulgarca bilen subaylar istemişti. Bunlarla topladığı bilgileri değerlendirecekti.⁵⁶⁵

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa'nın emriyle Balkanlarda komitacılık yapan Fuat Balkan⁵⁶⁶, 1923 yılı Ocak-Şubat aylarında, Tekirdağ'a yerleşen Refet Paşa'ya bağlanmış ve bundan sonra raporlarını bu kanalla gönderilmesi bildirilmişti. Bu esnada, Refet Paşa ile irtibatı sağlayan Fuat Balkan, Yunan ordusunun hareketleri hakkında elde edilen istihbarat bilgilerini Refet Paşa'nın isteğiyle en az haftada bir rapor etmiştir.⁵⁶⁷ Fuat Balkan, müfrezesi ile Yunan

⁵⁶⁴ Özdemir, **a.g.t.**, s.112-113.

⁵⁶⁵ Özdemir, **a.g.t.**, s.113.

⁵⁶⁶ Fuat Balkan Türkiye'nin bir numaralı komitacıdır. 1908-1923 yılları arasında ve aralıksız olarak, Osmanlı zamanında Makedonya'da komitacılık yapmış, daha sonra TBMM tarafından Yunanistan içlerine sokulmuştur. Fuat Balkan'ın buradaki görevi, Anadolu'ya geçmeye hazırlanan Yunan kuvvetlerini, Yunanistan'da karışıklık çıkararak alıkoymaktı. Lozan Antlaşması ile Türkiye barışa kavuşunca Mareşal Fevzi Çakmak, Fuat Balkan'a bir takdirname gönderecek ve sonsuz hizmetleri için kendisine ve emrindeki komitacılara teşekkür edecekti. (**Yakın Tarihimiz**, C: 2, s.6.)

⁵⁶⁷ **Yakın Tarihimiz**, C: 4, s.140-141.; Dinamo, **a.g.e.**, 1.Kitap, s.420-421.

topraklarında askerî tesislere ve birliklere taarruz etmekte ve baskınlarla demir yolları ve köprüleri tahrip ederek bilgi vermekte ve ayrıca Yunan kuvvetlerinin durumunu günü gününe takip ederek Karargâhı Tekirdağ'da bulunan Refet Paşa'ya ayrıntılı rapor vermekte idi.⁵⁶⁸

Lozan Barış Antlaşması imzalanmak üzere iken 20 Temmuz 1923 tarihinde Refet Paşa tarafından Fuat Balkan'a Ağustos'tan itibaren tahsisat yapılmayacağı ve müfrezesinin lağvedilmesine karar verildiği, kendisinin ise bir süre Yunanistan askerinin durumu hakkında istihbarat almak maksadıyla Filibe gibi uygun bir Bulgar şehrinde kalarak bilgi göndermeye devam etmesi emredilmiştir. Böylece bu müfreze de görevini tamamlamıştır.⁵⁶⁹

Aralık (1922) ayı ortalarında birçok meselenin çıkmaza girmesi nedeniyle 20 Kasım 1922'de açılan Lozan Barış Konferansının kesilmesi gündeme gelmişti. İsmet Paşa'nın konferansın kesilebileceğini bildiren telgrafı üzerine, 21 Aralık 1922'de askerî tedbirler alınmaya başlamıştı. Hazırlanan harekât planına göre; konferansın kesilmesi halinde ordular ilk olarak Boğazları tutacak, Boğazlardan düşman gemilerinin geçişleri yasaklanacak ve Anadolu yakasındaki İngiliz kuvvetleri denize dökülecekti. Trakya'da bulunan Refet Paşa da kuvvetleri ile beraber İstanbul üzerine yürüyecek ve 1. Ordu ile birlikte burada bulunan İngiliz kuvvetlerini imha ve esir edeceklerdi.⁵⁷⁰ Bu durum ikinci dönem müzakerelerinin 23 Nisan 1923'de başlamasıyla sona ermiştir.

Müzakereler neticesinde 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Karaağaç'a karşılık Yunanistan'dan savaş tazminatı talebinden vazgeçilmişti. Refet Paşa Karaağaç'ın teslim alınması ile ilgili hazırlıklar yapmıştı. Karaağaç 15 Eylül'de tespit edilen bir heyet tarafından teslim alınmış ve 16 Eylül'de kasabada asayiş tamamıyla tesis edilmiştir.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ Yakın Tarihimiz, C: 4, s.172-173.

⁵⁶⁹ Yakın Tarihimiz, C: 4, s.207.

⁵⁷⁰ Akın, a.g.e., s.192-198.

⁵⁷¹ Akın, a.g.e., s.184-186.

Refet Paşa Trakya'da görevini sürdürürken, TBMM seçime gitme kararı almış ve 11 Ağustos 1923 tarihinde yenilenen seçimlerde Refet Paşa II. Dönem İstanbul Milletvekili seçilmişti. Refet Paşa, 8 Ekim 1923'e kadar Trakya Komutanı olarak bu vazifesini yürütmüş ve bu tarihte Trakya Komutanlığı görevi sona ermesinin ardından İstanbul milletvekili olarak TBMM'deki vazifesine devam etmiştir.⁵⁷²

⁵⁷² Akın, **a.g.e.**, s.158.; Özdemir, **a.g.t.**, s.114.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ VE REFET PAŞA

4.1 Mustafa Kemal Paşa ile Başlayan Görüş Ayrılıkları

Milli Mücadele'nin ilk beş lideri Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşalar ile Refet ve Rauf Beyler idi. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da Milli Mücadele'nin temelini Amasya'da atarken yanında Ali Fuat Paşa, Rauf ve Refet Beyler vardı. 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'da Erzurum'dan telgrafla desteğini bildirmişti. Bu beş lider Milli Mücadele süresince zaman zaman bazı konularda anlaşmazlığa düşmüş olmakla beraber, Mustafa Kemal Paşa her konuda görüşüne değer verdiği bu şahıslar ile Milli Mücadele'nin sonuna kadar iş birliği yapmıştı. Ancak düşman vatan topraklarından atıldıktan sonraki barış zamanında esas anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve bu anlaşmazlıklar kırgınlığa dönüşmüştür.

Saltanatın kaldırılması, iki farklı görüşün ortaya çıkması ve anlaşmazlıkların kırgınlığa dönüşmeye başlaması açısından önemlidir. Rauf Bey, saltanatın kaldırılmasından bir süre önce Mustafa Kemal Paşa'nın alacağı durumdan kuşku duymakta olduğundan, kendisinin Meclis'e ve kamuoyuna güvence vermesinin gereğini belirterek, görüşmek için kendisini Refet Paşa'nın Keçiören'deki evine davet etmişti.

10–13 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılmış olduğu anlaşılan bu görüşmede Rauf Bey, "... Saltanat ve Hilafet makamına vicdanımla ve duygularıyla bağlıyım... Padişaha bağlılık borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem gereğidir... Bizde milleti ve kamuoyunu elde tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış olan bir makam sağlayabilir. O da Saltanat ve Hilafet makamıdır. Bu makamı ortadan kaldırmak onun yerine başka nitelikte bir makam getirmeye çalışmak felaket ve büyük acılara yol açar. Bu da asla doğru olamaz." şeklinde düşüncelerini ifade etmişti. Refet Paşa da "Rauf Bey'in düşüncelerine tümüyle katıldığını, padişahlık ve halifelikten başka bir idare şeklinin mümkün olamayacağını" söylemişti. Ali Fuat Paşa ise, net bir tavır almaktan kaçınmıştır.⁵⁷³

⁵⁷³ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997, s.214-215.; Atatürk, **Nutuk**, s.463-464.; Aydemir, **a.g.e.**, C: 3, s.50-52.; Kandemir, **Rauf Orbay**, s.65.

Mustafa Kemal Paşa arkadaşlarının düşüncelerini öğrendikten sonra, erken yapılacak bir açıklamanın doğuracağı tepkileri düşünerek telaş ve heyecana yer olmadığını söylemiş ve arkadaşlarını yatıştırmıştı. Ancak ifade edilen bu sözlere rağmen toplantıdan kısa bir süre sonra 26–29 Ekim tarihleri arasında Çankaya’da yapılan bir toplantıda Saltanat’ın kaldırılması için karar alınmış ve 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat kaldırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Saltanat’ın kaldırılmasını Rauf Bey ile Refet, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalara çok güç kabul ettirebilmişti.⁵⁷⁴ Nitekim bu karardan sonra da aralarında dönüşü olmayan ayrılık kesinlik kazanmış ve ilerleyen yıllarda gittikçe derinleşmişti. Mustafa Kemal Paşa da düşüncelerini zaman ve şartların verdiği imkânlar ölçüsünde aşama aşama gerçekleştirirken, artık yapılmakta olan devrimlerde kendisine muhalif olmayacak yeni isimleri etrafında toplamaya başlamıştır.

Refet Paşa Trakya’daki görevi sona erdikten sonra istirahat etmek üzere İstanbul’a gelmişti. Bu sıralarda başkentin neresi olması gerektiği konusunda kamuoyunda başlayan tartışmalarda; Refet Paşa başta olmak üzere İstanbul milletvekillerinden bazıları, Ankara’nın iklimi, ulaşımı ve mevcut kuruluş ve kurumlarının elverişsizliğini ileri sürerek İstanbul’un hükümet merkezi olarak kalmasını istemişlerdi. İstanbul’da oturan Refet Paşa’nın Ankara’nın başkent olmasını kabul etmediğini açıklamış olması ve İstanbul kamuoyunun da karşı propagandasına rağmen, 13 Ekim 1923 tarihinde Meclis’te yapılan uzun görüşme ve tartışmalardan sonra Ankara’nın başkent olması kabul edilmiştir.⁵⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey arasındaki anlaşmazlık da hemen barıştan sonra kendini göstermişti. Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın ısrarlarına rağmen İsmet Paşa ile Lozan görüşmelerindeki görüş ayrılıkları nedeniyle 4 Ağustos 1923’te Başbakanlıktan istifa etmişti. TBMM İkinci Başkanı olan Ali Fuat Paşa da politikadan hoşlanmadığı gerekçesiyle, 24 Ekim 1923’te görevinden istifa ederek 2. Ordu Müfettişliğine atanmıştı. Bu gelişmelerin hemen ardından, Mustafa Kemal

⁵⁷⁴ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.217.

⁵⁷⁵ Atatürk, *Nutuk*, s.538-539.; Ş.Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2.Kitap, s.78.; Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi (T.B.M.M. II. Dönem 1923–1927)*, 1.Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s.159-166.; İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.168-170.

Paşa'nın istememesine rağmen, Meclis İkinci Başkanlığına İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in, İçişleri Bakanlığına da Sabit Bey'in seçilmeleri Meclis'teki muhalif havayı iyice meydana çıkarmıştır.⁵⁷⁶

2. Ordu Müfettişliğine tayini kararlaştırılan Ali Fuat Paşa, annesini ziyaret ve özel işleri için 29 Ekim 1923 sabahı İstanbul'a gelmişti. Ali Fuat Paşa İstanbul'a varır varmaz ayağının tozuyla, Rauf, Dr.Adnan Beyler ve Refet Paşa ile son günlerde Ankara'da meydana gelen önemli gelişmeler hakkında konuşmak maksadıyla Refet Paşa'nın Kalamış'ta bulunan köşküne gitmişlerdi. Bu görüşmede Ali Fuat Paşa, Ankara'daki hükümet krizi hakkında bilgi vermiş ve krizin asıl sebebinin Bakanlar Kurulu'nun seçimiyle ilgili yapılacak değişiklik olduğunu belirtmiş ve cumhuriyetin de yakında ilan edileceğini söylemişti. Rauf Bey'in istifası ve sonrasında olup bitenler hakkında kısa bir bilgi vermesinden sonra, Refet Paşa da Sadrazam Tevfik Paşa'nın istifasıyla İstanbul'un Milli Hükümete bağlanması üzerine idareyi üzerine almaya mecbur kalması gibi gayet normal bir olay üzerine Meclis içinde ve dışında hakkında şüpheler uyandıracak dedikodular yapılmasından şikâyetçi olmuştu.⁵⁷⁷

Refet Paşa ve arkadaşları İstanbul'da buluşarak gündeme ilişkin görüş alışverişinde bulunurken, Ankara'da da hükümet krizi hakkında görüşmeler yapıp kararlar alınmaktaydı. Ordu yönetiminde aksaklık olmaması için Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa hariç olmak üzere Hükümet 27 Ekim 1923'de istifa etmişti. Hükümet krizinin hükümetin kuruluş tarzından⁵⁷⁸ kaynaklanması da neden gösterilerek uzun tartışmalardan sonra 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiştir.⁵⁷⁹

Cumhuriyet ilan edildiğinde, Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşa'lar ile Rauf Bey Ankara'da değillerdi ve kendi deyimleriyle "Cumhuriyet'in ilanının

⁵⁷⁶ Atatürk, **Nutuk**, s.537, 539-540.; Çaycı, **a.g.e.**, s.318.

⁵⁷⁷ Atatürk, **Nutuk**, s.542.; **Yakın Tarihimiz**, C: 4, s.227-228.; Ali Fuat Cebesoy, **Askeri ve Siyasi Belgeler: Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden**, Temel Yayınları, İstanbul, 2005, s.371-373.

⁵⁷⁸ Mevcut düzende başbakan ve bakanlar tek tek ve ayrı oylama ile seçilmekteydi. 29 Ekim 1923'te kabul edilen Cumhuriyet'in ilanında kapsayan tasarıda ise Cumhurbaşkanı tarafından seçilen Başbakan bakanları seçer ve Bakanlar Kurulu topluca Meclis'in onayına sunulur. (Atatürk, **Nutuk**, s.543, 544.)

⁵⁷⁹ Atatürk, **Nutuk**, s.539-551.

aceleyle getirilmesinden rahatsız olduklarını” gizlememişlerdi.⁵⁸⁰ Nitekim Cumhuriyetin ilanının ardından Trabzon’dan İstanbul’a geçen Kazım Karabekir Paşa’yı, Refet Paşa ve Rauf Bey karşılamışlardı. Kazım Karabekir Paşa gazetecilerin soruları üzerine, Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhuriyeti aceleyle ilan etmesini kişisel ya da bir grup egemenliği kurma olarak değerlendirmişti.⁵⁸¹

Refet Paşa, İstanbul’da iken yaptığı bir konuşmada, “Meşrutî bir hükümdarlıkla Cumhuriyet arasındaki fark, filanın soyundan gelip gelmemekten ibaretti. Bu milletin başına bu kadar belâdan sonra bir de Cumhurbaşkanı seçimi derdini sarmaya ne lüzum var?” demiştir.⁵⁸² 21 Ekim’de Belediye Başkanlığınca onuruna verilen ziyafette de cumhuriyet hakkındaki düşünceleri “köhne bir fikir” olarak değerlendirmiş ve “zaten ben esas itibarıyla cumhuriyeti memleketimizin bünyesi için daha zararlı görürüm” demiştir. Refet Paşa, mevcut meclis hükümeti tarzını en uygun yönetim tarzı olduğunu savunmaktaydı. Bu konuşmalar yapıldığı sırada saltanat henüz kaldırılmamıştı. Dolayısıyla Refet Paşa’nın görüşleri, cumhuriyet yönetimine karşı olmak ve milli egemenliğin meclis hükümeti şeklinde gerçekleşebileceğini savunmakla sınırlı kalmıştır.⁵⁸³

Rauf Bey’de Cumhuriyetin ilanı dolayısıyla İstanbul gazetelerine içinde eleştiri unsurları da bulunan demeçler vermişti. Basında çıkan bu haberler üzerine, Halk Fırkası meclis grubu Rauf Bey hakkında Ankara’ya dönmesi ve basında yer alan sözlerini açıklaması için bir çağrı çıkarmıştı. Rauf Bey çağrı nedeniyle Ankara’ya giderken, aralarında esnaf birlikleri temsilcileri, deniz subayları ve Halife’nin resmi temsilcisinin de bulunduğu büyük bir kalabalık tarafından uğurlanmıştı. Refet ve Ali Fuat Paşalar da Rauf Bey’e trene kadar eşlik etmişlerdi. Bu, yalnız kişisel itibarın değil, aynı zamanda görüşlerinin eski başkentteki popülaritesinin de ispatı idi.⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ Çaycı, **a.g.e.**, s.316.

⁵⁸¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap 1.Bölüm, Bilgi Yay., Ankara, 1995, s.34.; Uğur Mumcu, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 23.Baskı, um:ag Vakfı Yay., Ankara, 2002, s.106-107.

⁵⁸² Mukaddes Arslan, “Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Cumhuriyetin İlanı ve Tarihi Önemi” **AAMD**, C: XIX, S: 57, Kasım 2003, s.1322.

⁵⁸³ D.A.Akbulut, **a.g.m.**, s.349.

⁵⁸⁴ Atatürk, **Nutuk**, s.562-563.; Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Türkçesi: Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’da yaşanan bu ve benzeri olaylar ile İstanbul gazetelerinin yayınları hakkındaki düşüncelerini, “Cumhuriyet’in ilanı üzerine bazı kimseler ve bazı gazeteciler Halife’ye bir rol yaptırmak hevesine düştüler.” şeklinde ifade etmiştir.⁵⁸⁵ Saltanat’ın kaldırılması ve Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan zincirin halkalarına 3 Mart 1924’te Hilafet’in kaldırılmasıyla bir halka daha ilave edilmişti.⁵⁸⁶ Hilafetin kaldırılması üzerine Mustafa Kemal Paşa ile beraber yola çıkan ve baştan itibaren ön safta bulunan yakın silah arkadaşları Refet, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ile Rauf Bey arasındaki mesafe ve görüş ayrılıkları iyice büyümüştür.

Milli Mücadele kahramanları arasındaki bu görüş ayrılıkları ve kopmada; Milli Mücadele’ye daha sonra katılan ve askerî kıdem olarak da kendilerinden geri olan bazı şahısların ön saflara geçmelerinin rahatsızlık verdiği anlaşılmaktadır. Buna ilaveten, Milli Mücadele döneminde olduğu gibi, yapılmakta olan ve yapılacak işlerde de, eşit ölçüde söz sahibi olmak istedikleri görülmektedir.

Ali Fuat Paşa da, hükümet bunalımının baş gösterdiği esnada Mustafa Kemal Paşanın yeni bir ekiple çalışmak eğiliminde olduğunu düşünerek, Ankara’dan ayrılmadan önce O’na, “Senin yeni apotreslerin⁵⁸⁷ kimdir?” diye sormuştu. Mustafa Kemal Paşa, “Benim apotreslerim yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder hizmet liyakat ve kudretini gösterirlerse apotres onlardır.” diyerek kişilerin önemli olmadığını, önemli olanın kişilik ve hizmet anlayışı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁸

Atatürk TCF tecrübesi ve İzmir Suikast Girişiminden yıllar sonra Refet Bele ile barıştıktan sonra Ona “Sizler bana isyan ettiniz!” deyince Refet Bele “Biz, size isyan etmedik; birini kıskandık.” karşılığını vermiştir.⁵⁸⁹

⁵⁸⁵ Geniş bilgi için bkz. Atatürk, **Nutuk**, s.559-563.

⁵⁸⁶ Hilafetin kaldırılması ile ilgili olarak bkz. Namık Sinan Turan, **Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, Altın Kitapları, İstanbul, 2004.; Goloğlu, **Halifelik**; Uluğ, **Halifeliğin Sonu.**; Akgün, **a.g.e.**; Mustafa Sabri Efendi, **Hilafetin İlgasının Arkaplanı**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.; AYTEPE, **a.g.m.**

⁵⁸⁷ Apotre: Fransızca olan sözcük bir dini doktrini ya da görüşü ısrarla savunan, yayan kimse.

⁵⁸⁸ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap 1.Bölüm, s.35.; Aydemir, **Tek Adam**, 3.Cilt, s.150.

⁵⁸⁹ Hikmet Bayur, “Atatürk’ten Anılar”, **Belleten**, C: LII, S: 204, Kasım 1988, s.951.

4.2 İçişleri Bakanı Ferit Bey Olayı ve Refet Paşa'nın İstifa Girişimi

İstanbul basını Ankara'nın başkent olması, Cumhuriyetin ilanı ve Hilafet'in kaldırılması gibi devrimlerin genelde karşısında olmuş ve Hükümeti icraatları nedeniyle eleştirmişti. Bu eleştirilerini yaparken de Rauf Bey ile Refet, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaları kendilerine kalkan olarak kullanmaktan geri kalmamışlardı. İstanbul basınının hükümet üzerinde bu şekilde baskı kurmak istemesi üzerine özellikle Hükümeti destekleyen Ankara basınında muhalif grup olarak kabul edilen şahıslar hakkında karşı kampanya başlamıştı.

Bu hücumlara önce Rauf Bey ardından Refet Paşa hedef olmuştu. Refet Paşa'ya karşı asıl hücumlar İçişler Bakanı Ferit (Tek) Bey'in, Damat Ferit Paşa Hükümetinde Bayındırlık Bakanı iken, Samsun'daki 3. Kolordu Komutanı Refet Bey'e çektiği şifreli telgrafın 27 Nisan 1924 tarihli akşam gazetelerinde yayınlanmasıyla başlamıştı. Ferit Bey bu telgrafla, Refet Bey'e Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizlerin isteği üzerine İstanbul'a dönmesini ve İngilizlerin karaya asker çıkartmalarına karşı konulmaması gerektiğini bildirmişti.⁵⁹⁰

İçişleri Bakanı Ferit Bey ertesi günü, beş yıl önceki yazışmanın Refet Bey'le aralarında kararlaştırılan bir parola olduğunu öne sürmüştü.⁵⁹¹ Refet Paşa ise herhangi bir tartışmaya meydan vermemek için açıklama yapmaktan kaçınmış, ancak muhabirlerin ısrarları karşısında, "Ferit Bey'in tamamen samimi olarak memleketin kurtuluşunu o tarz bir harekette gördüğünü ve aksinin felaket olacağını sanmış olduğunu" söyleyerek olayı teyit etmiştir.⁵⁹²

Refet Paşa tartışmadan sakındığını göstermek istemiş ise de, aleyhinde yazılan tenkitler devam etmişti. İleri Gazetesi bir başmakale ile Refet Paşa'nın tavrını, "Rauf Bey, Refet Paşa ve ortaklarının menfaati Ferit Bey'in İsmet Paşa

⁵⁹⁰ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar: Lozan'dan Cumhuriyete**, C: 2, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.91-92.; Hicret Hürkan, "*Vakitsiz Doğan Çocuk: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*", **Kemalist Ülkü**, C: 22, S: 251, Eylül 1989, s.5.

⁵⁹¹ Hürkan, **a.g.m.**, s.5.

⁵⁹² Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 2, s.92.

Hükümetinde kalarak bu kabinede güçlük çıkarmasındadır.” şeklinde yorumlamış ve ilerleyen günlerde de Refet Paşa hakkındaki karalama yazılarına devam etmiştir.⁵⁹³

Bu konuda Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise, Ferit Bey aleyhinde yapılan karalama kampanyasının asıl İsmet Paşa’yı hedef aldığını, nitekim Ferit Bey’in özel kalem müdürünün gazetelere düşen bir takım dolaşık işleri yüzünden istifasını vermesinden sonra bile Meclis ve basındaki İsmet Paşa aleyhtarlığının son bulmadığını ifade etmiştir.⁵⁹⁴

Refet Paşa, basından uzak durmak için elinden gelen çabayı göstermiş, fakat ısrarlar karşısında muhatabını zora sokmayacak orta yollu ifadeler kullanmış olmasına rağmen kendisiyle ilgili karalama kampanyalarını ve kötü yazıları engelleyememişti. Refet Paşa fikrini almaya gelen bazı muhabirler aracılığıyla kendisi hakkında yazılanlara cevaben özetle şunları anlatmıştı:

“Mustafa Kemal Paşa’yla arkadaşlarının, yalnız tatbikat hususunda aralarında meydana gelen görüş farklarından istifade ederek aralarını daha çok açmak ve kendilerini çok lüzumlu birer şahsiyet olarak göstermek fikrini takip eden insanların, aynı tarz düşünme eser ve izlerini, şimdi de yazılan makalelerde görmekteyim... Ferit Bey’i yıkmak isteyenler de tutmak isteyenler de, Refet Paşa’nın, Rauf Bey’in ismini ortaya atıyorlar. Hayır, artık bu gibi adamların her vakit kullandığı ve memleket için çoktan beri zararlı olduğu anlaşılan bu silâh kırılmalıdır.

Dedikodulardan bir tanesi de, Refet Paşa’nın, bitmez tükenmez hırsı deniliyor. Hayır, ben iktidara daima arkadaşlarımın ısrarı ve arzuları üzerine gelmiştim ve sonra hepsinden arzulla çekilmişimdir... İktidarda hiç gözüm olmadığı gibi bunun ne kadar güç ve ne kadar acı bir şey olduğunu da çok iyi bilirim... Eğer iktidara çıkmak için tek yol olan milletvekilliğinden çekilecek olursam bu efendiler ne söyleyecekler? İşte ben bugün onu yapıyorum. Beni seçenler, hareketimi iyi niyetime versinler ve beni mazur görsünler.

⁵⁹³ Aynı yer.

⁵⁹⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s.47.

Bizlere ‘Rauf Bey ve şürekası (ortakları)’ demek istenmişti. Bunu esasından reddederim. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları vardır. Son bir işim daha olacaktır. O da ben hariç olmak üzere, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarından iş başında olmayanları iş başına getirmeye çalışmaktır. Bunlar İsmet, Fevzi Paşalarla Fethi Bey’le tam bir birlik içinde çalışmışlardı. Gazi Paşa’nın arzularıyla bu emelin pek kolaylıkla gerçekleşeceğine inancım tamdır. Orta yerde ben, belki bir engeldim. Ben çekiliyorum ve bu emele şahsımı bağlıyorum...”⁵⁹⁵

Refet Paşa yeni idarenin esenlik ve başarısını kendisi için, hem şeref ve hem de bir esenlik meselesi olarak kabul etmişti. Bunun tam manasıyla hakikat olarak meydana çıkmasını, Gazi Paşa’nın eski arkadaşlarıyla takım halinde daha bir müddet çalışmasında görmüştü. Bu maksatla, Refet Paşa kendini siyaset hayatından hariç, tarafsız bir vatanperver vaziyetine koymak istemiş ve bu sıfatıyla eski arkadaşları arasında ara bulmak için çalışmaya hazırlanmıştı. Attığı adımın, ne suretle karşılanacağını kestirmek imkân dışıydı.⁵⁹⁶

Refet Paşa milletvekilliğinden istifa edeceğini basın yoluyla duyurmuş ve istifasını Meclis Başkanlığına resmen Mayıs 1924’de vermişti. Ancak Meclis tatilde olduğu için istifasıyla ilgili bir işlem yapılamamıştı.⁵⁹⁷ Refet Paşa’nın istifa haberinin Ankara’da duyulması Hükümet ve basında hemen ses getirmiş ve yeni yorumlar yapılmaya başlanmıştı.

Refet Paşa’nın bu beyanatına cevaben Hükümetin o tarihlerde yarı resmi gazetesi durumunda olan Hâkimiyet-i Milliye’nin 8 Mayıs 1924 tarihli bir başmakalesinde şunlar ifade ediliyordu; “Paşa Hazretleri bugün için tek korkumuz sizler, yani Milli Mücadele’yi idare edenlerdir. Ben size yirmibeş kadar şahsın adlarını vereyim. Eğer siz bunların arasında tam bir birlik, beraberlik ve karşılıklı yardımlaşma sağlayınız. Ben de size memleketi, istediğiniz yola sevk edebileceğinizi temin ederim. Fakat bu günlük, bütün endişeler ve bütün korkularımı

⁵⁹⁵ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 2, s.92-94.; Aydemir, **Tek Adam**, 3.Cilt, s.194.

⁵⁹⁶ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 2, s.92-94.

⁵⁹⁷ **a.g.e**, s.95.

sizler teşkil ediyorsunuz. Rauf Bey'in beyanatından sonra bu defa Refet Paşa'nın beyanatu benim bu endişelerimin ne kadar doğru olduğunu ispat etti..."⁵⁹⁸

Aynı günlerde ismini açıklamayan bir milletvekili de bu hususla ilgili olarak gazetelere verdiği beyanatında, "Gazi ve İsmet Paşalar, şahsi bir gücenmeye itaat eden eski arkadaşlarından hiçbirinin yardımını istemiş değildir. Bazı entrikacıların tesiriyle belki de yanlış anlamalar meydana gelmiştir. Fakat asıl sebep bu kadar seri ve esaslı bir inkılâba Refet Paşa'nın beyanatında ismi geçen bazı şahısların taraftar olmamalarından ibarettir." demiştir.⁵⁹⁹

Refet Paşa'nın istifa edeceğini ve eski arkadaşlarını tekrar bir araya getireceğini açıklamasının ardından, Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşüncelere karşılık gelen herhangi bir olumlu işarete bulunmamıştı. Hatta Hükümete yakın yayın organlarında çıkan bu haberleri de dikkate alacak olursak, Mustafa Kemal Paşa'nın bu görüş ve düşüncelere katılmadığı anlaşılmaktadır.

Refet Paşa'nın milletvekilliğinden istifası ile ilgili olarak Meclis tatilde olduğu için işlem yapılmamıştı. Bu zaman zarfında tekrar düşünmeye zaman bulan Refet Paşa, Rauf Bey'in müdahalesi ile bu fikrinden vazgeçerek Meclis'in açılışı ile birlikte tekrar Meclis faaliyetlerine iştirak etmiştir.⁶⁰⁰

Aynı dönemde, Meclis'te yaşanan olaylardan rahatsız oldukları için 26 Ekim 1924'de Kazım Karabekir Paşa ve 30 Ekim 1924'de Ali Fuat Paşa Genelkurmay Başkanlığına istifalarını vermişlerdi. Kazım Karabekir Paşa istifası için gerekçe olarak, "Hiçbir şeyden haberi olmayan ve hiçbir şeyi sorulmayan bir emir subayı gibi ordu müfettişliği makamında oturmakta devam edemezdim." demiştir.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 2, s.94.; Aydemir, **Tek Adam**, 3.Cilt, s.194-195.

⁵⁹⁹ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 2, s.94-95.

⁶⁰⁰ **a.g.e.**, s.95.

⁶⁰¹ Yaşar Kalafat, **Bir Ayaklanmanın Anotomisi: Şeyh Sait**, 2.Baskı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2003, s.58-59.; 19 Aralık 1923 tarihinde görüşülmeye başlanan 385 sayılı kanun ile askerî görev taşıyan asker milletvekillerinin Meclis müzakerelerine katılmaları yasaklanmıştır. Bu durum Halk Fırkası içindeki muhalif grubun önde gelen asker milletvekillerinin Meclis'teki etkinliklerine son verilmesi anlamını taşımaktadır. (Işıl Çakan,

Ardı ardına verilen istifalar karşısında bir süreden beri bazı tertiplerin olabileceği ihtimaliyle meşgul olan Mustafa Kemal Paşa, ordunun siyasetten ayrılması fikri için iyi bir fırsat doğduğu inancıyla; bu olayların hemen ardından hem milletvekili hem de ordu komutanı olanlara birer telgraf çekerek bir görevde kalmalarını istemişti. Cevat ve Cafer Tayyar Paşalar Gazi'nin isteğini reddederken diğerleri harfiyen emre uymuşlardı. Olayların birbiri ardına patlak vermesi karşısında bir tertiple karşı karşıya olduğuna inanan Mustafa Kemal Paşa, bu hadiseyi bir "Paşalar komplosu" olarak nitelendirmiştir.⁶⁰²

4.3 Gensoru Görüşmeleri ve Refet Paşa'nın İstifası

Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Cafer Tayyar Paşaların ordudaki görevlerinden ayrılıp TBMM'ne milletvekili olarak katılmak istemelerinden Rauf Bey ve Refet Paşa ile birlikte hareket ettikleri anlaşılmıştı. Rauf Bey'in gensoru görüşmelerinde,⁶⁰³ sık sık milli egemenlikten yana olduğunu vurgulayarak Meclise ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik bazı sözler sarf etmesi dikkat çekiciydi. Anayasa hazırlıklarında Cumhurbaşkanı Meclisi dağıtmak ve yasaları veto etme yetkisinin verilmesinin istendiğine de değinen Rauf Bey, bunu "ulusun egemenlik hakkını Meclis'ten alıp başka katlara vermek" girişimi olarak nitelemişti. Bu arada halifeden ve padişah'tan yana olmadığını da belirtmiş ve padişah ve halifenin "haklarını alabilecek herhangi bir kata karşı olduğunu" da açıklamıştı.⁶⁰⁴

8 Kasım günü söz alan Yunus Nadi Bey, Rauf Bey ve Refet Paşa'ya karşı sözlü hücumla geçmişti. Yunus Nadi Bey, "Memleketin rejimi söz konusudur. Cumhuriyet idaresi söz konusudur. Her şeyi görüşmek lazımdır!" diyerek Rauf Bey'in bir gün evvelki konuşmasını sert bir şekilde eleştirerek cevaplamış ve

Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis, Çağdaş Yay., İstanbul, 1999, s.398.) Bu kanun, Meclis içerisinde görev yapan pek çok asker milletvekilinin, görevlerinden birini tercih etmesi, diğerinden istifa etmesi zorunluluğunu getiriyordu.

⁶⁰² "Paşalar komplosu" ve alınan karşı tedbirler için bkz. Atatürk, **Nutuk**, s.576-581.

⁶⁰³ Gensoru görüşmeleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap 1.Bölüm, s.85-87.

⁶⁰⁴ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap 1.Bölüm, s.92-93.

ardından Refet Paşa'nın milletvekilliğinden istifa ettiği zaman yaptığı beyanata temas etmiştir.⁶⁰⁵ Yunus Nadi Bey konuşmasında Refet Paşa ile ilgili olarak, “Bildığınız gibi, Refet Paşa Hazretleri altı yedi ay önce, basında yer alan gösterişli ve yersiz bir açıklama ile milletvekilliğinden istifa etmişlerdir. Garip bir olaydır. Milletvekilliğinden çekilmelerinin sebebi olarak, karanlık odada, yalnız arkadaşları arasında bir milli and mı ne, bir şey varmış. Orada toplanan arkadaşlarını iş başına getirecekmiş.” diye sözlerine devam ederken Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey, yerinden söze karışarak, “Yani generaller hükümeti” demişti. Yunus Nadi Bey sözlerine, “Çok merak ettim bu işi! Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa) vardır. Cumhuriyet kurulmuştur. Hükümetin nasıl teşkil edileceği orada yazılıdır. Bütün bunları idare eden bir TBMM vardır. Hayır, bunlar yeterli değildir. İstenir ki, Refet Paşa milletvekilliğinden istifa etsin ve gitsin hükümet kursun; yakın arkadaşlarını toplansın. Ne kanaattir bu? Efendim, dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alıp gelip de hükümet mi kuracaktı? Meclis yok mudur? Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yok mudur? Bu ne mantıksızca harekettir?” diyerek sözlerini tamamlamıştır.⁶⁰⁶

Yunus Nadi Bey'e cevap vermek üzere kürsüye çıkan Refet Paşa, evvela Rauf Bey'le aynı fikir ve kanaatte olduğunu belirttikten sonra; “Bu devletin siyasi hayatına girmiş ve bazı önemli mevkiler işgal ederek bu millete en buhranlı günlerinde elinden gelen gayretle azami derecede hizmet etmeyi en büyük ve mukaddes vazife saymış bir insan olarak kendisine atfedilmek istenen bir takım maceralara atılmak heveslerini çoktan geçirmiş olduğunu... Dağa çıkıp da asker arkadaşlarımla Çin generalleri gibi bir hükümet kurmak istediğimi iddia edenlere şunu hatırlatayım ki; ben daha ilk devrede askerlerin seçilip buraya gelmelerinin bile aleyhindeydim. Hatta Meclise kimlerin gelecekları görüşüldüğü zaman, Milli Savunma Bakanlarının askerden olması gerektiği için sadece Ordu Komutanlarından bazılarının seçilmesinin uygun olacağını teklif etmiştim. Şimdi bu durumda, bana askerden mürekkep bir hükümet kurmak isteğini nasıl atfedebilirsiniz?” demiştir.

⁶⁰⁵ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Haz.: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.458.

⁶⁰⁶ **TBMM ZC**, D: 2, C: 10, s.130-131.; Atatürk, **Nutuk**, s.597-598.; Kandemir, **Siyasi Dargınlık**, C: 2, s.116-117.

Yunus Nadi Bey'in: "Akşam gazetesindeki beyanatınızda askerlerden meydana gelen bir Cumhuriyet kurmak istediğinizi söylüyorsunuz." şeklindeki itirazı üzerine, Refet Paşa, "... Son bir iş olarak, milletvekilliğinden istifa ederek, kendisi hariç Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının işbaşına gelmelerine çalışmaktır." şeklinde gazetede ki beyanatını aynen okumuştur.⁶⁰⁷

Refet Paşa, gazetede ki bu sözlerini okuduktan sonra, devam ederek "Evet, işte böyle söylemişimdir... Ne demişim; Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının evet, Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanıdır ve daima işbaşındadırlar. Diğerleri yani Mustafa Kemal Paşa'nın yanında onunla birlikte olmalarını istediklerim ise, bu memleketin en zor zamanlarında en önemli mevkileri işgal etmiş kimselerdir. Bu memleket, ancak o zaman çok güzel günler yaşayacaktır."⁶⁰⁸

Burada, yine itiraz edenler olmuştu. Mesela, Topçu İhsan Bey: "Vatan, bunların tekelinde midir, Türkiye'de seksen bin Refet Paşa, bir milyon Kazım Karabekir Paşa vardır!" diye bağırmıştır. Buna karşılık Refet Paşa, "Sizce öyle olabilir. Ama bence öyle değil ve bana inanmadığım bir şeyi söyleyemezsiniz." diyerek, hala saltanatçılık ve hilafetçilik isnadında bulunanlara da şu cevabı vermiştir: "Refet Paşa gibi bir adamın, saltanatçı ve hilafetçi olamayacağını pekâlâ bilirsiniz. Saltanat idaresi tarafından üç defa idama mahkûm edilmiş bir insanın, artık şahsi hâkimiyet süren şunun bunun arkasından gitmeyeceğini bilmelisiniz. Zaten bu sözleri siz çıkarıyorsunuz. Bu Meclise ben arkadaşlarımla geldim, beraber oturuyorum. Dört kişi oturmuşuz, beş kişi oturmuşuz, hemen dörtler meclisi⁶⁰⁹, beşler meclisi, efendiler; bu laflar sizden çıkıyor. Kaç kişi oturursak oturalım, size ne?" diyerek sözlerine son vermiştir.⁶¹⁰

⁶⁰⁷ Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.592-593.; Kandemir, **Siyasi Dargınlık**, C: 2, s.117-118.; **Yakın Tarihimiz**, C: 4, s.177.

⁶⁰⁸ **TBMM ZC**, D: 2, C: 10, s.132.; Orbay, **a.g.e.**, s.593-594.; **Yakın Tarihimiz**, C: 4, s.177.

⁶⁰⁹ Dörtler Meclisi olarak adlandırılan kişiler: Refet (Bele) Paşa, Rauf (Orbay), Dr. Adnan (Adivar) ve İsmail (Canbolat) Beyler'dir. (Tarık Z. Tunaya, **Türkiyede Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul, 1952, s.607.; Zürcher, **a.g.e.**, s.66.)

⁶¹⁰ **TBMM ZC**, D: 2, C: 10, s.133-134.; Orbay, **a.g.e.**, s.594-595; **Yakın Tarihimiz**, C: 4, s.177.

Hükümet hakkında verilen gensoru görüşmelerindeki konuşmalar, TBMM’de küçümsenemeyecek bir karşıt grubun oluştuğunu açıkça göstermişti. 8 Kasım 1924 tarihinde yapılan oylamada İsmet Paşa Hükümeti TBMM’den 19’a karşı 148 oyla güvenoyu almış ve 1 milletvekili çekimsiz oy vermiş, ayrıca 41 milletvekili de oylamaya katılmamıştır.⁶¹¹ Refet Paşa, Rauf ile Dr. Adnan Beyler ve güvenoyu vermeyen milletvekillerinden bazıları 9 Kasım’da güven oylamasının ertesi günü Halk Fırkası’ndan istifa etmişlerdi.⁶¹²

4.4 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Halk Fırkası’nın ardından, Cumhuriyet döneminde ilk defa çok partili hayata geçiş, ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması ile gerçekleşmiştir.

1923 yılında yapılan seçimlerde muhalefet tasfiye edilmiş, 9 Eylül 1923’te Halk Fırkası’nı kuracak olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun milletvekilleri II. Meclis’e ağırlıklı olarak girmişlerdi. Ancak 1921-1924 yılları arasında süren köklü ve hızlı değişimler kırınglıklara ve çeşitli tepkilere yol açarak Halk Fırkası içinde yeni bir muhalefet doğmasına sebep olmuştur. Özellikle Saltanatın kaldırılması, Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanması, Cumhuriyetin ilanı ve son olarak Halifeliğin kaldırılması, Mustafa Kemal Paşa’nın silah arkadaşları ile çok yakın ilişkide olduğu kişiler arasında tepkilere yol açmıştır. Tepkilerin en büyük gerekçesi, alınan siyasi kararlarda kendi fikirlerinin sorulmaması idi.⁶¹³ Mustafa Kemal Paşa bu durumu, “... Milli Mücadele’ye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar uzanan gelişmelerinde, kendi fikir ve ruh kabiliyetlerinin kavrayış sınırı bittikçe bana direniş ve muhalefete geçmişlerdir...” şeklinde dile getirmektedir.⁶¹⁴

⁶¹¹ **TBMM ZC**, D: 2, C: 10, s.167-168.

⁶¹² Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve CHP**, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.116.; Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap 1.Bölüm, s.98.; Kalafat, **a.g.e.**, s.62.

⁶¹³ Saime Yüceer, “*Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.534.; Çakan, **a.g.e.**, s.393-398.

⁶¹⁴ Atatürk, **Nutuk**, s.11; Yüceer, **a.g.m.**, s.534., Mango, **a.g.e.**, s.446.

5 Aralık 1923'te, bazı İstanbul gazeteleri Hintli Müslüman liderler Emin Ali ve Ağa Han'ın Hilafetin konumunun güçlendirilmesi isteği ile Başbakan İsmet Paşa'ya yazdıkları bir mektubu yayınlamışlardı. Mektup, Türkiye'nin içişlerine müdahale olarak yorumlanırken, mektubu yayınlayanlar da vatana ihanet etmekle suçlanmışlardı. Bu durum üzerine İsmet Paşa'nın girişimiyle Meclis, 22'ye karşı 156 çoğunluk oyuyla yeniden İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına karar vermiştir. Bu oylamada asıl önem taşıyan husus, ileride Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucu üyeleri olacak milletvekillerinin tamamının Hükümet'e karşı oy kullanmalarındır.⁶¹⁵

Meclis'in ilk örgütlü muhalefetinin oluşmasında belki de en önemli etkilerden birini 1924 Anayasa taslağı oluşturacaktır. Yeni Anayasa taslağında Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini perçinleyen hükümlerin bulunması, siyasal-toplumsal süreci etkileme, denetleme gücünün bir tek elde toplandığı endişesi ile bunun denetlenmesi zorunluluğunu beraberinde getirecektir. Özellikle taslakta Cumhurbaşkanı'na Meclis'i fesih yetkisi veren 25. madde ile Başkomutanlık yetkisi veren 40. madde hükümleri bu açıdan en çok eleştiri alan maddeler olmuştur. Ancak TBMM çoğunluğunun Meclis yetkilerinin paylaşımı ve devredilmezliği konusundaki hassasiyeti bu taslak maddelerinin yasallaşmasına imkân vermemiştir.⁶¹⁶

Gensoru oylamasının ardından istifa eden milletvekilleri, Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında; Erzincan Milletvekili Sabit (Sağiroğlu) Bey'in evinde toplantılar yaparak kuracakları partinin program ve nizamnamesini hazırlamaya başlamışlardı.⁶¹⁷

Hükümet taraftarı olan Hâkimiyet-i Milliye'de 14 Kasım 1924'te yayınlanan "İşbaşına" başlıklı yazıda, "Türkiye Cumhuriyeti, halkın hâkimiyeti esasına dayanan bir idaredir. Bu itibarla Mecliste birden çok parti bulunmasını istememek ve muhalefete ve denetime karşı çıkmak, kimsenin hatırından geçmez. Belli esaslara dayanan, inkılâp prensiplerine bağlı, meşru bir denetim yolu takip edecek yeni bir

⁶¹⁵ Turgay Uzun, "Atatürk Dönemi Muhalefet Hareketleri", **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.572.

⁶¹⁶ Çakan, **a.g.e.**, s.399-400.

⁶¹⁷ Kalafat, **a.g.e.**, s.62 .

partinin kurulması bizim için endişe konusu olmaktan uzaktır...” denilmişti.⁶¹⁸ Hâkimiyet-i Milliye'nin istifa eden milletvekillerini iktidarı denetlemek için bir parti kurmalarını teşvik etmesi dikkat çekiciydi. Böyle bir yazının yayınlanması, Mustafa Kemal Paşa'nın istifa eden muhalif milletvekillerinin yeni bir parti kurması için izin vermesi anlamına gelmekteydi.

Bu gelişmelerin ardından 17 Kasım 1924 tarihinde İçişleri Bakanlığına yapılan başvuru ile Cumhuriyet tarihinin ilk muhalif partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştu.⁶¹⁹ Kısa bir sürede CHF'ndan istifa eden milletvekillerinin de katılmasıyla yeni partiye giren milletvekillerinin sayısı 29'a yükselmişti.⁶²⁰ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 27 Kasım'da yapılan toplantısında Başkanlığa Kazım Karabekir, İkinci Başkanlıklara Rauf ile Dr. Adnan Beyler, Genel Sekreterliğe de Ali Fuat Paşa seçilmişlerdi.⁶²¹

Partinin kurulduğu gün basına yeni partiye ait bir beyannamesi ile partinin program ve nizamnamesi verilmişti.⁶²² Bu belgelerde yer alan ifadeleri bir noktada toplamak gerekirse TCF'nin siyasi hayata çıkma gerekçesi; “muhalefet kontrolü olmaksızın bütün kuvvetlerin Meclis'te toplanmasının otoriter bir idare doğuracağı” görüşü idi.⁶²³

⁶¹⁸ Yalman, **a.g.e.**, 2.Cilt, s.976.

⁶¹⁹ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap 1.Bölüm, s.98.

⁶²⁰ Sina Akşin vd., **Yakınçağ Türkiye Tarihi-1 (1908-1980)**, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, 2003, s.140.; CHF'ndan istifa eden milletvekillerinin sayısı 42-45 kişi arasında, TCF katılanların sayısı ise 28-32 kişi arasında gösterilmektedir.(Zürcher,**a.g.e.**,s.75.); İzmir Suikast Girişimi'nin ardından siyaset dışına itilen bu 29 milletvekilinden yalnızca, Refet ve Ali Fuat Paşalar Atatürk'ün sağlığında tekrar milletvekili olabilmıştır. 7'si Atatürk'ün vefatından sonra İnönü zamanında, 1'i çok-partili yaşama geçildikten sonra milletvekili olmuştur. 13'ü siyasal yaşamlarını ikinci dönemin sonunda kesin olarak noktalamış, ayrıca 6'sı ise İzmir Suikastı girişimi dolayısıyla Ankara İstiklal Mahkemesi kararı ile asılmışlardır. (Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s.108-109.)

⁶²¹ Akşin vd., **a.g.e.**, s.140.; Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap 1.Bölüm, s.99.

⁶²² Beyannamenin, programın ve nizamnamenin tam metni için bkz. Tunçay, **Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, s.370-381.; Tunaya, **a.g.e.**, s.615-622.

⁶²³ Ahmet Yeşil, “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.547.

Parti programına göre TCF, siyasal ve ekonomik alanda liberal demokrasiyi hedeflemiştir.⁶²⁴ Partinin programı 58 maddeden oluşuyordu. CHF’ndan önemli noktalarda ayrılıyordu: Cumhurbaşkanının partiler üstünde olması, tek dereceli ve dar bölgeli seçim, hâkim güvencesi, adem-i merkezîyetçi yönetim, yabancı sermayeden yararlanma ve basın serbestliği, belediye başkanlarının seçimle işbaşına gelmeleri gibi. Yeni parti “Şahsi idareye son vermek, milli egemenlik ilkelerine göre Meclis’te denetimi sağlamak, sosyal gelişmeyi amaç, liberalizmi bu yolda araç olarak kullanmak ve efkâr ve ‘itikadat-ı diniyeye hürmetkâr (dinsel düşünce ve inançlara saygılı)’ olmak” iddiasındaydı.⁶²⁵

Tüzüğe konulan “Parti, dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır.” hükmü, bir açıdan doğal sayılacak bir görüş, bir nitelemeydi ama laik dünya görüşü ile kolayca bağdaşmayan ideolojik bir içerik de taşıyordu. Hele halifelik ve şeriat sorunlarının içte ve dışta tartışıldığı, laik anlayışın henüz zihinlere yerleşmediği 1924 sonlarında dinsel düşüncelere saygılı olunduğunun ilan edilmesi, yeni kaynaşmalara, sorunlara yol açacak gibi görünüyordu.⁶²⁶ Nitekim Şeyh Sait İsyanı’nın patlak vermesiyle, bu madde şiddetli bir şekilde eleştirilmeye başlanmış ve partinin kapatılma gerekçesi olarak tarihe geçmiştir.⁶²⁷

Mustafa Kemal Paşa ise, 11 Aralık 1924’te Times gazetesinin muhabirinin sorularına verdiği cevaplarda, muhalefetin programında önemli bir görüş bulunmadığını söylemiş, parti programında yer alan Cumhurbaşkanlığı ile ilgili diktatörlük benzetmelerine de bir anlam veremediğini ifade etmiştir. O, meşhur 6. madde ile ilgili soruyu ise, “dinsel düşünce ve inançlara saygılı olmak, öteden beri doğal ve genel bir görüştür. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur.” şeklinde cevaplamıştır.⁶²⁸

⁶²⁴ Yüceer, **a.g.m.**, s.536.

⁶²⁵ Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s.244.; Öztürk, **a.g.e.**, C: 2, s.491.; Çaycı, **a.g.e.**, s.322.

⁶²⁶ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap 1.Bölüm, s.100.

⁶²⁷ Yüceer, **a.g.m.**, s.537.

⁶²⁸ Yüceer, **a.g.m.**, 536-537.; Uzun, **a.g.m.**, s.573.

Hastalandığı için beş on gün istirahat etmek maksadıyla 20 Kasım 1924'te İstanbul'a gelen Refet Paşa ile bazı gazeteciler Haydarpaşa'da bir mülakat gerçekleştirmişti. Refet Paşa, 21 Kasım'da İleri gazetesinde yayınlanan bu mülakat ile TCF ve gündeme ait meseleler hakkındaki görüşlerini; "Partilerinin programını ilan etmek suretiyle faaliyet sahasına atıldığını... Yakında aday konusunun görüşülerek bir karar verileceğini düşündüğünü, ancak kendisinin henüz bir bilgisinin olmadığını... Yeni seçimlerde kazanmanın ya da kaybetmenin önemli olmadığını, adayların ilanıyla partinin varlığını göstermenin önemli olduğunu ve hiçbir arkadaşının kazanmak meselesi hakkında telaşa ve heyecana düşmeyeceğini... Partilerine Halk Fırkası'ndan yeni katılımların olacağını zannettiğini, ama milletvekili sayısının önemli olmadığını önemli olanın partilerin karakter, ahlak, prensip ve aynı zamanda program sahibi olması gerektiğini... Partilerinin hükümet merkezi hakkında henüz hiçbir şey düşünmediğini, ancak kendi görüşünün, bir buçuk sene evvel söylediği gibi, Ankara'nın hükümet merkezi olamayacağını... Memleket menfaatleri için hükümet merkezinin İstanbul'da olmasını istediğini... Gazi Paşa'nın Halk Fırkası'ndan istifa edeceği haberini gazetelerde okuduğunu, ilave bilgisi olmadığını, ancak Cumhurbaşkanının partiler üstü ve tarafsız olması gerektiğini ve bunun da herkesi memnun edeceğini..." ifade ederek kamuoyu ile paylaşmıştır.⁶²⁹

TCF'nın kurulması üzerine CHF üyeleri ve onu destekleyen basın Refet Paşa ve arkadaşları hakkındaki kötülme kampanyası ve saldırılarını gittikçe arttırmıştır. Hüseyin Cahit Bey bu durumun büyük bir tezat olduğunu yazdığı bir başyazı ile belirtmiş ve Refet Paşa ile ilgili olarak da, "... Hem memlekete bu kadar fenalıklar yapan, mütarekeden sonra bu kadar kanların dökülmesine sebep olanlar, Halk Fırkası'nın göze çarpmayan ve her kalabalıkta olduğu gibi, nasılsa bir kolayını bulup fırkanın içerisine sokulan rastgele fertlerden biri olsalardı, o zaman pek telaş ve endişe etmezdik. Hâlbuki mesela, Refet Paşa'yı bize, Milli Mücadele'nin en azimperver, en cesur ve fedakâr reislerinden biri olarak belirttiler. Milli hükümete İstanbul'u ithal için Refet Paşa'yı bize gönderdiler. Milli Mücadele'nin büyük kahramanını nasıl alkışlayacağımızı bilemedik. Yolunda kurbanlar kestik, kendisini

⁶²⁹ Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a**, s.112-114.

bir el üstünde taşımadığımız kaldı. Neden? Çünkü Anadolu'daki Milli Mücadele'yi temsil ediyordu. Ve bu mücadelenin en şerefli kahramanlarından biri olduğu, bize temin ediliyordu...»⁶³⁰

TCF kuruluşundan hemen sonra hızlı bir şekilde yurt çapında örgütlenme çalışmalarına girişmiştir. İlk şubelerini Urfa'da açan TCF, kısa sürede İstanbul, Sivas, Eskişehir, Samsun ve Trabzon gibi illerde de parti şubesi açmıştır.⁶³¹ Partinin kuruluşunda üst düzeyde CHF muhalifleri, eski İttihatçılar ve İkinci Grup üyeleri yer almakla beraber, parti örgütlendikçe muhafazakâr çevrelerin desteğini almış ve hatta bu çevreler parti örgütünde yer almışlardı.⁶³²

TCF'nın kuruluşundan üç gün sonra 21 Kasım 1924'te CHF Meclis Grubu'nda sıkıyönetim ilanı önerisi reddedilen İsmet Paşa sağlık durumunun bozukluğunu gerekçe göstererek istifa etmişti. Sonuçta, 27 Kasım'da Ali Fethi (Okyar) Bey Hükümeti kurulmuş ve bu değişiklik, TCF'nın başarısı olarak kabul edilmiştir. Kısa bir süre sonra yapılan ara seçimlerde TCF'nın desteklediği Nurettin Paşa Bursa'dan milletvekili seçilmiş, ancak parti ara seçimlerde herhangi bir başarı sağlayamamıştır. Bu başarısızlıkta diğer faktörlerin yanı sıra teşkilatlanmasını henüz tamamlayamamış olması büyük rol oynamıştır.⁶³³

TCF'nın kapatılmasına sebep gösterilecek olan Şeyh Said Ayaklanması, 13 Şubat 1925'te Genç'e bağlı Piran köyünde başlamıştı.⁶³⁴ Fethi Bey Hükümeti'nin ayaklanma karşısında aldığı önlemler TCF tarafından da desteklenmesine rağmen, sıkı ve sert önlemlerin alınması zorunluluğu ile Fethi Bey Başbakanlıktan ayrılmış, yeni Hükümeti İsmet Paşa kurmuştu. Güvenoyu alan yeni Hükümetin ilk işi, ayaklanma karşısında hükümete yetkiler veren Takrir-i Sükûn yasası ve biri isyan bölgesinde, diğeri Ankara'da olmak üzere iki İstiklal

⁶³⁰ Kutay, **Rauf Orbay**, C: 3, s.444-445.

⁶³¹ Yüceer, **a.g.m.**, s.537..

⁶³² T.Uyar, **a.g.e.**, s.116.; Fethi Okyar, **Üç Devir'de Bir Adam**, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s.352.

⁶³³ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap 1.Bölüm, s.100-103.; Yüceer, **a.g.m.**, s.538.

⁶³⁴ Şenşekerci ve Gülcan, **a.g.e.**, s.133-134.; İnönü, **a.g.e.**, s.202-203.

Mahkemesi kurulması hakkındaki yasayı, TBMM'den çıkarmak olmuştur. Sonuç olarak, muhalif ve TCF'ni destekleyen İstanbul basını susturulmuş ve sürdürülen kararlı askerî operasyonlarla Şeyh Sait Ayaklanması başarıyla bastırılmıştı.⁶³⁵

İsyan bölgesinde görev yapan İstiklal Mahkemesi, TCF Urfa sorumlu sekreteri Fethi Bey'i de yargılayarak, isyanı kışkırttığı gerekçesiyle 5 yıl hapse mahkûm etmiş ve bu karardan sonra ayaklanma bölgesindeki tüm TCF şubelerinin kapatılmasına 25 Mayıs 1925'te karar vermişti. Bu arada İstanbul'da yakalanan bazı kişilerin partiye üye kazanmak için dini araç olarak kullandıkları anlaşılmış ve parti şubelerinde de bunu doğrulayan bazı belgeler ele geçirilmişti.

Ankara'da görev yapan İstiklal Mahkemesi de TCF'nın programında yer alan “dinsel düşünce ve inançlara saygılı” olduğunu belirten ifade nedeniyle, partinin gericiliği kışkırttığını ileri sürmüştü ve Hükümetin gereğini yapmasını istemiştir. Bunun üzerine, 3 Haziran 1925'te Hükümet, Şeyh Sait ayaklanmasına katılanların yargılanmalarındaki sonucu beklemeden, Takrir-i Sükûn yasasına dayanarak, TCF'nın bütün merkez ve şubelerinin kapatılmasını kararlaştırmıştı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından da onaylanan bu kararnamenin yayımlanması ile ertesi günü muhalefetteki siyasal partinin ancak 6,5 ay süren hayatı sona ermiştir.⁶³⁶

Başbakan İsmet Paşa, TBMM'nin 9 Kasım günkü oturumunda olayın nasıl geliştiğini anlatmış ve konuşmasında Meclise düşen görevin “Cumhuriyetin gücünü göstermek” olduğunu da vurgulamıştı. Söz alan Kazım Karabekir Paşa ise, başkanlığını yaptığı partinin irtica ve suikastlara araç olduğu şeklindeki suçlamaları reddetmiş ve belge varsa gösterilmesini istemiştir. Görüşmeler sonunda ise Meclis, 21'e karşı 159 oyla hükümete güvenini belirtmiştir. TCF'li milletvekilleri, hep birlikte hareket ederek ret oyu vermişlerdir.⁶³⁷

⁶³⁵ T.Uyar, **a.g.e.**, s.116-117.; Çaycı, **a.g.e.**, s.324-329.

⁶³⁶ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap 1.Bölüm, s.131-135.; T.Uyar, **a.g.e.**, s.117.; Çaycı, **a.g.e.**, s.329.; **BCA**, S: 1987, D: 79-12, F: 30..18.1.1, Y: 14.32..19.

⁶³⁷ Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap 1.Bölüm, s.135.

Atatürk Nutuk'ta; "Efendiler, olaylar ve olup bitenler ortaya koydu ve ispat etti ki, TCF'nın programı en hain kafaların eseridir. Bu parti, memlekette suikastçıların, gericilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu. Dış düşmanların, yeni Türk Devleti'ni körpe Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmayı hedef alan planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih, Doğu isyanının sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli sebepleri arasında TCF'nın dini konularda verdiği sözleri, doğuya gönderdiği sorumlu sekreterinin kurduğu örgütü ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır... Efendiler, yeni parti kendine ad olarak seçtiği 'Terakki' ve 'Cumhuriyet' kelimelerinin tam tersi olan anlamlarla gelişmiştir. Bu partinin liderleri, gericilere gerçekten ümit ve kuvvet vermiştir." demektedir.⁶³⁸

4.5 İzmir Suikastı Girişimi ve Refet Paşa'nın Yargılanması

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından yaklaşık bir yıl sonra İzmir'de çok önemli bir olay meydana gelmiştir. Batı Anadolu'yu kapsayan bir geziye çıkan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da bulunduğu 17 Haziran 1926 günü, İzmir'de kendisine bir suikast hazırlığında olan Ziya Hurşit, Rizeli İsmail, Batumlu Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi'den oluşan bir grup silahları ile birlikte yakalanmışlardı. Suikast girişimi motorcu Şevki'nin Sarı Edip Efe ile Manisa Milletvekili Abidin Beyin ortadan kaybolmalarından kuşkuya düşmesi sonucu durumu Vali Kazım Dirik'e ihbar etmesiyle ortaya çıkmıştır.⁶³⁹

Hükümet ihbar olayından haberdar olunca, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin hemen İzmir'e giderek meseleye el koymasını kararlaştırdı. 17 Haziran 1926 günü İzmir'e gitmek üzere özel bir trene binen mahkeme heyeti daha Ankara'dan ayrılmadan sadece Ziya Hurşit'in ifadesine dayanarak TCF'sı üyelerinin de içinde buldukları olayla uzaktan yakından ilgisi olan herkesin tutuklanma emrini vermişti. Nitekim yakalananlar bir hayli kalabalık bir liste haline gelmişti. Bu listede, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar, Rüştü Paşalar ve daha birçok kişi vardı.⁶⁴⁰

⁶³⁸ Atatürk, **Nutuk**, s.601-604.

⁶³⁹ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap 1. Bölüm, s.136.

⁶⁴⁰ Cemal Avcı, **İzmir Suikastı (Bir Suikastın Perde Arkası)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.73- 74, 77.

İstiklal Mahkemesi İzmir'e gelerek olaya el koymasından sonra; 19 Haziran 1926 tarihinde, mahkeme bildirisini yayınlamıştı. Bu bildiri; "16 Haziran 1926 Çarşamba günü İzmir'e gitmek üzere geziye çıkmış bulunan Gazi Hazretlerine bir suikast düzenlendiğini yerel yönetimce haber alınması üzerine, suikastı gerçekleştirmeye yeltenenlerin suç gereçleriyle birlikte suçüstü yakalandığı... Kovuşturma ve incelemeler ile şimdiye kadar aydınlanan aşamaya göre; bu hazırlıkların kapatılan TCF genel merkezi üyelerinin de katıldığı toplantılarda tasarlandığı anlaşıldığı..." Böylece mahkemenin olaya el koyduğu açıklanmış ve yargının ikinci aşaması olan hazırlık ve ilk soruşturma evresine geçilmiştir.⁶⁴¹

Refet, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Rüştü Paşalar ile İstanbul'da tutuklanan diğer şahıslar 20 Haziran 1920 günü Gülcemal vapuru ile İzmir'e gönderilmişti.⁶⁴² Başbakan İsmet Paşa, bu değerli silah ve mücadele arkadaşlarının böyle menfur bir suikast işiyle kesinlikle ilgileri olmayacağı ve esasen ortada böyle bir kanaati verecek hiçbir delil bulunmayışını göz önüne alarak telaşla İzmir'e gelmiş ve İstiklal Mahkemesinin bu kararını düzelterek paşaları serbest bırakmasını istemiştir. Esasen hepsi milletvekili olan bu paşaların, yasama dokunulmazlıkları Meclis tarafından kaldırılmadan tutuklanmaları Anayasaya göre elverişli değildi.⁶⁴³

Ancak hiçbir makama karşı mesuliyeti bulunmayan müstesna bir mevkii ve yetkisi olan İstiklal Mahkemesi, bu kuvvetine dayanarak Refet Paşa'nın da dâhil olduğu 27 TCF milletvekilini 1924 Anayasasının 17. maddesindeki "suçüstü durumunda dokunulmazlık aranmaz" hükmüne dayanarak sanık olarak tutuklatarak İzmir'e getirtmiştir.⁶⁴⁴ Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa, mebusların tutuklanması ile ilgili dedikodulara karşın gazetecilere bir açıklama yaparak suça iştirak etmiş milletvekilleri için dokunulmazlık olamayacağını, uygulamanın yasalara aykırı olmadığını belirterek tatile giren Meclis'i toplantıya çağırılmayacağını açıklamıştır.⁶⁴⁵

⁶⁴¹ Yaşar Şahin Anıl, **Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005, s.145-146.; Azmi Nihat Erman, **İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, Temel Yayınları, İstanbul, 1971, s.41-43.

⁶⁴² Anıl, **a.g.e.**, s.148.

⁶⁴³ Hicret Hürkan, "*İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemesi*", **Kemalist Ülkü**, C: 17, S: 193, Kasım 1984, s.14.

⁶⁴⁴ Osman Selim Kocahanoğlu, **Atatürk'e Kurulan Pusu**, Temel Yay., İstanbul, 2003, s.12.

⁶⁴⁵ Kandemir, **İzmir Suikastının İç Yüzü**, 3.Baskı, Ekicigil Tarih Yay., İstanbul, 1955, s.11.

Ankara'dan İzmir'e gönderilen İstiklal Mahkemesinin başkanlığını Afyon Milletvekili Kel Ali (Çetinkaya) Bey, savcılığını Denizli Milletvekili Necip Ali (Küçüka) Bey, üyeliklerini; Antep Milletvekili Kılıç Ali Bey, Rize Milletvekili Laz Ali (Zırh) Bey ve Aydın Milletvekili Dr. Reşit Galip Bey yapıyorlardı. 26 Haziran 1926 Cumartesi günü öğleden sonra İzmir'in Elhamra Sinemasında (şimdi ki Milli Kütüphane), Refet Paşa'dan başlayarak sanıkların yoklamasının yapılmasının ardından, savcı Necip Ali Bey'in iddianameyi okumasıyla mahkeme başlamıştı.⁶⁴⁶ Savcı iddianamede, “ Sarı Efe Edip'in, ... Terakkiperverlerle eski Meclisten kalan İkinci Grubun teşkilatının aynı olduğunu ve Terakkiperverlerin iki kısım olup birinci kısmının suikastçılar olduğunu ve bunların başında Şükrü Bey, Rüştü Paşa, Halet, Halis Turgut, Necati Beylerle askerî gruptan Arif Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar Paşalarla Rauf Bey ve İkinci Gruptan Kara Vasıf, Abdülkadir, sabık Ardahan milletvekili Hilmi bulunduğunu ve bunların maksatlarının eylem sahasına geçirebilmek için başında Kara Kemal bulunduğunu ve Rasim Beyin kılavuzluğuyla Terakkiperverlerin bu grupla temaslarını muhafaza ettiklerini... söylediğini” ifade etmiştir.⁶⁴⁷

İddianame'nin okunmasından sonra sorgulamaya Ziya Hurşit ile başlanmıştı. Ziya Hurşit sorgusunda; suikastı daha TCF kurulmadan önce tasarladıklarını, planının ne zaman, nasıl ve kimlerle tasarlandığından bahsetmiş, ayrıca 1925 yılında Şükrü Bey'le suikast için planlar yaptıkları sırada Ankara'da TCF mensuplarıyla görüştiklerini, ancak Arif Bey hariç kimseye suikast hakkında söz etmediklerini ifade etmiştir.⁶⁴⁸

Laz İsmail sorgusunda; Ziya Hurşit'in kendisine bu işe Rauf Bey, Arif Bey, Kazım Karabekir, Refet ve Ali İhsan Paşaların da katılmakta olduklarını ve suikastın tamamlanmasından sonra Kazım Karabekir'in Cumhurbaşkanı seçileceğini ve kendilerinin de üç gün içinde af edileceklerini söylediğini anlatmıştı.

⁶⁴⁶ Avcı, **a.g.e.**, s.91-92.; Kocağanoğlu, **a.g.e.**, s.129.; Anıl, **a.g.e.**, s.150.

⁶⁴⁷ Kocağanoğlu, **a.g.e.**, s.130-141.

⁶⁴⁸ Anıl, **a.g.e.**, s.154-156.; Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s.142-154.; Erman, **a.g.e.**, s.82-96.

Sarı Efe Edip sorgusunda; suikast kararının TCF genel merkezi tarafından alındığını, hatta suikasttan sonra Fevzi Paşa'nın ve O'nun kabul etmemesi halinde de Kazım (Özalp) Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçileceğinin kararlaştırıldığını duyduğunu söylemiştir.⁶⁴⁹

Birinci derecede suçlu olanların sorgusundan sonra Ziya Hurşit'in ağabeyi Ordu Mebusu Faik Bey'in sorgusunda, Rauf Bey'in kendisine, Sabit Bey'in Rauf Bey'e dediği gibi, kardeşi Ziya Hurşit'in bir suikast yapmayı planladığını ve engel olmasını istediğini söylediğini belirtmişti. Daha sonra Rauf Bey'in Kazım Karabekir Paşaya da söylediğini ve Refet Paşa'nın da haberi olduğunu, hatta Sabit Bey'in, suikast teşebbüslerini reddetmesine rağmen kuşku duyduğunu söylediğini Rauf Bey'e ilettiğini, fakat Rauf Bey'in sesini çıkartmadığını anlatmıştı; Faik Bey'in görüşüne göre, suikast teşebbüsünü Ziya Hurşit tek başına hazırlamış olamazdı.⁶⁵⁰

Ziya Hurşit'le başlayan ve devam eden sorgulamalarda 3 Temmuz 1926 günü sıra Paşalara gelmişti. Suikastın esas faileri dışında Paşalar ve diğer sanıklar için, yeni bir iddianame hazırlanmıştı. Bu İddianame Zeylinde paşaların adlarının da söylendiği kalabalık bir grup, suikastın düşünce ve planlama aşamasında iştirakleri ve haberleri oldukları ifade edilerek yargılanıp cezalandırılmaları istenmiştir.⁶⁵¹

İddianame Zeyli'nin okunmasının ardından Sabit Bey'le başlayan sorgulamalarda Ali Fuat Paşa'dan sonra sıra Refet Paşa'ya gelmiştir. Refet Paşa, gülümseyerek çevresine bakındıktan sonra sandalyelerden birine oturmuş⁶⁵² ve sorgusunda suikast hazırlıkları hakkında hiçbir bilgisinin olmadığını belirtmişti. Devam eden ifadesinde: "Ancak bir akşam Ankara'da bir kulüpte niteliğini tam olarak anlayamadığı bazı şüpheli konuşmalara tanık olduğunu... Rauf Bey'le de bu

⁶⁴⁹ Uğur Mumcu, **Gazi Paşa'ya Suikast**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1992, s.44.; Anıl, **a.g.e.**, s.157.; Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s.171-176.

⁶⁵⁰ Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.438.

⁶⁵¹ Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.441-442.; Kocağanoğlu, **a.g.e.**, s.207-210.; Anıl, **a.g.e.**, s.153-154.; Erman, **a.g.e.**, s.116-117.

⁶⁵² Mumcu, **a.g.e.**, s.65.

konuyu tartıştıklarını, ancak ortada belli bir olay ve işittikleri açık seçik bir söz olmadığı için herhangi bir girişimde bulunmaya gerek görmediklerini... Aradan zaman geçip de Şükrü Bey'in tutuklandığı haberini alınca bu konuyu konuşmak üzere, Rüştü Paşa'nın, Bekir Sami, Sabit, Feridun Fikri Bey'lerle birlikte kendisini evinde ziyarete geldiklerini... Meclis tarafından dokunulmazlıkların kaldırılmadan tutuklama yapılmasının mümkün olup olmadığının da tartışıldığını... Arkadaşlarının ısrarı üzerine Meclis Başkanı'nı telefonla aradığını, fakat bulamadığını ve öylece dağıldıklarını..." söylemiştir.⁶⁵³

Savcı, 8 Temmuz 1926 günü, "Suikast olayının duyulmasından sonra Refet Paşa'nın evinde toplanmış oldukları için bir kısım ilave tutuklamaların yapılarak yargılanmalarını" ek iddianame ile isteyerek İzmir Suikastı ile ilgili iddialarını tamamlamıştır.⁶⁵⁴

Savcı Necip Ali Bey, 11 Temmuz'da okuduğu son mütalaasında paşaların olaydan haberdar olduklarını, ancak razı olmadıklarını ifade etmişti... Sonuç olarak, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar, Mersinli Cemal Paşalarla bazı şahısların beraatlarını istemiş ve sanıkların savunmalarını yapmak için duruşma ertesi güne ertelenmişti. Ertesi gün yapılan duruşmada, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar Paşalar ve Bekir Sami Bey savunma yapmayı reddetmişlerdi.⁶⁵⁵ 13 Temmuz'da açıklanan karar ile Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet ve Cafer Tayyar Paşalar beraat etmiştir.⁶⁵⁶

Kararın okunması biter bitmez salonda bir alkış kopmuştu. Özellikle paşaların beraatleri bütün dinleyicileri sevince boğmuştu. Haber hızla salonun dışına da sızmıştı: "Yaşasın Adalet! Yaşasın Paşalarımız!..." sesleri ortalığı çınlatıyordu. Çileli günler geride kalmış ve adalet tecelli etmişti.⁶⁵⁷

⁶⁵³ Anıl, **a.g.e.**, s.165.; Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s.250-252.; Kandemir, **İzmir Suikastı**, s.73-75.;

⁶⁵⁴ Anıl, **a.g.e.**, s.154.; Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s.278-279.

⁶⁵⁵ Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.446.; Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s.331-337.

⁶⁵⁶ Kocahanoğlu, **a.g.e.**, s.362-363.

⁶⁵⁷ Hürkan, **a.g.m.**, S: 194, Aralık 1984, s.7.

Paşaların yargılandığı her celsede salonun içi sivil giyinmiş subaylar ile dolup taşıyor, paşalara gelip gidişlerinde müthiş tezahürat yapılıyor, onlar alkışlanıyor, mahkeme heyeti ordunun manevi baskısı altında tutuluyordu... Nitekim paşaların beraat kararı emsalsiz bir tezahürata yol açmıştı. Paşaların beraat kararında, ilk günden itibaren duruşmaları takip eden ve paşaları yalnız bırakmayan sivil giyimli subay topluluğu etkili olmuştu.⁶⁵⁸

Bir diğer görüşe göre ise, Refet Paşa ile diğer paşalar Mustafa Kemal Paşa'nın özel isteğiyle beraat ettirilmişti. Bununla ilgili olarak Fahrettin Altay anılarında, 1926 Temmuz'unda Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile kendisine "Ali Bey bizim paşaları da asacak." demiş ve İsmet ve Fahrettin Paşaların ricaları üzerine ise, "Pekâlâ bakalım Ali Bey'le bir daha görüşelim." diye paşaları kurtarmayı vaat ettiğini ifade etmektedir.⁶⁵⁹ Ayrıca Ali Fuat Cebesoy'da anılarında, 18 Mart 1927 gecesi, Çankaya'da Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine "Paşaları senin için affettirdim." dediğini nakletmektedir.⁶⁶⁰

Kılıç Ali anılarında, Ali Fuat ve Refet Paşaların bu suikast girişiminden önceden haberdar olduklarının ve engel olmak istediklerinin anlaşıldığını, ancak Hükümeti uyarmadıklarını ileri sürmektedir.⁶⁶¹ Ali Fuat Cebesoy ise anılarında olayla ilgili olarak, "Sabit Bey'in sarhoş bir halde olan Şükrü Bey'in bazı sözlerinden şüphelendiğinden haberdar olduklarını ve Sabit Bey'e de bir delili varsa Hükümete haber vermesini söylediklerini" ifade etmiş ve suikastla ilgi ve irtibatları olduğuna dair iddiaların bir dayanağının olmadığını ifade etmiştir.⁶⁶²

İstiklal Mahkemesi'nce suçsuzlukları kabul olunarak beraatlarına karar verilen bazı ünlü asker ve siyaset adamlarının ise, bir takım idari uygulamalarla,

⁶⁵⁸ Tansu, **a.g.e.**, s.404.; Kandemir, **İzmir Suikastı**, s.113-114.

⁶⁵⁹ Altay, **a.g.e.**, s.420-422.

⁶⁶⁰ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C: 2, 219-220.; Tunçay, *Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, s.163.

⁶⁶¹ Kılıç Ali; **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Derleyen: Hulusi Turgut, 3.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.444.; Kılıç Ali; **İstiklal Mahkemesi Anıları**, Atatürk Kütüphanesi: 9, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.57.

⁶⁶² Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, C: 2, s.223-224.

siyasal yaşamları engellenirken çok önemli özlük haklarından yoksun bırakılmaları yoluna da gidilmiştir. Nitekim paşaların beraatlarından sonra, görevlerinde bulunmaları sakıncalı bulunmakta; 27 Ocak 1927 tarihinden geçerli olmak üzere emekliye sevk edilerek orduyla ilişkileri kesilmiştir.⁶⁶³

Refet Paşa ve diğer tarihi şahsiyetlerin tutuklanmaları onur kırıcı ve adalete sığmayacak bir davranış olmakla beraber itibarlarını yitirmeleri anlamına gelmez. Sonuç olarak mahkeme heyeti tarafından suçsuzlukları kabul edilmiş ve serbest bırakılmışlardır. Refet Paşa ve arkadaşları daha sonraları tekrar milletvekili olmuş ve önemli görevlerde bulunmuşlardır.⁶⁶⁴

4.6 Refet Bele'nin Son Yılları

İstiklal Mahkemesindeki yargılaması sonunda beraatına karar verilerek tahliye edilen Refet Paşa, 1 Kasım 1926'da milletvekilliğinden, 8 Aralık 1926'da askerlikten kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır.⁶⁶⁵ Emekli olmasından sonra Refet Paşa sakin bir hayat yaşamaya başlamıştır. Refet Paşa, 1934 yılında soyadı kanunun kabulünün ardından Bele soyadını almıştır.

CHF Başkanlık Divanı tarafından, 1931 seçimlerinden önce, SCF ile sağlanamayan parlamento içi denetimi sağlamak maksadıyla “Müstakil Mebusluk (Bağımsız Milletvekilliği)” tesis edilmiş ve 22 seçim bölgesinde 30'a yakın bağımsız milletvekili seçilebilmesi için boşluk bırakılması kararı verilmişti. 1931 seçimlerinde içlerinde Refet Bele ve Kazım Karabekir'in de içlerinde bulunduğu 47 kişi İstanbul'dan bağımsız milletvekili olmak için adaylığını koymuş, fakat hiçbiri seçilememişti. Zaten 30 bağımsız milletvekilliğinden sadece 20'si seçilebilmiş ve 10 bağımsız milletvekilliği boş kalmıştır.⁶⁶⁶

⁶⁶³ Anıl, **a.g.e.**, s.221.

⁶⁶⁴ Cemal Avcı, “İzmir Suikastı”, **AAMD**, C: X, S: 28, Mart 1994, s.103.

⁶⁶⁵ **BCA**, S: 6/4700, D: -, F: 30..11.1.0, Y: 29.42..3.; **MSB A.**, Refet Bele Dosyası.

⁶⁶⁶ Uyar, **a.g.e.**, s.157, 159, 192 dipnot 225.;

Onüç bağımsız milletvekilinin seçildiği 1935’de yapılan seçimlerde Refet Bele tekrar İstanbul’dan bağımsız milletvekilliği için aday olmuştu. İstanbul’dan 20 bağımsız adayın var olduğu seçimlerde, seçmenlerin diğer bağımsız adaylara oy vermemesi sonucu, Refet Bele 1625 ikinci seçmenden 290’nın oyunu alarak bağımsız milletvekili olmuştur.⁶⁶⁷ V. Dönem’de yeniden İstanbul Milletvekili seçilen Refet Bele, 8 Şubat 1935’te seçim tutanağını almış ve 1 Mart 1935’te tutanağı onaylanmıştır. Dönem boyunca, Ziraat ve Divanı Muhasebat (Sayıştay) encümenlerinde çalışmış ve Genel Kurul’da; Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun bazı maddelerini değiştiren kanun dolayısıyla söz almıştır.⁶⁶⁸

Refet Paşa bağımsız milletvekili olduktan sonra Meclis’te ilk olarak 5 Şubat 1937’de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun bazı maddelerini değiştiren kanun hakkında söz aldığı konuşmasında, “Hükümet programını Devlete mal ediyor.” dedikten sonra, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık ve İnkılâpçılık ilkelerini kısaca açıklayarak bu ilkelere kimsenin itirazı olamayacağını belirtmişti. Konuşmasına devam ederek, “Zannediyorum ki şimdi işin en canlı ve en mühim noktasına geldik.” diyerek Devletçilik ilkesiyle ilgili düşüncelerini açıklamaya başlamış ve “Bir devlet tüccar ve sanatkâr olamaz. Ben bugün dahi bu fikrin doğru olduğuna inanmaktayım. ” dedikten sonra memleketin ihtiyacını görecektüccar bulunamazsa, bu işleri ehveni şer olarak, zorunluluktan dolayı Devletin yapacağını ifade etmiştir. Devletçilik ilkesiyle ilgili ekonomik açıdan olumsuz olan yaklaşımına rağmen, meseleye ekonomik açıdan bakmayacağını ve siyasi gerekliliklerden dolayı olumlu oy vereceğini sözlerine eklemiştir. Daha sonra tekrar söz alarak, bu ilkelere sadece Cumhuriyetçilik ilkesinin anayasada var olduğunu, bu ilkenin yaptırımının olduğunu ve değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceğini belirterek bu hususun parti tarafından dikkate alınmasını istemiştir.⁶⁶⁹ Yapılan oylamada Teşkilat-ı Esasiye değişiklik teklifi 333 oyla kabul edilerek CHP programında bulunan altı ilke Türkiye

⁶⁶⁷ a.g.e., s.163-164.

⁶⁶⁸ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi (V. Dönem 1935-1939)**, 2.Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s.352.

⁶⁶⁹ **TBMM ZC**, D: 5, C: 16, s.69-70, 73.; Asım Us, **Asım Us’un Hatıra Notları**, İstanbul, 1966, s.143-144.

Cumhuriyeti'nin nitelikleri olarak anayasamıza girmiştir.⁶⁷⁰ Refet Paşa, devletçilik ilkesini eleştirmekle beraber olumlu oy vermek suretiyle, hem seçmenini, hem de iktidarı hoş tutmuştur.

Uzun yıllar Atatürk ile görüşmeyen Refet Bele, 1936 yılında Ankara Palas'ta Çocuk Esirgeme Kurumu'nun düzenlediği bir baloda Ali Fuat Cebesoy ile beraber Atatürk'le aynı masada bulunmuştur. Atatürk, burada yaptığı konuşmasında, eski arkadaşları ile beraber bulunmasından dolayı "Medeniyet demek, afiv (suçunu bağışlama) ve hoşgörü demektir. İkel kavimlerdir ki kan davası güderler. Afiv ve hoşgörüye dayanmayan uygarlık, zorbalığa dayanan uygarlıktır ki çöker... Ancak ve ancak milli davalarda, milli kalkınmada, sonucu topluma etkili olan işlerimizde hoşgörünün yeri yoktur. Kişisel kinleri, kişisel düşmanlıkları körükleyenle ve güdenler ancak ve ancak ilkel kavimlerdir."⁶⁷¹ demek suretiyle yaşanan olayların nedenini veciz bir şekilde ifade ederek artık bunda ısrar etmemek gerektiğini ve zamanın hoşgörü zamanı olduğunu söylemiştir.

31 Aralık 1938'de yapılan ara seçimlerde VI. Dönemde bağımsız milletvekili olan Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy 9 Ocak 1939'da CHP'ye katılmışlardı.⁶⁷² İstanbul'dan VII. ve VIII. Dönemlerde tekrar milletvekili seçilen Refet Bele, 1950 yılına kadar milletvekilliği yapmıştır.⁶⁷³

27 Mart 1950'de Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy ve Dr. Adnan Adıvar çok partili döneme geçildiğinde CHP'den aday gösterilmeleri önerisini kabul etmemişler ve Demokrat Parti'ye üye olarak İnönü'nün karşısında yer almışlardı.⁶⁷⁴ İnönü'nün

⁶⁷⁰ Oylamada; Üye adedi: 399, Oylamaya katılanlar: 333, Kabul edenler: 333, Reddenler: 0, Çekimser: 0, Oylamaya iştirak etmeyenler: 63, Münhaller (boş): 3. (TBMM ZC, D: 5, C: 16, s.81.)

⁶⁷¹ Kemal Arıburnu, **Atatürk ve Çevresindekiler**, 2.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995, s.53.

⁶⁷² **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-2000)**, C: 1, 3.Basım, YKY, İstanbul, 2002, s.322.; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4.Kitap 1.Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.23.

⁶⁷³ E.Semih Yalçın, "Cumhuriyetin İlanında Emeği Geçenler", **AAMD**, C: XIX, S: 56, Temmuz 2003, s.685.

⁶⁷⁴ Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, 2.Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1966, s.264.; **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-2000)**, C: 2, s.164.;

partiden kopanlara yanıtı ise kısa ama hayli düşündürücü olmuştur: “Terakkiperverlere, eski arkadaşlarımıza çok iyilik yaptık, ama bilinmedi!”⁶⁷⁵

Refet Bele, 8 Nisan 1950’de Şemsettin Günaltay Hükümeti tarafından Beyrut’taki Filistin Mültecileri İstişare Komisyonu⁶⁷⁶ Türkiye Deleğeliğine atanmış,⁶⁷⁷ bu görevi 22 Şubat 1961 tarihine kadar sürdürmüş olup, Orta Doğu’daki Filistinli Mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik kararların alınması ve hayata geçirilmesi sürecinde katkılar sağlamıştır.⁶⁷⁸

29 Eylül 1963 Pazar günü geçirdiği bir beyin kanaması ile sağ tarafına felç gelen Refet Paşa, kaldırıldığı Amerikan Hastanesinde komaya girerek 2 Ekim 1963 Çarşamba akşamı 22.30’da vefat etmiştir.⁶⁷⁹ 82 yaşında vefat eden Refet Paşa’nın naaşı, 3 Ekim Perşembe günü Teşvikiye Camisi’nden alınarak, askerî törenle Zincirlikuyu’daki aile mezarlığına defnedilmiştir.⁶⁸⁰ Refet Bele’nin vasiyeti nedeniyle ailesi mezarının yerinde kalmasını istediği için naaşı Ankara’daki Devlet Mezarlığı’na nakledilememiştir.⁶⁸¹

⁶⁷⁵ Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap 1. Bölüm, s.275.

⁶⁷⁶ Bu misyonun bugün ki adı BM Yakın Doğu’daki Filistinli Mültecilerine Yardım ve Bayındırlık Ajansı (United Nations Relief and Works Agency For Palestinian in the Near East - UNRWA)’dır. UNRWA, 1948 Arap-İsrail ihtilafını takiben, Filistinli Mültecilere doğrudan insani yardım ve benzeri hizmetler ulaştırmak amacıyla, 8 Aralık 1949’da 302 (IV) sayılı BM Genel Kurul kararıyla kurulmuştur. 1 Mayıs 1950 tarihinde resmen faaliyete geçmesinden itibaren UNRWA, barış ve savaş dönemlerinde onbinlerce Filistinli Mülteciye gıda ve yiyecek yardımında bulunmuş, kalacak yer temin etmiş, sağlık ve eğitim hizmeti sağlamıştır. (**Dışişleri Bakanlığı**, Bilgi Edinme Hattı.)

⁶⁷⁷ **BCA**, S: 3/11026, D: 47-528 F: 30..18.1.2 Y: 122.32..5.; Refet Bele, Beyrut’taki Filistin Mültecileri İstişare Komisyonuna atanması nedeniyle Demokrat Parti’nin faaliyetlerine iştirak edememiştir. Ailesi yapılan görüşmede; Adnan Menderes tarafından gönderildiği ve bu kararın altında bir takım politik nedenler olabileceği ifade edilmiştir. (**10 Ekim 2007 tarihli Zeynep Asuman Begüm Bele (Aldemir) ve Refet İlban’la Yapılan Söyleşi**.) Refet Bele, Şemsettin Günaltay Hükümeti tarafından bu göreve atanmış, ancak 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra kurulan Adnan Menderes Hükümetleri’nde de bu görevine devam etmiştir.

⁶⁷⁸ **Dışişleri Bakanlığı**, Bilgi Edinme Hattı.; Çoker, **a.g.e.**, 3.Cilt, s.521.; Refet Bele, 24 Eylül 1949’da Perihan Hanım’la evlenmiş (Tevetoğlu, **Atatürk’le Samsun’a**, s.117-118.) ve çok sevdiği kızı Zeynep Asuman Begüm 1953 yılında Beyrut’ta dünyaya gelmiştir. (**MSB A.**, Refet Bele Dosyası.)

⁶⁷⁹ Tevetoğlu, **Atatürk’le Samsun’a**, s.118.

⁶⁸⁰ **Akşam Gazetesi**, 4 Ekim 1963, s.1.

⁶⁸¹ Refet Bele’nin dışında Devlet Mezarlığına mezarı taşınamayan İstiklal Harbi Komutanları’nın son rütbesi ve adı-soyadı: Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak, Orgeneral Mustafa Muğlalı, Korgeneral Ali Fuat Cebesoy, Korgeneral Ahmet Derviş, Tümgeneral Mehmet Suphi Kula, Tümgeneral Yusuf İzzet Met, Albay Ethem Servet Boral, Albay Şerif Yaçağız, Albay Veysel Özgür, Albay Ahmet Nuri Öztekin. (**TİHK**, s.98 vd.)

Cihat Baban Refet Bele'nin vefatı sebebiyle Ulus gazetesinde yayınlanan başyazısında; "... 20. yüzyılda Sevr'i parçalayan büyük Türk hareketini yapanlardan ve o harekete katılanlardan biri olarak Refet Bele, Türk tarihinde daima sevgi ve şükran duygularıyla anılacaktır... Dost olarak rahmetle anılacak, eski bir milletvekili olarak hatırlanacak, siyasi mücadeleler ortasında ismi geçecek, fakat bunların unutulduğu gün gelip çatdığı zaman Anadolu'nun yani Mustafa Kemal'in zaferini İstanbul'a getiren, büyük asker olarak haki elbisesi, siyah sivri bıyıkları ve astragan kalpağı ile tarihimizde ebediyen yaşayacaktır."⁶⁸² demek suretiyle Refet Paşa'nın hizmetlerini ve Milli Mücadele'deki yerini hatırlatarak merhumu yâd etmiştir.

⁶⁸² Cihat Baban, "*Refet Paşa Merhum*", **Ulus Gazetesi**, 5 Ekim 1963, s.1, 7.

SONUÇ

Refet Bele Paşa'nın seksen iki yıllık hayatını (1881–1963) dört ayrı döneme ayırarak tetkik etmeye çalıştık. Bu bölümler Refet Paşa'nın, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele, Doğu Trakya'nın teslim alınması ve Cumhuriyet dönemlerindeki askerî ve siyasi faaliyetlerini kapsamaktadır. Refet Paşa, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına tanık olan, yeni bir devletin kurulması için Milli Mücadele'ye iştirak eden, 82 yıllık ömrü boyunca Türk milletine büyük hizmetlerde bulunmuş çok değerli bir komutan ve Atatürk'ün yakın silah arkadaşlarından birisidir.

Çalışmamızın sonunda şu kanaate vardık ki, Refet Paşa, Türk milletine büyük hizmetlerde bulunmuş olmakla beraber Atatürk'ün eylem ve düşüncelerini anlayamaması, alınan siyasi kararlarda kendi fikirlerinin sorulmaması ve geri plana itilmesinden ötürü saltanatın kaldırılması süreciyle başlayan bazı devrim hareketleriyle beraber muhalif grup içerisinde yer almıştır. Bu nedenle Refet Paşa'yı değerlendirirken politik tercihlerin ve gruplaşmaların hâkim olduğu Cumhuriyet dönemi ile önceki dönemler ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

Refet Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Kolordu Komutanlığı'na kadar devam eden görevleri sırasında Sina-Filistin Cephesi'nde, özellikle İkinci Gazze Muharebesi'nde büyük yararlıklar göstermiştir. Refet Paşa, bu cephedeki katıldığı muharebeler ile zeki, çalışkan, cesur ve soğukkanlı iyi bir komutan olduğunu göstermiştir. Sina-Filistin Cephesi'ndeki komutanı Alman Generali Von Kress, “Türk subaylarının en muktediri olan Refet Bey, bir kısım hata ve zaaflarına rağmen hürmet edilmesi gereken bir şahsiyetti.” demektedir.

Refet Bey Jandarma Genel Komutanı iken İstanbul'da yapılan toplantılarda Milli Mücadele için liderin kim olması gerektiği tartışılırken, kendilerini kurtaracak liderin Mustafa Kemal Paşa'dan başkası olamayacağını söylemiş, hatta yeni kurulacak hükümette kendisine teklif edilen Harbiye Nezareti'ni (Milli Savunma Bakanlığını) Mustafa Kemal Paşa'ya teklif etmiştir. Bu davranışları, Refet Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini en baştan itibaren kabul ettiğini göstermektedir.

Refet Bey, Atatürk'ün, "Başsız kalmış olan millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitecekleri beklemekte... Ordu, ismi var cismi yok bir durumda..." şeklinde ifade ettiği herkesin ümitsiz olduğu günlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gitme teklifini hiç düşünmeden kabul ederek ismini Atatürk'le Samsun'a çıkanlar arasına yazdırmıştır.

Refet Bey, Amasya Tamimi'nin müsveddesini imzalamaktan çekinerek kendine göre bir işaret koymuş, Mustafa Kemal Paşa'nın aksi talimatına rağmen 3. Kolordu Komutanlığı görevinden istifa etmiş ve Sivas Kongresi'nde Amerikan Mandası'nın lehinde uzun bir konuşma yapmıştır. Refet Paşa, bazı konularda başına buyruk ve kendi bildiği gibi hareket etmekle beraber ilk günkü kararlılığıyla Milli Mücadele'nin başından sonuna kadar Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmeye devam etmiş ve Milli Mücadele'nin içinde yerini almıştır. Tezimizde detaylarıyla bahsettiğimiz bir kısım anlaşmazlıklara rağmen; Mustafa Kemal Paşa da bu süreçte Refet Paşa'ya "Cephe Komutanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Trakya'nın teslim alınması" gibi birçok kritik görevler vermiştir.

Refet Paşa Milli Mücadele'de aldığı birçok görev ile iyi bir teşkilatçı olduğunu göstermiştir. Refet Bey Aydın Cephesine giderek, düzenli ordunun kurulması için ilk adımları atmış ve kısmen milli kuvvetleri dağınıklıktan kurtarmıştır. Güney Cephesi Komutanı iken yeni süvari birliklerini teşkil etmiş ve Milli Mücadele'nin kazanılmasında büyük hizmetleri olan düzenli ordunun kurulması çalışmalarına iştirak etmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde kritik bir anda bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Milli Savunma Bakanı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra yaptığı konuşmasında "Refet Paşa muharebenin bütün cereyanı anında ordunun ihtiyaç duyduğu ve duymadığı her şeyi başarıyla ve zamanında yetiştirmiştir. Bu zaferin elde edilmesinde birinci etkenlerdendir." demiştir.

Refet Paşa Milli Mücadele'de teşkilatçılığıyla birlikte birçok yerde üstün cesaretini de göstermiştir. Aydın Cephesi'nden Bolu bölgesine, oradan Çerkeş, ardından Yozgat ve Zile, daha sonra Konya ayaklanmalarını başarı ile bastırmıştır. Güney Cephesi Komutanı iken hazırlıklarını henüz tamamlayamadığı süvari

birlikleriyle, Demirci Mehmet Efe ile Çerkez Ethem ayaklanmalarını kardeş kanı dökülmeksizin bastırmıştır.

Refet Paşa, Milli Mücadele’de İtalyanlar ve İngilizler ile yaptığı temas ve görüşmelerde iyi bir diplomat olduğunu da ispatlamıştır. Refet Paşa 1. Ordu Komutanlığını kabul etmeyerek Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruza iştirak etmemiş olmasına rağmen, iyi bir diplomat ve devlet adamı olması nedeniyle Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra tecrübe ve liyakati göz önüne alınarak Trakya’nın teslim alınması gibi kritik bir görevle vazifelendirilmiştir. Dönemin Başbakanı Rauf Bey, Refet Paşa için: “Refet Paşa, İstanbul’a vardığı gün, milli hükümetin ilk temsilcisi tanınarak karşılaştığı muazzam tezahürattan o kadar ehliyetli istifade etmesini bilerek hareket etti ki, Bizim ‘İstanbul meselesi’ diye üstünde zihin yordüğümüz davayı, hemen o anda tavır ve davranışlarıyla -içinde hala bulunmakta olan işgal kuvvetlerine, Bab-ı Ali ve Padişaha rağmen- TBMM Hükümetinin bir vilayeti şeklinde ana vatana bağlamaya muvaffak oldu.” diyerek isabetli bir seçim yaptıklarını belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ile Refet Paşa Milli Mücadele süresince zaman zaman bazı konularda anlaşmazlığa düşmüş olmakla beraber, Milli Mücadele’nin sonuna kadar aralarındaki iş birliği devam etmiştir. Milli Mücadele’nin ardından yapılan köklü ve hızlı devrim hareketleriyle birlikte esas anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.

Refet Paşa, 9 Kasım 1924’te Halk Fırkası’ndan istifa etmiş ve 17 Kasım 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurucuları arasında yer almıştır. Bu girişim bazı çevrelerce Mustafa Kemal Paşa’ya karşı yapılmış bir hareket olarak değerlendirilmiş, yeni kurulan partinin idarecileri ise milli egemenlik ilkesine göre Meclis’te denetimi sağlamayı amaçladıklarını ifade etmişlerdir.

Atatürk’ün “Bu parti, memlekette suikastçıların, gericilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu... Bu partinin liderleri, gericilere gerçekten ümit ve kuvvet vermiştir.” dediği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Takrir-i Sükûn yasasına dayanarak 3 Haziran 1925’te kapatılmıştır. Refet Paşa, İzmir Suikastı Girişimi yargılamalarından beraat etmesine rağmen milletvekilliğinden ve askerlikten istifa ederek emekliye ayrılmıştır.

Refet Paşa değişik zaman ve yerlerde yaptığı konuşmalarıyla değişik konulardaki bakış açısını göstermiştir.

“Ben iktidara daima arkadaşlarımla ısrarı ve arzuları üzerine gelmiştim ve sonra hepsinden arzularla çekilmişimdir... İktidarda hiç gözüm olmadığı gibi bunun ne kadar güç ve ne kadar acı bir şey olduğunu da çok iyi bilirim...” demek suretiyle makam ve mevkinin kendi adına önemsiz olduğunu söylemiştir.

“Bizlere ‘Rauf Bey ve şürekası (ortakları)’ demek istenmişti. Bunu esasından reddederim. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları vardır. Son bir işim daha olacaktır. O da ben hariç olmak üzere, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarından iş başında olmayanları iş başına getirmeye çalışmaktır...” ve “Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanındır ve daima işbaşındadırlar. Diğerleri yani Mustafa Kemal Paşa’nın yanında onunla birlikte olmalarını istediklerim ise, bu memleketin en zor zamanlarında en önemli mevkileri işgal etmiş kimselerdir.” diyerek değişik zamanlarda Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğini tekrar dile getirmiş ve arkadaşlarına olan vefa duygusunu da göstermiştir.

Refet Paşa’nın zamanında Halife’ye olan yakınlığı ile bilinmekle beraber, Cumhuriyet’ten sonra Meclis kürsüsünde “Refet Paşa gibi bir adamın, saltanatçı ve hilafeti olamayacağını pekâlâ bilirsiniz. Saltanat idaresi tarafından üç defa idama mahkûm edilmiş bir insanın, artık şahsi hâkimiyet süren şunun bunun arkasından gitmeyeceğini bilmelisiniz.” demek suretiyle halifeye olan yakınlığının eskide kaldığını ve Cumhuriyete bağlı olduğunu göstermek istemiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasından sonra gazetecilerle yaptığı mülakatta siyasete ve partilere bakışını “Yeni seçimlerde kazanmanın ya da kaybetmenin önemli olmadığını, adayların ilanıyla partinin varlığını göstermenin önemli olduğunu ve hiçbir arkadaşının kazanmak meselesi hakkında telaşa ve heyecana düşmeyeceğini... Parti için milletvekili sayısının önemli olmadığını önemli olanın partilerin karakter, ahlak, prensip ve aynı zamanda program sahibi olması gerektiğini... Cumhurbaşkanının partiler üstü ve tarafsız olması gerektiğini ve bunun da herkesi memnun edeceğini...” şeklinde ifade ederek kamuoyu ile paylaşmıştır.

Sonuç olarak; Refet Paşa'nın vatansever bir insan olduğu, bunun için Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'da başlayan yolculukta bir kısım anlaşmazlıklara rağmen Milli Mücadele'nin sonuna kadar vatani düşmandan kurtarmak için her şeyini feda ederek çalıştığını ve çok büyük hizmetlerde bulunduğunu ifade edebiliriz. Ancak, yapılan köklü devrim hareketleriyle beraber, bir takım politik ihtirasların etkisi, alınan siyasi kararlarda kendi fikirlerinin sorulmaması ve Atatürk'ün "... Milli Mücadele'ye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar uzanan gelişmelerinde, kendi fikir ve ruh kabiliyetlerinin kavrayış sınırı bittikçe bana direnişe ve muhalefete geçmişlerdir..." demek suretiyle ifade ettiği gibi Atatürk'ün vizyonuna sahip olmaması nedenleriyle muhalif grubun içinde kalarak Cumhuriyet döneminde yapılan devrimlerin ve hizmetlerin dışında kalmıştır.

Milli Mücadele'nin ilk gününden başlayarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda emeği geçen neslin içinde mümtaz bir şahsiyet olarak yer alan Refet Bele Paşa'yı tarih hiçbir zaman unutmayacak ve Türk Milleti kendisini her zaman şükranla anacaktı.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE A.)

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi (MSB A.)

Refet Bele Aile Arşivi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM A.)

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE A.)

Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK A.)

B. RESMÎ YAZILAR

Türkiye Büyük Millet Meclisi Azasının Tercüme-i Hal Kâğıdı

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)

C. KİTAPLAR

Adivar, Halide Edip; **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Özgür Yayınları, İstanbul, 2004.

Akal, Emel; **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, TÜSTAV – Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul, 2002.

Akbulut, Dursun Ali; **Sultanattan Ulusal Egemenliğe**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.

Akçakayalıoğlu, Cihat; **Atatürk (Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamları Yönleriyle)**, Gnkur. ARASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1988.

Aker, M.Şefik; **57 nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918–1920)**, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Tetik, Ayşe Seven ve Mehmet Yüksel Canbaz, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2006.

Akgün, Seçil; **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924–1928)**, Turhan Kitabevi, Ankara.

Akın, Veysi; **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara, 1996.

Akşin, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (1918–1919)**, Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

Akşin, Sina vd.; **Yakınçağ Türkiye Tarihi–1 (1908–1980)**, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, 2003.

Altay, Fahrettin; **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

Anıl, Yaşar Şahin; **Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005.

Apak, Rahmi; **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1990.

Arı, Kemal; **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1997.

Arıburnu, Kemal; **Atatürk ve Çevresindekiler**, 2.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995.

_____; **Sivas Kongresi**, AKDITYK AAM, Ankara, 1997.

Armaoğlu, Fahir; **Siyasi Tarih (1789–1960)**, 2.Baskı, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

_____; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1980)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

Aslan, Betül; **Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi**, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1991.

Atatürk, Mustafa Kemal; **Nutuk (1919–1927)**, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, AKDITYK AAM, Ankara, 1998.

_____; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Hazırlayanlar: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, M.Akif Tural, AKDITYK AAM, Ankara, 2006.

Atatürk, Mustafa Kemal; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Derleyen: Nimet Arsan, Ankara, 1959.

_____ ; **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt: 1-20, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998-2007.

Atay, Falih Rıfki; **Çankaya**, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul, 1969.

_____ ; **Zeytin Dağı**, Bates Atatürk Dizisi, İstanbul, 1981.

Avanas, Ahmet; **Milli Mücadele'de Konya**, AKDITYK AAM, Ankara, 1998.

Avcı, Cemal; **İzmir Suikastı (Bir Suikastın Perde Arkası)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Avcıoğlu, Doğan; **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1935'e**, Kitap: 1-4, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

Aybars, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997.

_____ ; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1**, 4.Bası, DÜÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1995.

Aydemir, Şevket Süreyya; **Tek Adam**, 2.Cilt, 14.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.

_____ ; **Tek Adam**, 3.Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.

_____ ; **İkinci Adam**, 1.Cilt, 7.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

Aydinel, Sıtkı; **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Aydoğan, Erdal; **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, AKDITYK AAM, Ankara, 2000.

Ayışığı, Metin; **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1977.

Bardakçı, Murat; **Şahbaba**, Pan Yayıncılık, 3.Basım, İstanbul, 1998.

Baykal, Bekir Sıtkı; **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Yayınları, Ankara, 1974.

Baytok, Taner; **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.

Belen, Fahri; **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri**, 2.Cilt, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964.

_____ ; **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, 3.Cilt, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965.

_____ ; **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri**, 4.Cilt, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.

_____ ; **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri**, 5.Cilt, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967.

Cebesoy, Ali Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.

_____ ; **Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a**, Cilt: 1, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

_____ ; **Siyasi Hatıralar: Lozan'dan Cumhuriyete**, Cilt: 2, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

_____ ; **Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001.

_____ ; **Askeri ve Siyasi Belgeler: Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden**, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2005.

Cemal Paşa, **Hatıralar**, 2.Baskı, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Çakan, Işıl; **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, Çağdaş Yay., İstanbul, 1999.

Çaycı, Abdurrahman; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, AKDITYK AAM, Ankara, 2002.

Çekiç, Orhan; **Samsun'dan Erzurum'a: İmparatorluktan Cumhuriyete - 2**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007.

_____ ; **Sivas'tan Ankara'ya: İmparatorluktan Cumhuriyete - 3**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2007.

Çerkez Ethem, **Çerkez Ethem'in Hatıraları**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1962.

Çetiner, Yılmaz; **Son Padişah Vahideddin**, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, 2005.

Çoker, Fahri; **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919–1923)**, 1.Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

_____ ; **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919–1923)**, 3.Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Demirel, Ahmet; **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Denisenko, Ayten; **Askeri Müze Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Madalya ve Nişanlar Kataloğu**, Askeri Müze, İstanbul.

Denizli, Hikmet; **Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Dinamo, Hasan İzzettin; **Kutsal Barış Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonrasının Gerçek Hikayesi**, 1.Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1988.

_____ ; **Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi**, 2.Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.

Erdeha, Kamil; **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

Erden, Ali Fuat; **Paris'ten Tih Sahrasına**, 2.Bası, Ulus Basımevi, Ankara, 1949.

_____ ; **I. Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları**, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

Erer, Tekin; **Türkiye'de Parti Kavgaları**, 2.Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1966.

Erikan, Celal; **Komutan Atatürk**, 4.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Erkilet, Hüseyin Hüsnü Emir; **Yıldırım**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2002.

Erman, Azmi Nihat; **İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, Temel Yayınları, İstanbul, 1971.

Eroğlu, Hamza; **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.

Ertuna, Hamdi; **TİH VI ncı Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919–1921)**, Gnkur. Harp Tarihi Bşk.lığı Resmi Yayınları, Ankara, 1974.

Esengin, Kenan; **Milli Mücadele’de Ayaklanmalar**, 3.Baskı, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.

Eyyupoğlu, İsmail; **Mudanya Mütarekesi**, AKDITYK AAM, Ankara, 2002.

Goloğlu, Mahmut; **Erzurum Kongresi**, Nüve Matbaası, Ankara, 1969.

_____ ; **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.

_____ ; **Halifelik**, Goloğlu Yayınları, Kalite Matbaası, Ankara, 1973.

Görgülü, İsmet; **On Yıllık Harbin Kadrosu (1919–1922: Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi)**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1993.

Göztepe, Tarık Mümtaz; **Osmanoğullarının Son Padişahı Sultan Vahideddin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1978.

Gündüz, Asım; **Hatıratlarım**, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

Güneş, İhsan; **Türk Parlamento Tarihi (V. Dönem 1935–1939)**, 2.Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 2001.

Güngör, Selahaddin; **Atatürk’e Kafa Tutanlar**, 2.Kitap, Hadise Yayınevi, 1955.

Güralp, Şerif; **Beni İsrail Filistin’e Nasıl Döndü ?**, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1957.

_____ ; **Kurtuluş Savaşı’nın İçyüzü (Bir Albayın Anıları)**, 2. Basım, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Gürer, Cevat Abbas; **Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl**, Derleyen: Turgut Gürer, Yapım-C, İstanbul, 2006.

Gürler, Hamdi; **Paşaların Gözüyle Milli Mücadele**, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.

İğdemir, Uluğ; **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK Yayınları, Ankara, 1969.

İnönü, İsmet; **Hatıralar**, 1. ve 2.Kitap, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

_____ ; **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

İşkora, Muharrem Mazlum; **Harp Akademileri Tarihçesi (1846–1965)**, Cilt:1, 2.Baskı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.

Jaeschke, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, 2.Baskı, Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1986.

Kalafat, Yaşar; **Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Sait**, 2.Baskı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2003.

Kandemir, Feridun; **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul.

_____ ; **Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay**, Yakın Tarihimiz Yayınları, Sinan Matbaası, İstanbul, 1965.

Kandemir; **İzmir Suikastının İç Yüzü**, 3.Baskı, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955.

_____ ; **Siyasi Dargınlıklar**, Cilt: 1-2, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955.

Kansu, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I.Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1966.

_____ ; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II.Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1968.

Karabekir, Kazım; **İstiklal Harbimiz**, 2.Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969.

Karal, Enver Ziya; **Atatürk'ten Düşünceler**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1969.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

Kılıç Ali; **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Derleyen: Hulusi Turgut, 3.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

_____ ; **İstiklâl Mahkemesi Anıları**, Atatürk Kütüphanesi: 9, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Kinross, Lord; **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, 12.Basım, Altın Kitapları, İstanbul, 1994.

Kocahanoğlu, Osman Selim; **Atatürk'e Kurulan Pusu**, Temel Yayınları, İstanbul, 2003.

Kocatürk, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Korkmaz, Cemil Hakan; **Kurtuluş Savaşı'nın İkinci Cephesi İç İsyancılar**, Altın Kitapları, İstanbul, 2008.

Kutay, Cemal; **Çerkez Ethem: Tamamlanmamış Dosya**, 5. Basım, Özgür Yayınları, İstanbul, 2004.

_____ ; **Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanıımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)**, Cilt: 1-5, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., İstanbul, 1992.

_____ ; **Ege'nin Kurtuluşu**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1981.

Kürkçüoğlu, Ömer; **Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2006.

Lewis, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, 2.Baskı, AKDİYK TTK Yayınları, Ankara, 1984.

Mango, Andrew; **Atatürk**, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.

Merdanoğlu, Hüsnü; **Ulusal Kurtuluş Süreci ve Kuvayı Milliye**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006.

Mumcu, Uğur; **Gazi Paşa'ya Suikast**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1992.

_____ ; **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 23.Baskı, um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

Mustafa Sabri Efendi, **Hilafetin İlgasının Arkaplanı**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.

Muzaffer; **I.Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akını**, Gnkur. ATASE ve Denetleme Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2006.

Müderrişoğlu, Alptekin; **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004.

_____ ; **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, AKDİYK AAM, Ankara, 1990.

Nedim, Şükrü Mahmut; **Filistin Savaşı (1914–1918)**, Çeviren: Abdullah Es, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1995.

Okyar, Fethi; **Üç Devir'de Bir Adam**, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

Orbay, Rauf; **Siyasi Hatıralar**, Hazırlayan: Jale Erdoğan, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

Özakman, Turgut; **1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.

Özalp, Kazım; **Milli Mücadele (1919–1922)**, 1.Cilt, 3.Baskı, AKDİTYK TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Özdemir, Mehmet; **Refet Bele**, Doktora Tezi, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992.

Özgül, M.Cemil; **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları**, TTK, Ankara, 1989.

Özsoy, Osman; **Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Öztoprak, İzzet; **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, AKDİTYK TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Öztürk, İbrahim Sadi; **Ulusal Kurtuluş Mücadelesine İç İsyanlar**, Fark Yayınları, Ankara, 2007.

Öztürk, Kazım; **Türk Parlamento Tarihi (T.B.M.M. II. Dönem 1923–1927)**, I.Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

_____; **Türk Parlamento Tarihi (T.B.M.M. II. Dönem 1923–1927)**, II.Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

Peker, Nurettin; **1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri (İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı ve Hatıralar)**, Gün Basımevi, İstanbul, 1955.

Sabis, Ali İhsan; **Harp Hatıralarım**, Cilt: 5, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

Sarıhan, Zeki; **Çerkez Ethem'in İhaneti**, Sistem Ofset Matbaacılık Yayıncılık ve Tic.Ltd.Şti., İstanbul, 1984.

_____; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondoros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918 – 22 Temmuz 1919)**, AKDİTYK TTK Yayınları, Ankara, 1993.

Sarihan, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II (Açıklamalı Kronoloji) Erzurum Kongresi'den TBMM'ye (23 Temmuz 1919 – 22 Nisan 1920)**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1994.

_____ ; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (Açıklamalı Kronoloji) TBMM'den Sakarya Savaşına (23 Nisan 1920 – 22 Ağustos 1921)**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1995.

_____ ; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Açıklamalı Kronoloji) Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921 – 20 Kasım 1922)**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 1996.

Sındırgılı Süreyya (S.Örge Evren); **Denizli Vakası ve Demirci Mehmet Efe**, Atatürk Kütüphanesi: 15, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Selek, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, Cilt: 1–2, 9.Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2000.

Shaw, Stanford J.; **From Empire To Republic Volume I - V**, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara, 2000.

Sonyel, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, 1.Kitap, TTK Yayınları, Ankara,1973.

Stoyber; **Yıldırım**, Çeviren: Kay. Nihat, Askeri Matbaa, İstanbul, 1932.

Süslü, Azmi ve Balcıoğlu, Mustafa; **Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, AKDITYK AAM Başkanlığı, Ankara, 1999.

Şehidoğlu, Süreyya; **Milli Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1970.

Şenşekerci, Erkan ve Gülcan, Yılmaz; **Türk Devrim Tarihi ve Atatürkçülük**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.

Şimşir, Bilal N.; **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, 2.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

Tansel, Selahattin; **Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: II - IV, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

Tansu, Samih Nazif; **İttihad ve Terakki İçinde Dönenler**, Anlatan: Galip Vardar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960.

Tevetoğlu, Fethi; **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

_____; **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910–1960)**, Komünizimle Mücadele Yayınları, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1967.

Teziç, Erdoğan; **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.

Tokay, Gül; **Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903–1908)**, AFA Yayınları, İstanbul, 1996.

Tunaya, Tarık Z.; **Türkiyede Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul, 1952.

Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyetin'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923–1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.

_____; **Türkiye'de Sol Akımlar (1908–1925)**, 2.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967.

Turan, Namık Sinan; **Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması**, Altın Kitapları, İstanbul, 2004.

Turan, Şerafettin; **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

_____; **Türk Devrim Tarihi**, 1.Kitap, 2.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

_____; **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, 2.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

_____; **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap 1.Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

_____; **Türk Devrim Tarihi**, 4.Kitap 1.Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Türkmen, Zekeriya; **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918–1920)**, AKD TYK TTK Yayınları, Ankara, 2001.

Türsan, Nurettin, **1. Askeri Tarih Semineri Bildirileri – 3 (Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi)**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1983.

Uçarol, Rıfat; **Siyasi Tarih (1789–1994)**, 4.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

Uluğ, Naşit H.; **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.

_____; **Halifeliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası Kùltür Yayınları, İstanbul, 1975.

Us, Asım; **Asım Us'un Hatıra Notları**, İstanbul, 1966.

- Uyar, Hakkı; **Tek Parti Dönemi ve CHP**, 2.Basım, İstanbul, 1999.
- Uzer, Tahsin; **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yayınları, Ankara, 1979.
- Von Kressenstein, Baron Kress; **Türklerle Beraber Süveyş Kanalına**, Çeviren: M.Besim Özalpaslan, Askeri Matbaa, İstanbul, 1943.
- Walder, David; **Savaşın Sonra Çanakkale Olayı (1922)**, Çeviren: M.Ali Kayabal, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Yalman, Ahmed Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888–1922)**, 1.Cilt, 2.Baskı, Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, Pera, İstanbul, 1997.
- _____ ; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922–1971)**, 2.Cilt, 2.Baskı, Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, Pera, İstanbul, 1997.
- Yılmaz, Önay; **Bandırma Yolcuları**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008.
- Yılmaz, Veli; **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Yunus Nadi; **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1978.
- _____ ; **Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti**, Atatürk Kütüphanesi: 16, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- _____ ; **Mustafa Kemal Paşa Samsunda**, Atatürk Kütüphanesi: 7, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- Zürcher, Erik Jan; **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Türkçesi: Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- Aslıhanlar – Dumlupınar Muharebeleri Harp Tarihi Broşürü**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2000.
- Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları**, Hazırlayan: Nusret Baycan, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1986.
- Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, 4.Cilt 1.Kısım, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, 4.Cilt 2.Kısım, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1986.

Cepheden Meclise, MSB, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, 2.Baskı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1989.

TİH II.Cilt Batı Cephesi 1.Kısım Yunanlıların Batı Anadolu'da İstila Hareketlerine Başlamaları İzmir'in İşgali – Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması – Milli Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs – 4 Eylül 1919), 3.Baskı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1999.

TİH II.Cilt Batı Cephesi 2.Kısım Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri – İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından Resmen İşgali – TBMM Hükümeti'nin Kurulması – Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919 – 9 Kasım 1920), 3.Baskı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1999.

TİH II.Cilt Batı Cephesi 3.Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 – 15 Nisan 1921), 3.Baskı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1999.

TİH II.Cilt Batı Cephesi 5.Kısım 1.Kitap Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz – 22 Ağustos 1921), 2.Baskı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1995.

TİH Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât II.Cilt 5.Kısım 2.Kitap, 2.Baskı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1995.

TİH II.Cilt Batı Cephesi 6.Kısım 1.Kitap Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921 – 31 Temmuz 1922), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1994.

TİH II.Cilt Batı Cephesi 6.Kısım 4.Kitap İstiklâl Harbi'nin Son Safhası, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1995.

TİH VII.Cilt İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 – 2 Kasım 1923), Gnkur. Harp Tarihi Bşk.lığı Resmi Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974.

D. MAKALELER

Akbulut, Dursun Ali; “*Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Akbulut, İlhan; “*Osmanlı Madalya ve Nişanları*”, **Askerî Tarih Bülteni**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Sayı: 52, Şubat 2002.

Akın, Veysi; “*Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Arslan, Mukaddes; “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Cumhuriyetin İlanı ve Tarihi Önemi*”, **AAM Dergisi**, Cilt: XIX, Sayı: 57, Kasım 2003.

Aslan, Betül; “*İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi İdaresinin Kurulması*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Avcı, Cemal; “*İzmir Suikastı*”, **AAM Dergisi**, Cilt: X, Sayı 28, Mart 1994.

Ayışığı, Metin; “*Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümetleri İle Kuvayı Milliye Arasındaki Münasebetler*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 15.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Aytepe, Oğuz; “*Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları*”, **TİTE Dergisi**, Sayı: 29-30, Mayıs-Kasım 2002.

Baycan, Nusret; “*Ali Fuat Cebesoy*”, **AAM Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 14, Mart 1989.

Bayur, Hikmet; “*Atatürk'ten Anılar*”, **Bellekten**, Cilt: LII, Sayı: 204, Kasım 1988.

Bilgen, Deniz; “*Milli Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'nin Türkiye'deki İzlenimleri – Sivas Kongresi'ne Katılması*”, **Sivas Kongresi 1. Uluslararası Sempozyumu**, SİSKAV Yayınları, Sivas, 2002.

Eken, Halit; “*Mutasarrıf Hamid Bey'in Özel Notlarında 1919 Yılında Canik Sancağındaki Siyasi Olmayan Asayiş Sorunları ve Çözüm Arayışları*”, **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999) Bildiriler**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2000.

Ercan, Yavuz; “*Kuva-yı Milliye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil*”, **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1985.

Erendil, Muzaffer; “*Sakarya Meydan Muharebesi*”, **Silahlı Kuvvetle Dergisi**, Yıl: 106, Sayı: 311, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, Eylül 1987.

Ergin, Feridun; “*Mütareke Kabineleri*”, **AAM Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 21, Temmuz 1991.

Erkal, Şükrü; “*Sakarya Meydan Muharebesi’nde Mustafa Kemal (Atatürk)*”, **Atatürk Haftası Armağanı**, Sayı: 23, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 10 Kasım 1990.

_____ ; “*Milli Mücadelede 1922 Siyasi Olayları, Ankara’nın Barış Girişimleri, Başkomutan Muharebesi ve Mustafa Kemal Atatürk*”, **Atatürk Haftası Armağanı**, Sayı: 24, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 10 Kasım 1991.

Hürkan, Hicret; “*İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemesi*”, **Kemalist Ülkü**, Cilt: 17, Sayı: 193, 194, Kasım, Aralık 1984.

_____ ; “*Vakitsiz Doğan Çocuk: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Kemalist Ülkü**, Cilt: 22, Sayı: 251, 252, Eylül, Ekim 1989.

Kobal, Yunus; “*Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Kocatürk, Utkan; “*Erzurum, Sivas ve Ankara’da Heyet-i Temsiliye Kadrosu*”, **Sivas Kongresi 1. Uluslararası Sempozyumu**, SİSKAV Yayınları, Sivas, 2002.

Köstüklü, Nuri; “*Milli Mücadele’de Batı Cephesi, Savaşları ve Zaferleri*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Nutku, Seyfi; “*Gençlik, Anadolu’nun İlk Temsilcisi Refet Paşayı İstanbulda Nasıl Karşıladi*”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt: 3, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş.

Özdemir, Mehmet; “*Mustafa Kemal Paşa’nın Emrinde Samsun’dan Sakarya’ya: Refet Paşa*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 15.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

_____ ; “*Kurtuluş Savaşında Bir Diplomasi Zaferi: İstanbul’un Teslim Alınması*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Öztoprak, İzzet; “*Düzenli Ordunun Kuruluşu*”, **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1985.

Paçacıoğlu, Burhan; “*Cumhuriyet Kadar Sivas Basını ve İrade-i Milliye’nin Yeri*”, **Sivas Kongresi 1. Uluslararası Sempozyumu**, SİSKAV Yayınları, Sivas, 2002.

Stanford, J.Shaw; “*Türk İstiklal Harbi*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 15.Cilt, Çeviren: Bülent Konuş, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Tevetoğlu, Fethi; “*Kızılaycı Hamit Bey*”, **AAM Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 9, Temmuz 1987.

Uzun, Turgay; “*Atatürk Dönemi Muhalefet Hareketleri*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Yalçın, E.Semih; “*Cumhuriyetin İlanında Emegi Geçenler*”, **AAM Dergisi**, Cilt: XIX, Sayı: 56, Temmuz 2003. (*Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yılı Özel Sayısı*)

Yeşil, Ahmet; “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Yüceer, Saime; “*Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Türkler Ansiklopedisi**, 16.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

E. SÜRELİ YAYINLAR (Gazeteler ve Dergiler)

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Ulus Gazetesi

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)

Askerî Tarih Bülteni

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (AAMD)

Atatürk Haftası Armağanı

Harp Tarih Belgeleri Dergisi (HTBD)

Harp Tarih Vesikaları Dergisi (HTVD)

Silahlı Kuvvetler Dergisi

F. ANSİKLOPEDİLER VE BAŞVURU KİTAPLARI

Devellioğlu, Ferit; **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lugat (Eski ve Yeni Harflerle)**, 23.Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

Uykucu, K.Ekrem; **1919'dan 1973'e Kadar Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-2000), 3.Basım, YKY, İstanbul, 2002.

Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Yakın Tarihimiz, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul.

G. DİĞER KAYNAKLAR

10 Ekim 2007 tarihli Zeynep Asuman Begüm Bele (Aldemir) ve Refet İlban'la Yapılan Söyleşi.

Askerî Müze / Harbiye-İSTANBUL.

Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi / Anıtkabir-ANKARA.

Bandırma Müzesi / SAMSUN.

Devlet Mezarlığı / ANKARA.

Dışişleri Bakanlığı Bilgi Edinme Hattı.

EKLER

EK-1 Tümgeneral İbrahim Refet Bele'nin Kısa Biyografisi

Aile Durumu

1881 yılında İstanbul Beşiktaş'ta doğdu.

Babası Mehmet Servet Bey, annesi Emine Hanım'dır.

2 Ekim 1963'te vefat etti. Kabri İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı'ndadır. Kendisinin vasiyeti ve ailesinin isteğinden dolayı kabri Devlet Mezarlığına nakledilmedi.

Öğrenim Durumu

İlk ve orta öğrenimini Selanik ve İstanbul'da tamamladı.

13 Mart 1896'da Harp Okulu'na girdi.

25 Aralık 1898'de Harp Okulu'nu bitirdi.

Ekim 1909'da Harp Akademisi'ne girdi.

1 Kasım 1912'de Harp Akademisi'ni birincilikle bitirdi.

Yükselme Tarihleri

25 Aralık 1898'de Teğmen,

29 Aralık 1903'te Üsteğmen,

10 Şubat 1906'da Yüzbaşı,

7 Ocak 1913'te Binbaşı,

28 Şubat 1915'te Yarbay,

14 Aralık 1916'da Albay,

10 Ocak 1921'de Mirlivalığa (Tümgeneral) oldu.

Askerî Görevleri

25 Aralık 1898'de 3. Ordu emrine,

7 Ocak 1899'da 3. Ordu'da 67. Alay 3. Tabur 2. Bölük Takım Komutanı,

6 Ocak 1900'da 3. Ordu'da 65. Alay 2. Tabur 4. Bölük Takım Komutanı,

29 Aralık 1903'te 3. Ordu 107. Redif Alayı 3. Tabur 3. Bölük Takım Komutanı,

12 Ocak 1905'te Selanik Merkez Jandarma Taburu Vodina Bölüğü emrine,

13 Eylül 1909'da Jandarma tensikatına (ıslahına) görevlendirildi.

26 Şubat 1910'da 3. Ordu 9. Alay 3. Tabur 4. Bölük (bu görevde iken Harp Akademisi'nde okudu.),

1 Kasım 1912'te Genel Karargâh Kurmaylığı,
5 Eylül 1913'te Edirne Jandarma Alay Komutanı ve aynı zamanda Ordu Sahra Jandarma Komutanı,
20 Aralık 1913'te Alman Askerî Islah Heyeti refakatinde Kurmay Başkanı,
18 Şubat 1914'te 2. Ordu Müfettişliği Kurmaylığı,
29 Kasım 1914'te 4. Ordu Karargâhı'nda İstihbarat Şube Müdürü,
7 Mart 1915'te 10. Tümen Komutanı,
10 Mart 1915'te Hicaz Kuvvei Seferiye Komutanı,
12 Temmuz 1915'te 23. Tümen Komutanı,
30 Aralık 1915'te 3. Tümen Komutanı,
13 Aralık 1916'da 11. Tümen Komutanı, daha sonra Kudüs Menzil Müfettişi,
18 Ocak 1917'de 43. Tümen Komutanı,
3 Nisan 1917'de 53. Tümen Komutanı,
29 Temmuz 1917'de 22. Kolordu Komutanı Vekili,
9 Ekim 1917'de 22. Kolordu Komutanı,
31 Temmuz 1918'de Jandarma Genel Komutanı,
17 Mayıs 1919'da 3. Kolordu Komutanı,
19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıktı.
21/22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi'ni imzaladı.
13 Temmuz 1919'da İstanbul Hükümeti tarafından 3. Kolordu Komutanlığı görevinden azledildi (Aslında, Refet Bey, Kavak'tan 12 Temmuz 1919'da istifasını doğrudan Harbiye Nezaretine bildirmişti.)
4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresine katıldı. Heyet-i Temsiliye üyesi seçildi. (Refet Bey, Kongreye 7 Eylül 1919 tarihinden itibaren iştirak etti.)
23 Ekim 1919'da Heyeti Temsiliye tarafından, Batı Anadolu'daki durumu yerinde görmek ve Komutanlar arasında birliği sağlamak üzere görevlendirildi.
9 Kasım 1920 Güney Cephesi Komutanlığı'na atandı.
9 Ekim 1922'de Başkumandanlık ve TBMM Hükümeti adına Trakya'yı teslim almak üzere görevlendirildi.
16 Aralık 1922 Trakya Komutanlığını üstlendi.
8 Ekim 1923'te Trakya Komutanlığı görevi sona erdi.
8 Aralık 1926'da isteğiyle askerlikten emekli oldu.

Siyasi Görevleri

İstanbul Mebusan Meclisinin son dönemine İzmir'den milletvekili seçilmesine rağmen rahatsızlığını ileri sürerek katılmadı.

1920–1923 yılları arasında 1. Dönem İzmir Milletvekilliği,

6 Eylül 1920– 18 Mart 1921 tarihleri arasında İçişleri Bakanlığı,

30 Haziran – 10 Ekim 1921 tarihleri arasında İçişleri Bakanlığı,

5 Ağustos 1921 – 10 Ocak 1922 tarihleri arasında Milli Savunma Bakanlığı,

1923–1926 yılları arasında 2. Dönem İstanbul Milletvekilliği,

1935–1939 yılları arasında 5. Dönem İstanbul Milletvekilliği,

1939–1943 yılları arasında 6. Dönem İstanbul Milletvekilliği,

1943–1946 yılları arasında 7. Dönem İstanbul Milletvekilliği,

1946–1950 yılları arasında 8. Dönem İstanbul Milletvekilliği,

8 Nisan 1950 - 22 Şubat 1961 tarihleri arasında Beyrut'taki BM Ortadoğu Filistin Mültecilerine Yardım ve Bayındırlık Ajansı Türkiye Delegeliği yaptı.

Katıldığı Harpler

1912–1913 Balkan Harbi,

1914–1918 Birinci Dünya Harbi,

1919–1922 Türk İstiklal Harbi'dir.

Nişan, Madalya ve Takdirnameleri

Katıldığı harplerde Osmanlı, Alman, Avusturya-Macaristan Devletleri'nce çeşitli nişan ve madalyalarla, TBMM tarafından da İstiklâl Madalyası ve Takdirname ile ödüllendirilmiştir.

EK-2 TBMM Azasının Tercümeihal Kağıdı

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEİHAL KAĞIDI ÖRNEĞİ

227 227

Adı ve Soyadı	Refet Bele	İlmi rütbesi	-----
Babasının ve Anasının adı	Ana adı: Emine Baba adı: Servet	Mesleki ve işi- güeti	-----
Doğum yeri ve tarihi	İstanbul - 1881	Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No. su	
Tahsili	Harp akademisi	Evlü olup olma- dığı, kaç çocuğu bulunduğu	Bekar
Bildiği diller	-----	Seçimden önce- ki iş durumu	Millî müdafaa vekili
İhtisası	-----	Memur olup olmadığı	
Eserleri	-----	Mebuslukları	

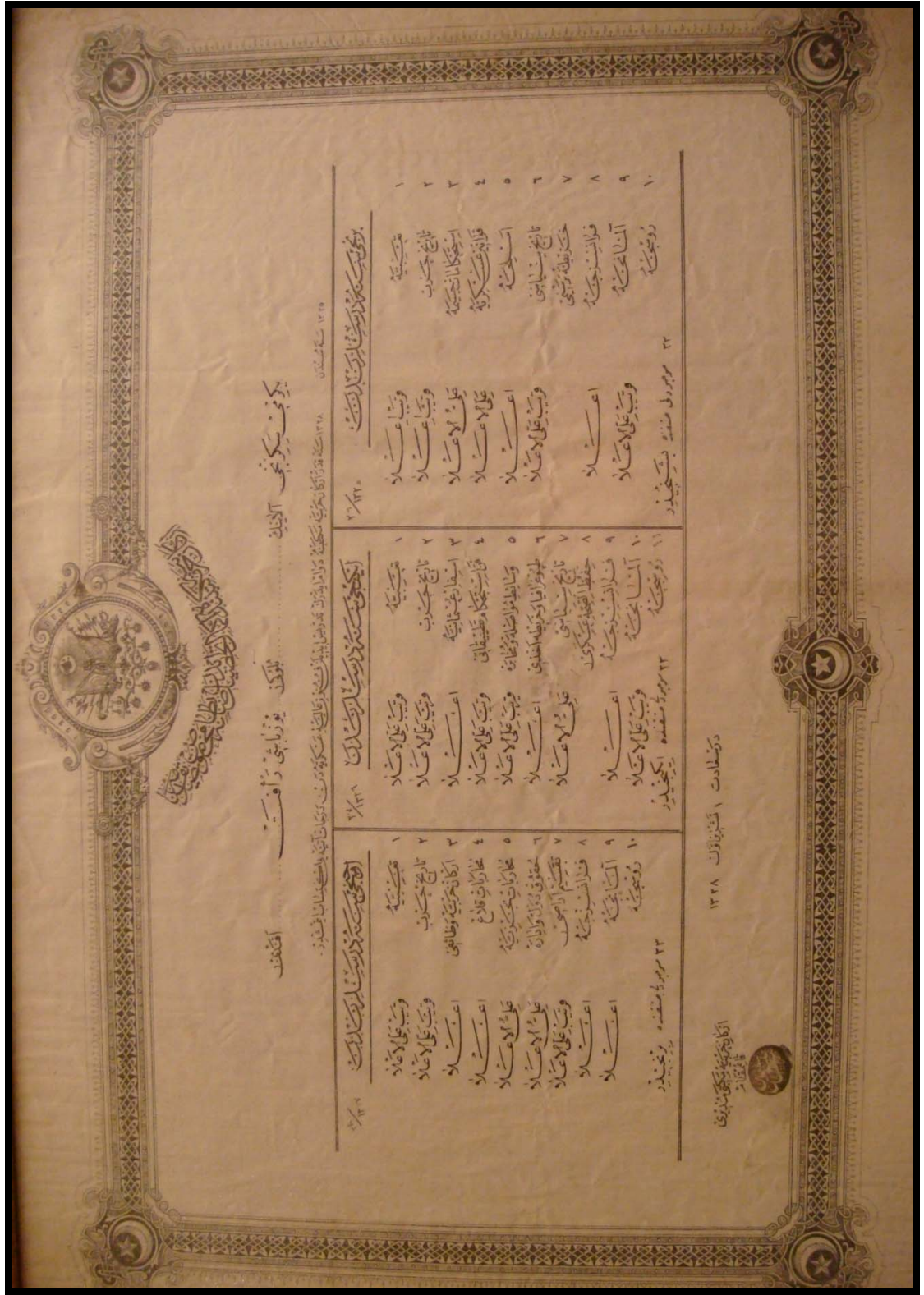
1314 tarihinde Harbiye mektebini bitirdim. Tekmil hizmetim orduda ve jandarmada geçtim. Jandarmada her rütbeye mahsus hizmeti ve nihayet umum jandarma Kumandanlığını yaptım. Orduda kısa ve Erkânıharbiye hizmetlerinde bulunarak nihayet istiklâl harbinde ordu kumandanlığı yaptım.

Birinci ve ikinci Büyük Millet Meclisinde Mebusluk ettim. Birinci mecliste ilk defa Dahiliye bir defa da Millî müdafaa vekilliği yaptım.

1926 senesinde ikinci millet meclisi âzaliğandan ve Ordu kumandanlığından ayrıldım.

TBMM A., Refet Bele Dosyası.

EK-4 Harp Akademileri Diploması

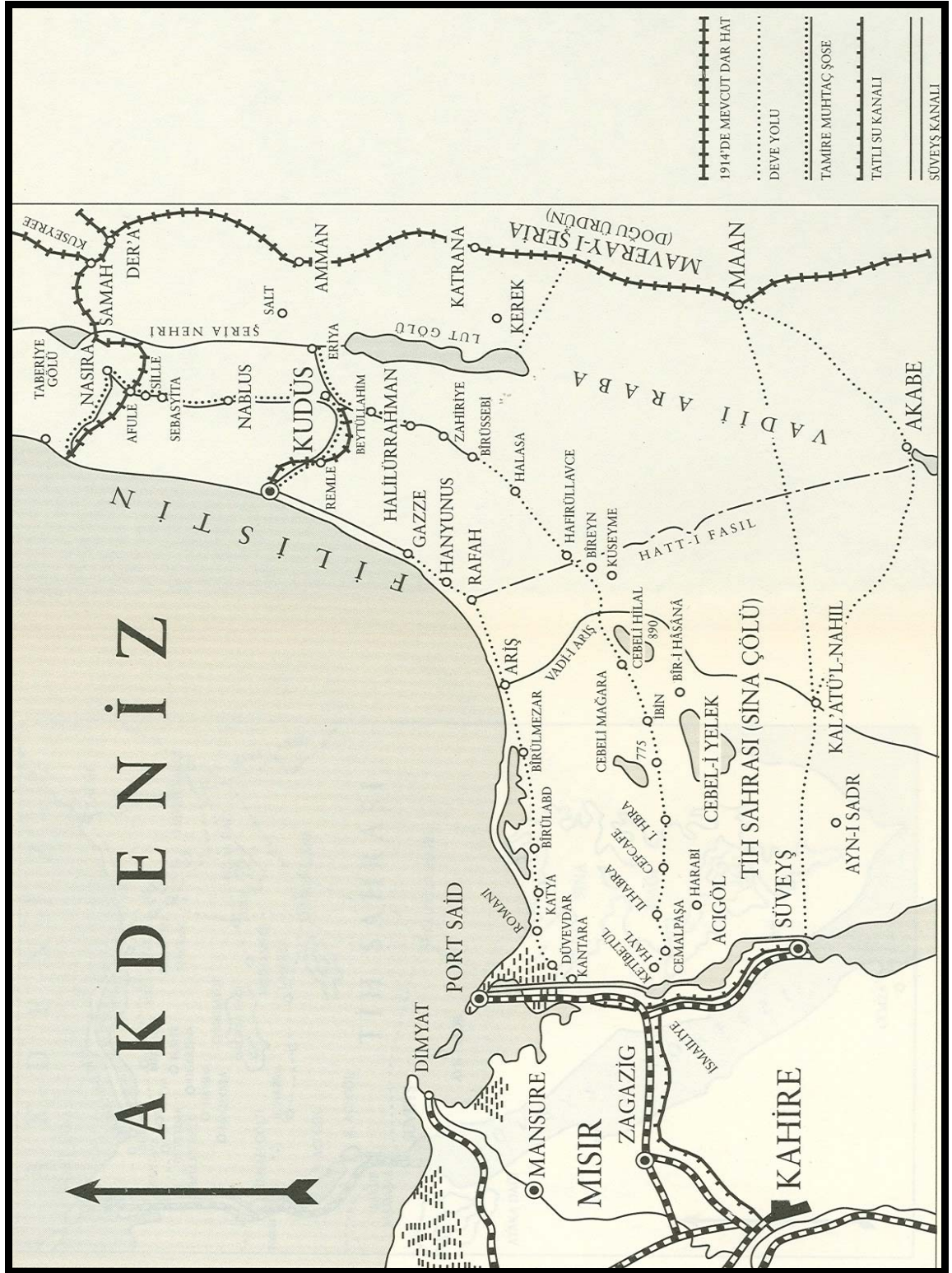

EK-5 Tümgeneral Olma Belgesi

Refet Bele Aile Arşivi.

EK-6 Sina Filistin Harekât Alanı Haritası

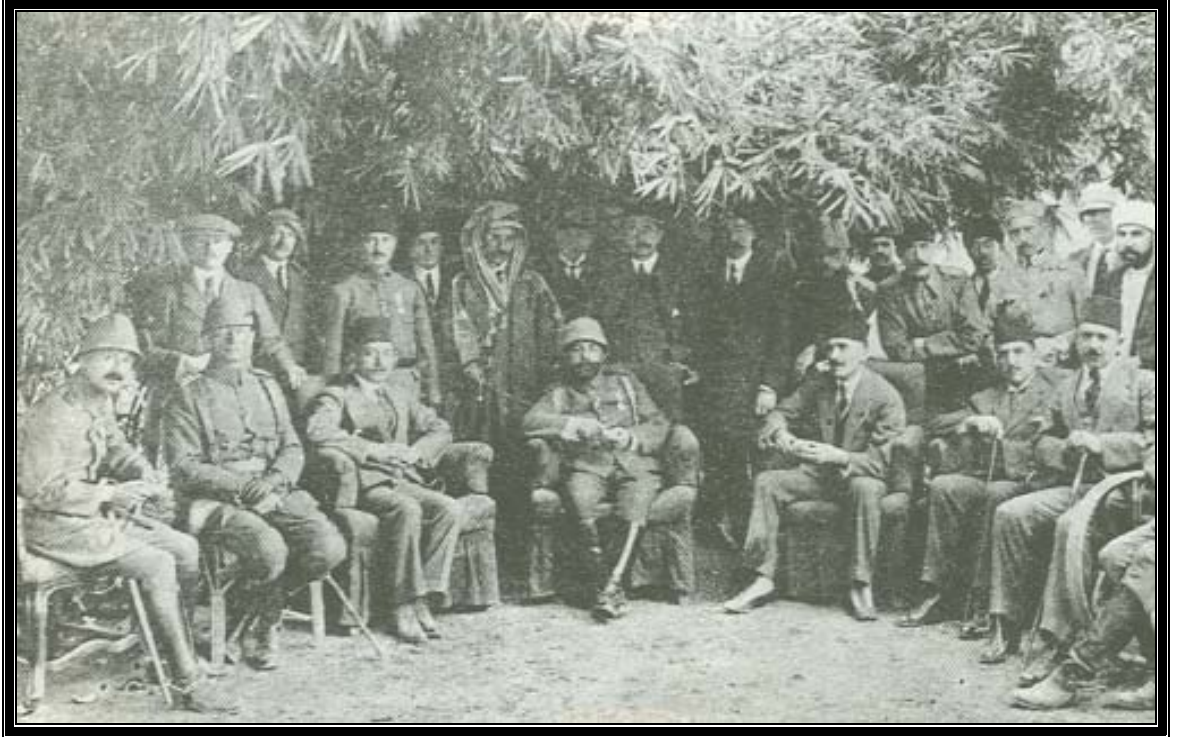
EK-7 Refet Bele'ye Ait Fotoğraflar

Son Halife Abdülmecit Efendi'nin yaparak armağan ettiği yağlı boya Refet Paşa portresi. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

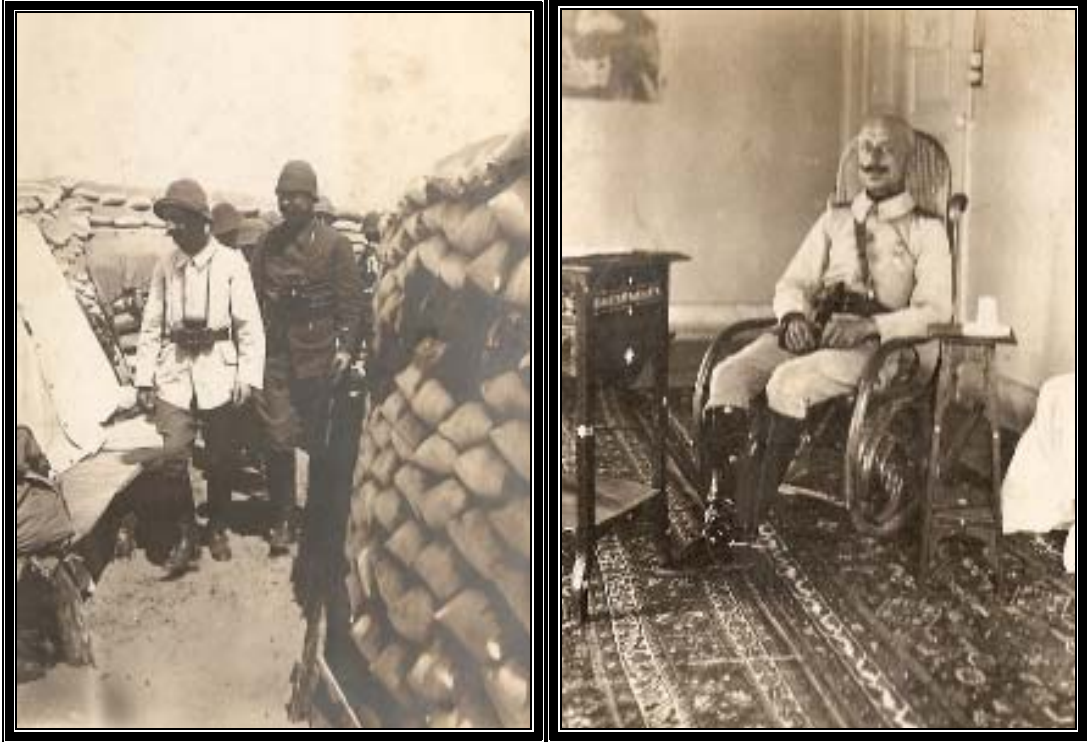
Yüzbaşı Refet Efendi Harp Akademileri'nde. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Birinci Dünya Savaş'ında Sina-Filistin Cephesi'nde Cemal Paşa, Von Kress, Refet Bey ve İstanbul'dan gelen heyet.

Birinci Dünya Savaş'ında Sina-Filistin Cephesi'nde Von Kress ve Refet Bey.
(Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Birinci Dünya Savaş'ında Sina-Filistin Cephesi'nde Refet Bey mevzileri gezerken ve
istirahat ederken. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Bandırma Vapuru'nda Bnb.Refik (Saydam), Alb.Refet (Bele), Tuğg.Mustafa Kemal (Atatürk), Bnb.Kemal (Doğan) ve Alb.Kazım (Dirik) (Bandırma Müzesi / SAMSUN)

Sivas'ta 3. Kolordu Karargâhı Komutan ve subayları. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Refet Bey Konya'da halka hitap ediyor. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Milli Mücadele Dönemi'nde Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Kuvayı Milliye'den düzenli orduya geçiş günlerinde Mustafa Kemal Paşa ve Refet Bey (1 Ekim 1920).

Ankara Hipodromu'nda bir at yarışından sonra kazananlara ödülleri verilirken Mustafa Kemal Paşa ve Refet Bey (1920).

Refet Paşa İstanbul'da halka hitap ediyor. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Refet Paşa İstanbul'da halka hitap ediyor. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Son Halife Abdülmecit Efendi ile Refet Paşa. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Son Halife Abdülmecit Efendi ile Refet Paşa. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

İsmet Paşa ile Refet Paşa İstanbul'da bir karşılama töreninde. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

İsmet Paşa ile Refet Paşa İstanbul'da. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

TCF Liderleri Refet ve Ali Fuat Paşa ile Rauf Bey. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Paşalar İstiklal Mahkemesinde: İkinci sırada sağ baştan Refet, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar ve Ali Fuat Paşalar, önde ortada Cemal (Mersinli) Paşa.

6. Dönem İstanbul Milletvekili Refet Bele. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Refet Bele ve arkadaşları. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Refet Bele'nin cenaze merasimi. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Refet Bele'nin cenaze merasimi. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Refet Bele'nin cenaze merasimi. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Refet Bele'nin cenaze merasimi. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Refet Bele Portreleri. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Refet Bele Portreleri. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

Refet Bele ve silah arkadaşları. (Refet Bele Aile Koleksiyonundan)

“Halaskaran-ı İslam” başlıklı içinde Mustafa Kemal Atatürk, İsmet Paşa, Refet Paşa, Fevzi Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Kazım Paşa, Nurettin Paşa, Yakup Şevki Paşa ve Halid Paşa'nın resimlerinin bulunduğu poster.

Simge ve Tören Yolu. (Devlet Mezarlığı / ANKARA)

Tümgeneral İbrahim Refet Bele'nin Kabri. (Devlet Mezarlığı / ANKARA)
(Ailesi İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı'nda kalmasını istediği için kabri Devlet Mezarlığı'na nakledilemedi.)

Refet Bele'nin Üniforması ve Büstü. (Askerî Müze / Harbiye-İSTANBUL)

Refet Paşa Portresi. (Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi / Anıtkabir-ANKARA)

EK-8 Zeynep Asuman Begüm Bele (Aldemir) ve Refet İlban ile Yapılan Söyleşi¹

Halit Kaya: Refet Paşa'nın doğum yeri Selanik olarak bilinmekle beraber, değişik eserlerde farklı yerlere rastlanmaktadır. Refet Paşa'nın doğum yeri neresidir?

Refet İlban: Dedem, İstanbul Beşiktaş doğumlu. O günkü karışıklar nedeniyle İstanbul'a geliyorlar ve savaş bittikten sonra dokuz aylıkken Selanik'e geri dönüyorlar. İlk ve ortaokul Selanik'te, daha sonra Atatürk gibi Harp Okulu'nu da Selanik'te okuyor.² Ailesinin kökenleri Bulgaristan'a dayanmaktadır.

Z.A.Begüm Bele: Babamın ailesi önce Bulgaristan'a yerleşiyor, ardından Selanik'e geliyorlar. Babamın büyük dedesi Beleli Mehmet Bey, Bulgaristan'da Sofya'nın kuzeyinde Byala (Bele) kasabasının sahibi. Kasaba içinde evi, dağı, ormanı olan çok büyük bir araziye sahiptir. Bele soyadı da bu kasabadan gelmektedir.

Halit Kaya: Refet Paşa'nın Milli Mücadeleye katılımı nasıl olmuştur?

Refet İlban: Birinci Dünya Savaşı kaybedildikten sonra herkes İstanbul'a gidiyor. Dedem de Gazze Cephesi'nden İstanbul'a geliyor... Atatürk, Anadolu'ya giderek Milli Mücadele'yi başlatmak üzere seçiliyor ve 9. Ordu Müfettişliği adı altında Anadolu'ya gönderiliyor. İngilizler, Atatürk ile karargâhının gitmesi için müsaade ediyorlar. Atatürk dedemin de gelmesini isteyince, dedem müsaadesi olmamasına rağmen seyis kılığında atlarıyla vapura biniyor. İki atın arasında kafasını saklayarak gemiye girmiş, hatta gemide casus olabilir diye bir süre aşağıda atların arasında kalmış. Dolayısıyla dedem Milli Mücadele'nin başından itibaren var...

Z.A.Begüm Bele: Atatürk'le Samsun'a gidişi hayatının olayı ve hiç unutmadığı bir anısı idi. İngiliz askerleri, kimler biniyor diye bakarken, babam yakalamış dört atı ve aralarında (babam zaten minicik) gemiye binmiş. Babam çok iyi ata biner ve atları

¹ 10 Ekim 2007 tarihinde yapılan bu söyleşi Halit Kaya ve Hakan Bayramlık tarafından yapılmıştır. Söyleşiye Refet Paşa'nın torunu Refet İlban ve eşi Özlem İlban ile başlanmış, bir süre sonra Refet Paşa'nın kızı Zeynep Asuman Begüm Bele (Aldemir) ve eşi Abdullah Aldemir'in de iştirakiyle söyleşiye birlikte devam edilmiştir. Yapılan söyleşi özet olarak yazılmıştır.

² Mustafa Kemal Atatürk ve İbrahim Refet Bele Harp Okulu'nu İstanbul'da okumuşlardı. Harp Okulu'na başlama-bitirme tarihleri: Mustafa Kemal Atatürk (13 Mart 1899 - 10 Şubat 1902) ve Refet Bele (13 Mart 1896 - 25 Aralık 1898).

çok severdi. Atlarla beraber, samanların altına giriyor ve Boğaz'dan çıkana kadar samanların altında kalıyor. Geminin hareket etmeden önce batırılacağı haberi gelmesi üzerine babam mümkün olduğu kadar kıyıdan gidin, hiç olmazsa batırırlarsa yüzerek kıyıya çıkarız demiş. Bu nedenle mümkün olduğu kadar kıyıdan kıyıdan gitmişler.

Refet İlban: Samsun'a çıkınca dedem Atatürk'ten yaver istemiş, Atatürk'te yaver olarak Hikmet Gerçekçi'yi vermiş. Hikmet Gerçekçi'nin oğlu ile tanıştım, babası dedemden çok büyük bir saygıyla bahsedermiş.

Halit Kaya: Milli Mücadele'de neler oluyor?

Refet İlban: Dedem, Milli Mücadelenin başında Fransız zırhlısı ile İzmir veya Yalova'dan İstanbul'a geliyor ve çeşitli temaslarda bulunuyor... İnönü Muharebeleri esnasında Batı Cephesi'ndeki çatışmalar daha şiddetli ve kritik olduğu için, dedem komutasındaki birliklerinden bir kısmı ile Batı Cephesi'ne yardıma gidiyor... Dedem silah arkadaşları gibi vatani kurtarmak için kolları sıvıyor. Silah arkadaşlarıyla birlikte son derece çetin ve zor şartlar altında savaşıyorlar.

Z.A.Begüm Bele: Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa, İnönü Zaferi'nden sonra babamı telgrafla tebrik etmişlerdir. Babam savaşın şiddetini anlatmak için Sakarya kan aktı derdi. İnönü Zaferi'nden sonra babam ve İsmet Paşa tümgeneral olmuşlar.

Halit Kaya: Refet Paşa Milli Mücadele'den sonra Başkomutanlık ve TBMM Hükümeti adına Doğu Trakya'yı teslim almak üzere görevlendiriliyor ve bu görev sebebiyle ilk olarak İstanbul'a geliyor.

Refet İlban: Birçok kaynakta dedemin adı yoktur. Resmi olarak teslim alan bir albayın adı geçer...³ Aslında ilk olarak Refet Paşa Harekât Ordusuyla girmiştir. O dönem için İstanbul'daki anıların hepsinde dedem vardır... Mekteb-i Sultani

³ Refet Paşa, Başkomutanlık ve TBMM Hükümeti adına Doğu Trakya'yı teslim almak üzere görevlendirilmişti. Bu görevlendirmenin ardından; 19 Ekim 1922'de Refet Paşa ve 20 Ekim'de Jandarma Muhafız Bölüğü İstanbul'a girdiyse de, işgal resmi olarak kaldırılmadı. Lozan Barış Antlaşması'nın gereği olarak; düşman 4 Ekim 1923'te şehirden ayrıldı. Şükrü Naili (Gökberk) Paşa'nın komutasındaki Türk Ordusu da 6 Ekim'de İstanbul'a girdi ve İstanbul resmen kurtulmuş oldu. Bu nedenle İstanbul'un Kurtuluşu kutlamaları da 6 Ekim'de yapılmaktadır.

(Galatasaray)'nin kapıcısının anıları var. Dedemin İstanbul'a girişini anlatıyor. "Biz bekliyoruz dev gibi bir Refet Paşa, geldi koskoca atın üzerinde bamyaya kadar bir adam."

Özlem İlban: Refet Paşa gerçekten çok ufak tefek bir adam. Refet Paşa'yı resimlerde daima üzerinde beyaz pelerin ile görüyorsunuz. Herhalde beyaz renge karşı bir beğenisi vardı.

Abdullah Aldemir: İşgalden sonra Refet Paşa'nın Türk ordusu ile İstanbul'a girişinde, müthiş törenler yapılmış ve bu törenler günlerce sürmüştü... Refet Paşa İstanbul'a girdiği zaman İngiliz Generali Harington vardı. Cumhuriyet Gazetesi'nin arka sayfasında büyük bir resim vardı. Harington'un bir İstanbul'a girişi var, böyle girdiler diye. Harington ince ve uzun boylu bir adam. İstanbul'a girerken kafası dik, atlarla bir çalımla girmişler. Ondan sonra bir de gidişi, gemiye binişi var. Yanında Refet Paşa kısa boylu, adamın nerdeyse göbeğine geliyor. Refet Paşa, eli arkasında, başı dik, gülerek müthiş bir pozla duruyor... Harington ise başını önüne eğmiş, üzgün, mahcup, mağlup bir biçimde, gemiye biniyor... Böyle geldiler, böyle gittiler diye...

Halit Kaya: Milli Mücadele'den sonra Refet Paşa ile Atatürk'ün araları neden açılıyor?

Refet İlban: Atatürk'ün Cumhuriyet fikirleri ortaya çıkınca burada dedemle bir anlaşmazlığa düşüyorlar. Zaten memleketin başında Padişah var, bu iş nasıl olur? diye. Doğal olarak böylesine önemli geçiş dönemlerinde bu tarz fikir ayrılıklarının olması kaçınılmaz. Her devrimde, ilk başta grup halinde yola çıkılır, zamanla biri öne çıkar ve diğerleri kaybolur. Gayet doğal karşılıyorum. Devrimleri (inkılapları); harf, takvim, şapka, kılık-kıyafet her şeyi çok doğru, çok hızlı biçimde ve çok yerinde yapıyorlar... Ancak padişahı göndermek çok kolay bir olay değil. Özellikle Padişah ailesine yakın olan biri tarafından. Eğer Saltanat devam ediyorsa dedem için damat paşalardan biri olacaktı derler...

Özlem İlban: Refet Paşa'nın Osmanlı Ailesi ile yakın ilişkileri varmış. Duvardaki portre, Halife Abdülmecit Efendi'nin kendisinin bizzat yaptığı ve yar-ı vefakârım Refet Paşa'ya diyerek imzaladığı bir portredir.

Abdullah Aldemir: Halife Abdülmecit Efendi Refet Paşa'nın resmini yaparken, gidip karşısında poz veriyor. Bu yüzden Refet Paşa Abdülmecit'le niye her gün beraber oluyor diye konu olmuş, meğer Refet Paşa poz vermeye gidiyormuş. Resimden de anlaşılacağı üzere zaten ahbablıkları da varmış.

Z.A.Begüm Bele: Babam, sarayda en azından bazı kişiler tarafından çok seviliyormuş.

Halit Kaya: Refet Paşa Halife ile çok yakın. Bununla birlikte Refet Paşa için çok dindar bir kişi değil diyebilir miyiz?

Özlem İlban: Dindar değil demek doğru olmaz. Daha ziyade vatani kurtarmaktan başka bir şey düşünmeyen bir komutan. Halife Abdülmecit Efendi ile arası çok iyi, ama saray çevresindeki diğer siyasilere arasının nasıl olduğu belli değil. Halife Abdülmecit ile din konusunda herhangi bir konuşmalarının olup olmadığını da hiç kimse bilmiyor. O dönemde Halife ile yakın arkadaşlığı var ama sohbetlerinin ne olduğuna dair en ufak bir ipucu yok...

Refet İlban: Saltanata ve Hilafete bir yakınlık var, ama sonuçta Milli Mücadele noktasında Konya'ya isyanı bastırmaya gidiyor... Yurtdışına çıkarıldıktan sonra Osmanlı Hanedanlığı ile ilişkisi olduğuna dair herhangi bir belgeye de sahip değiliz.

Halit Kaya: Halife ile olan yakın ilişkisine rağmen Refet Paşa için batılı bir düşünceye sahip diyebilir miyiz?

Refet İlban: Evet. Dedemin yetişme ve yaşam tarzı olarak modern bir yapısı var. Eski fotoğraflarına baktığımızda; dedemin giydiği takımlar ve kullandığı bastonlar, anneannemin giydiği elbiseler... Dedem ve anneannem katıldıkları balolarda gayet şıklı. Dedem son derece iyi Fransızca biliyormuş. Annem de Notre Dame de Sion (İstanbul) Fransız Kız Lisesi mezunu ve Fransızcası çok iyidir... Bir de, anneannem anlatırdı. Balolarda çok güzel dans edermiş ve çok da güzel el öpermiş.

Halit Kaya: İzmir Suikast Girişimi ile ilgili olarak yargılanıyor ve beraat ediyor. Refet Paşa'nın bu yargılama ile ilgili duyguları nasıldı?

Refet İlban: Anneannem bu konuya ve yapılan suçlamaya çok üzülüğünü söylerdi. Dedemin saçları da bu üzüntüden dolayı dökülmüş. Dedem, hapiste banyo yaparken bir bakıyor suyun üzerinde saçları yüzmeye başlamış...

Z.A.Begüm Bele: Babam çok kırgın olmasına rağmen, Türkiye'ye zararı olur diye hiçbir zaman konuşmamıştı.

Halit Kaya: İzmir Suikast Girişimi'nin ardından siyaset dışına itilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinden yalnızca Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa Atatürk'ün sağlığında tekrar milletvekili olabilmiş.

Refet İlban: Evet. Dedem halkın oylarının çoğunu alarak İstanbul'dan milletvekili seçilmişti.

Halit Kaya: Beyrut'taki Filistin Mültecileri İstişare Komisyonuna atanması ve burada yaptığı faaliyetleri nelerdir?

Z.A.Begüm Bele: Babam, Adnan Menderes tarafından gönderildi.⁴ Zannediyorum bu kararın altında bir takım politik nedenler de vardı... Bununla birlikte babam "çok iyi oldu, iyi ki buraya geldik" derdi... Beyrut'ta Filistin Mültecileriyle ilgili bilfiil çok çalıştı. Filistinlilerin ihtiyaçlarının karşılanması, sularının düzelmesi, yemeklerinin iyi çıkması için çok uğraştı. Çok insani bir görevdi. Babam orada çok etkili oldu. Babamı çok severlerdi. Babamın vefatında, bütün Lübnan gazeteleri "El Pasha öldü" şeklinde serlevha (başlık, manşet) vermişler. Babamın, orada ki lakabı El Pasha idi.

Halit Kaya: Türkiye'de gazetelerden görmediği ilgiyi Lübnan'da görmüş.

Z.A.Begüm Bele: Evet. Babam Lübnan'da çok sevilirdi.

Refet İlban: Cenaze merasimi çok kalabalık ve etkileyici olmuş. Dedemin cenaze merasimine ait fotoğraf albümü var. Dedemin naaşını taşıyan top arabasının arkasında anneannem, paşalar ve çok kalabalık bir halk topluluğu yürüyor. Yolda o kadar büyük bir kalabalık var ki; dedemin naaşı, Teşvikiye'den Osmaniye'ye gelene kadar iki-üç saat geçmiş. Zincirlikuyu'ya bu kadar yavaş nasıl varacağız demişler ve top arabasından kamyonun arkasına yükleyerek hızlı bir şekilde götürmüşler.

⁴ Refet Bele, 8 Nisan 1950'de Şemsettin Günaltay Hükümeti tarafından Beyrut'taki Filistin Mültecileri İstişare Komisyonuna Türkiye Delegeliğine atanmıştır. Ancak 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra kurulan Adnan Menderes Hükümetleri'nde de bu görevine devam etmiştir.

Halit Kaya: Refet Paşa'nın naaşının Ankara'daki Devlet Mezarlığı'na nakledilmesini neden istemediniz?

Z.A.Begüm Bele: Babamın vasiyeti vardı. Anneme, Zincirlikuyu'daki mezarlığın yerini biliyorsun, asla kabrimin yerini değiştirmeyin demiş. Devlet Mezarlığı yapıldıktan sonra kabrini Ankara'ya götürelim dediler, ama babamın vasiyetinden dolayı annem hayır dedi.

Halit Kaya: Refet Paşa'nın şan, şöhret ve mevki hırsı olduğu söyleniyor. Bununla birlikte hayatı incelendiğinde verilen birçok görevi kendi isteğiyle bıraktığını veya çeşitli nedenlerle küserek istirahata çekildiğini görüyoruz. Bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?

Z.A.Begüm Bele: Babamın, hiçbir zaman, hiçbir talebi olmamıştı. Çok sinirli ve çok asabi olduğu için anında olayı bitirir ve köprüleri de keser atardı. Zaten asabi kişilikler çok kırılabilir olurmuş... Babama Keçiören'deki ev verilmiş. Biri gelmiş ve şehit yetimlerine bir yer bulunması için yardım etmesini istemiş. Babam ne yapabilirim dedikten sonra cebinde bulunan 5000 Lirayı da masaya koymuş, bu para ve ev sizin olsun diyerek evi Çocuk Esirgeme Kurumuna vermiş.

Abdullah Aldemir: 1920'li yıllarda Beşiktaş Akaretler'de savaşta babalarını kaybeden şehit çocuklarının kaldıkları yurt, okul gibi yatılı yerler varmış. Refet Paşa her hafta sonu, bir kaç kere de Atatürk ile beraber, burayı ziyaret ediyor... Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin kurucularından Prof.Dr. Derviş Manizade'nin eşi Abide Hanım, Begüm Hanım'ın Refet Paşa'nın kızı olduğunu anlayınca anlatmıştı. Ben senin babanın kucağında çok oturdum. Baban beni, ben de onu çok öptüm. Bizim babalarımız Balkan Savaşı'nda öldüğü için, şehit çocukları pek çok öğrenci Akaretler'de bir yurttaki kalıyorduk. Hafta sonu Refet Paşa gelir ve bize okul malzemeleri, kitap, kalem, oyuncak, çikolata vb. getirirdi. Her hafta gelip hocalarla çocukların durumunu konuşur, onların ihtiyaçlarını öğrenir ve yaverine emirler vererek ihtiyaçların giderilmesini sağlardı. Sadece Refet Paşa değil, başka komutanlar da ziyaretlerine gelirmiş. O tarihlerde yetim çocukları, bayramlarda Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) ve Kızılay kumbaraları ile bahşiş toplarmış. Atatürk ve Refet Paşa'nın bu çocuklar ile resimleri var.

Z.A.Begüm Bele: İlk Gazi Koşusu da zannedersem şehit çocukları yararına yapılmış.

Refet İlban: Dedem aynı zamanda Türkiye Jokey Kulübü'nü kuran kişidir.

Halit Kaya: Milli Mücadele'nin ilk beşleri: Atatürk, Refet, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ile Rauf Bey.

Z.A.Begüm Bele: Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve babam. Onlar birbirlerinin can arkadaşları, yani ölümüne arkadaşlardı. Ali Fuat Paşa'yı hatırlıyorum, çok güzel bir adamdı... Lübnan'a akrabaları, ahabları için geldiği zaman bize de uğrardı. Ne iyi ettin de evlenip çoluk çocuğa karıştın Refet der, başımı okşardı... Karabekir'in ölümünden sonra, babam onun ailesiyle çok ilgili olmuştu. Çocuklarına bir baba olmuştu. Dava arkadaşları, kader arkadaşları, birbirlerine yürekten bağlılardı.

Halit Kaya: Arkadaşları anılarını yazmış olmasına rağmen, bildiğim kadarıyla Refet Paşa'nın yazılı anıları yok. Neden yazmamış, susmayı tercih etmiş? Sizde Refet Paşa'nın yazılı hatıraları var mıdır?

Refet İlban: Maalesef yazılı bir hatıra yok. Bir ara anneannemin ağabeyi ile yazmaya başlamış, ancak sonra vazgeçmiş. Bunun gerçek nedenini bilmiyorum. Belki bazı şeylerin kapalı kalmasını istemiş, belki de bazı şeylerin yarar değil zarar getireceğini düşünmüş. Dedem belki ilk başta saltanat taraftarı olabilir, fakat amaç vatanı kurtarmaktı. Cumhuriyet olduktan sonra ona zarar vermemek lazım, ne de olsa genç bir cumhuriyet. Vatan kurtulmuş önemli olan o diye düşünmüştür...

Z.A.Begüm Bele: Dayım bilir ve anlatırdı. Ancak dayım on sene evvel vefat etti. Babamın yaveri Muharrem Mazlum İşkora derya idi, ama o da vefat etti... Mesela Lübnan'da iken daha sonra İstanbul'da iken babama sürekli gazeteciler gelirdi. Babam yaptık, ettik, o günler bitti, geleceğe bakalım derdi...

Halit Kaya: Askerî Müze'deki Kurtuluş Savaşı Salonu'nda Refet Paşa'nın eşyaları sergilenmekte...

Z.A.Begüm Bele: Babam, özel sandıklarla Askerî Müze'ye çok şey (sancaklar, tüfekler) vermişti. Babamın ölümünden sonra annem de bunlara sahip çıkamayız, bir

şey olur çok üzülürüz diye, verdi... Düello tabancaları, Demirci Mehmet Efe'nin pırlanta kakmalı tüfeğini verdik.

Halit Kaya: Bahsetmek istediğiniz Refet Paşa hakkında anılarınız var mıdır?

Z.A.Begüm Bele: Annem Lübnan'da kapıyı açınca, Refet Paşa'nın karısı kapıyı nasıl açar diyerek babam annemle bir hafta konuşmamış. İnanılmaz, çok aristokrat bir adamdı...

Refet İlban: Anneannem anlatırdı. Beyoğlu İstiklal Caddesinde Refet Paşa anneannemle kol kola yürürken, birden bire "Akşam var Akşam" diye bağırmış. Herkes etrafta gazeteci ararken, bir bakarlarmış Refet Paşa geçiyor. Tabii hiç kimse Refet Paşa'nın bu şekilde bağırabileceğine ihtimal vermiyormuş, ama anneannem ne yapacağımı bilemezdim derdi. Enteresan bir adammış...

Hakan Bayramlık: Tarihi bir şahsiyetin ailesi olmanın üzerinizde nasıl bir etkisi oluyor?

Refet İlban: Ben dedemle gurur duyuyorum. İdealleri olan cesur ve gözünü budaktan sakınmayan bir insanmış. Bir amaç uğruna kendi hayatından vazgeçebilen inandığı değerlere bu derece sahip çıkıp korkusuzca ölüme gidebilen bir adam. Vatansever bir dava adamı anlayacağınız. Dedem olduğu için hem göğsüm kabarıyor hem de ona karşı büyük bir hayranlık besliyorum. Özellikle vatani kurtarmak herkese nasip olmayacak bir olay. Binlerce insan var, ama sonuçta içlerinden bir avuç insan çıkıp, başarıyor...

ÖZGEÇMİŞ

Halit Kaya 1971 yılında Malatya’da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini İzmir’de tamamlamıştır. 1985 yılında girmiş olduğu Kuleli Askerî Lisesi’nden 1989 yılında mezun olmuş, aynı yıl Kara Harp Okulu öğrenimine başlamıştır.

Kara Harp Okulu’ndan 1993 yılında mezun olan Halit Kaya, Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde çeşitli kıta ve karargâhlarda görev yapmıştır. Halen Genelkurmay Bilgi Sistemleri Daire Başkanlığında görevini sürdürmektedir.

Halit Kaya evli ve bir çocuk babası olup İngilizce bilmektedir.